

REVISTA

FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VI

I SEPTEMBRIE 1939

NR. 9

N. DAVIDESCU	Din Ciclul « Renașterea »	483
G. M. ZAMFIRESCU	Miss (I)	491
AL. PHILIPPIDE	Novalis: Trei imnuri către noapte	515
DAN PETRAȘINCU	Planeta moartă	525
EMIL GULIAN	Versuri	559
ALEXANDRU MARCU	Lămuriri pentru o psihologie a lui Leopardi	565
G. M. CANTACUZINO	Experiența americană	582
NICOLAE PETRESCU	Difuziunea civilizației	589
D. M. PIPPIDI	Fragmentele estetice ale lui Fi- lodem	609
PETRU P. IONESCU	Cultura majoră și cultura minoră	619
VLADIMIR STREINU	Poeți de cenaclu	629
ȘERBAN CIOCULESCU	Caragiale, director al Teatrului Național	640

C R O N I C I

CURSURI ȘI UNIVERSITĂȚI DE VARĂ de *Em. Bucuța* (664); SCRIITORI ȘI REVISTE de *I. Biberi* (670); SIMBOLISMUL ARBORELUI SACRU de *Mircea Eliade* (675); UN STUDIU CAPITAL DESPRE ȚĂRĂNIME: « ALIMENTAȚIA POPORULUI ROMÂN » de D-rul *IOAN CLAUDIAN* de *Petru Comarnescu* (680); ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE de *D. I. Suchianu* (686); REVISTA « SOCIOLOGIE ROMÂNEASCĂ », de *Șt. Popescu* (690); ȘTIINȚELE FIZICO-CHIMICE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR de *Al. Mironescu* (693); LITERATURA ONIRICĂ de *Ion Biberi* (697); ȘTIRI MUZICALE DIN STRĂINĂTATE de *Nicolae Missir* (701).

REVISTA REVISTELOR

NUMĂRUL — 240 PAGINI — 30 LEI

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ, ARTĂ
ȘI CULTURĂ GENERALĂ

COMITETUL DE DIRECȚIE:

I. AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI, D. GUSTI,
E. RACOVITĂ, C. RĂDULESCU-MOTRU, I. SIMIONESCU

Redactor șef:

PAUL ZARIFOPOL
(I. I — I. V. 1934)

Redactori:

CAMIL PETRESCU
RADU CIOCULESCU

R E D A C Ț I A
B U C U R E Ș T I I I I
39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39
TELEFON 2 - 40 - 70

A D M I N I S T R A Ț I A
C E N T R A L A E D I T U R I L O R
F U N D A Ț I I L O R R E G A L E
22, S T R A D A L I P S C A N I, 22
TELEFON 5 - 37 - 77

ABONAMENTUL ANUAL LEI 360
PENTRU INSTITUȚII ȘI ÎNTREPRINDERI PARTICULARE LEI 1.500
EXEMPLARUL 30 LEI

CONT CEC POSTAL NR. 1210

ABONAMENTELE SE POT FACE ȘI ACHITA PRIN ORICE
OFICIU POSTAL DIN ȚARĂ

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE ÎNAPOIAZĂ

EDITATĂ DE SECRETARIATUL GENERAL
AL FUNDAȚIILOR CULTURALE REGALE

REVISTA FUNDAȚIILOR REGALE

ANUL VI, Nr. 9, SEPTEMBRIE 1939

BUCUREȘTI
FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II“
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1939

P U S T N I C U L

A fugit de toți și 'ntr'o celulă
Caută-aventuri spirituale
Dus de-a misticismului său hulă.

Crezul lui înalță catedrale
Care n'au cu el nimic de-a face
Și statui de bronz monumentale.

Pune străluciri și varsă pace
In interioarele păzite
De-a cupolii 'n aur carapace.

Inspirații dă nebiruite
Meșterilor pictori și credință
Inimii în creștinism călite.

Dă încredere și biruință
Celui slab și plin de șovăire
Și materiei mereu ființă.

Flagelația îi e iubire
Și durerea-i este rugăciune
Pentru-a semenului mântuire.

Gândul lui clocotitor lăstun e
In azurul unei zile 'n care
Nici o clipă soarele n'apune.

Se socoate totuși slab și n'are
Cunoștință dreaptă despre sine
Pe cuvântătoarea lui cărare.

Ingerii 'mprejur știu însă bine
Că Iisus la el va să-l primească
Pe covoare de luceferi pline.

Și-l adorm cu grijă părintească.

PRIMAVERA

Primavera sculpturală
S'a ivit azi dimineață
Ca o catedrală
Răsărită din verdeață.

Strălucește pe la geamuri
Cu zorele 'nflorite
Și 'nfrunzește 'n ramuri
Sevă nouă și ispite.

Se prelinge pe balcoane
In lumină și 'n culoare
Caldă de icoane
Mari de răsărit de soare.

Intră cu Falern în vine,
Cu izbândă 'n cugetare,
Și presară-albine
Și polen de-argint în zare.

Boticelli cu penelul
Incărcat de poezie
A primit inelul
Ei păgân de cununie.

LEON X

Bancherul Chigi astă-seară
A organizat
O sărbătoare princiară
În somptuosul său palat.

E smulsă Venus din infern
Și e resuscitată
Cu ritualul ei etern
De strălucire 'naripată.

Lăptuci și flori și porumbițe
Se vor fi fost jertfit
În cinstea nobilei zeițe
Și-a strămoșescului ei mit.

Sonete clasice ca miez
Șoptite de vestale
Sculptează 'n safice de crez
Căldura grațiilor sale.

Surâd în umbră madrigaluri
Și râuri de povești
Și 'n ritmuri leneșe de valuri
Evocă-adonice grecești.

Un arhiepiscop roman
A fost chemat să țină
Epodele și-al lor elan
Cu voce-anume în surdină.

Diaconul cel nou îngână
Cu-un faun lângă el
O arie 'n văzduh păgână
Pe negrul lui violoncel.

Ambubiae și tubicini
Cu frenezie parcă,
In alb turburător de crini,
Spre Cythera din nou se 'mbarcă.

Asistă Papa la serbare,
Și 'ntreg al lui sobor,
Mascat, e drept, cu 'ndemânare
In preot sacrificator.

GONFALONIERUL BIRUITOR

Prințul sprijinit în spadă
Viziera își ridică
 Și, cascadă,
Nădușeala 'n barbă-i pică.

Fulgere din ochi îi scapă
In a șesurilor zare
 Și-a lui iapă
Tremură de încordare.

Zborul lănciilor grele
Trece ca un lan în fugă
 Și drapele
Flutură 'n văzduh a rugă.

Banierele-și arată
Armele biruitoare
 In curată
Goană parcă după soare.

Trâmbițele 'ntr'una strigă
Și-a trompetelor alarmă
 E verigă
Secerișului de armă.

Mugete tari de mânie
Și-altele lungi de durere
 Intârzie
Pe-a amurgului cădere.

Ici și colo morți grămadă
Și răniți în rânduri pline
Lângă spadă
Biruința sunt de sine.

Comandantul are știre
Că izbânda lui e însă
Ponegrire
Pentru el în Roma strânsă.

EPITAF LUI IULIU II PAPĂ

Acesta poate spune ușor cine-a fost
Căci, ca să-și îndrumeze a minții cascadă,
I-a fost în mână crucea neconținut spadă
Și pentru coif tiara i-a stat adăpost.

A dezrobit orașul roman și pământul
De-a nobilimii haită de cruzi potentăți,
Și toți artiștii vremii au fost convocați
Să-și taie 'n monumente de piatră cuvântul.

Papalitatea 'n fapta lui vie-a trăit
Substanța strălucirii lui Cezar la Roma,
Și și-a 'ntărit ca vinul în butii aroma
Atenei lui Pericle țâșnite din mit.

Și-a măsurat făptura cu spor îndrăzneță
Cu domul Sfântul Petru și linia lui,
Și printre fresce vaste a fost și statui
Un răsărit în aur de soare prin ceață.

Acum își doarme somnul de 'nvins luptător
Sub un mormânt cu aripi de gând, făurite
De Buonarotti 'n haina măreței ursite
A geniului său aprig de cremene 'n zbor.

N. DAVIDESCU

M I S S

Somnul fusese adânc.

Geo se deșteptase târziu, fără gând, fără întrebări și amintiri, mai ales fără dezgustul de el și de tot ce-l înconjura, care-l făcuse în ultimul timp să nu-și mai afle un rost, să se considere un om sfârșit — să se disprețuiască.

Viața se aduna în el încet, sfioasă, puțină, culeasă ca din sfârâmături, și, o dată cu ea, tot așa de sfios, se lămurea un sentiment curios: avea impresia că abia acum își începe adevărata existență. Sigur că dincolo de clipa deșteptării nu fusese nimic din el sau pentru el, că se înfiripase atunci din neființă, tânărul se simțise la început ca o flacăre mică într'un învăliș fără formă și parcă nu al lui. Mai stăruia încă, după ce încercase să se miște sau să ridice mâna, o senzație de distrămăre, de neastâmpăr și părăsire în același timp, de istovire — o dezarticulare pe care-o cunosc numai bolnavii, în zori, după o noapte de febră și de coșmar.

Geo înțelesese vag că e culcat pe spate, undeva, în pat sau pe o masă de operație, dacă nu într'un șanț, dar n'a avut puterea sau nu s'a gândit că ar fi bine să ridice pleoapele, ca să vadă ce-i cu ele și unde se află.

Aștepta să se facă un zgomot, să audă pași ori să recunoască un glas, să fie strigat pe nume sau cel puțin să presimtă pe cineva în apropiere, ca să îngâne la rându-i un cuvânt, oricare — poate întâiul lui semn de viață...

Așteptase o oră sau numai câteva clipe, într'o legănare de vis și de încordare, ca un pacient trezit sub narcotic cu pleoapele pecetluite, și i se păruse liniștea ca o apă ce te acoperă și încremenește.

Geo înclinase capul spre umăr cu un gest de renunțare, dornic să se afunde din nou și mai adânc în somn sau în moarte, dar obrazul i-a fost atins și în urmă lunecat pe albul curat, molatic și cald, al perinei.

Tresărise, înviorat.

Acum știa că e în adăpost, sigur la el acasă și prin urmare liber să rămână întins sub plapumă, fără nici o grije, până o fi în stare să sară din pat ori să sune servitoarea, s'o întrebe — ca în fiecare zi — cât e ceasul și ce vreme-i afară. Sentimentul acesta de siguranță îl trezise în el pe conașul de totdeauna. Liniștit, împăcat cu o situație pe care-o trăise de multe ori, după nopți de petrecere cu băuturi tari și femei frumoase, toate profesioniste învățate să apară și să dispară la timp, Geo a încercat să respire adânc, încântat că norocul și prietenii îl aduseseră încă o dată acasă, în loc să-l lase — toropit de beție și de somn — pe treptele unui local de noapte sau în adăpostul unui gang. Gura, însă, i-a rămas întredeschisă, iar capul s'a dat pe spate, smucit, cu gâtul întins, să scape parcă dintr'o cătușe. Făcuse mișcarea automat, cu o tresărire de spaimă, dar o dată cu gestul acesta de zbatere scurtă, ca de pasăre prinsă în laț, un gând nou și tot așa de liniștitor i-a risipit panica.

— Iar am dormit îmbrăcat, cum m'au adus dela . . . — și mizeria asta de guler, care mi-a rămas mic . . .

*

Geo uitase unde și cu cine petrecuse în ultima noapte și n'a făcut nici un efort să-și aducă aminte. Asta, și-a spus el, nu avea nici o importanță. La « Modern » ori la « Gambrinus », la « Rai » sau la « Arcadia Ferice », la « Urs » ori la « Bohema », în bașul chinezesc din pasaj sau în orice cârciumă de mahala, era tot așa de bine cunoscut și întâmpinat cu urale de prieteni și mai ales de « tipeșele » din banda lor zgomotoasă și ușuratică. Geo, în ciuda acestei simpatii, pe care nu luptase niciodată s'o câștige, nu era un bețiv, și cu atât mai puțin un afemeiat. Mai mult, pentru amicii dispuși să se îmbete repede, să danseze, să spună fleacuri și să rădă prostește și pentru femeia obligată să profite în fiecare clipă și de orice slăbiciune a chefliului amoros și darnic, dela o anumită oră, ce putea fi cu drept cuvânt un tip onest, capabil — după c

bea câteva cupe de vin și asculta o romanță sentimentală — să tacă ceasuri întregi, pironit pe scaun și absent.

Geo, de altfel, avea momente când detesta sincer, profund, viața de noapte și risipă a prietenilor. Amețit, încercase odată să le țină o predică despre « cealaltă viață », de muncă și de reculegere, dar sfaturile lui au fost primite cu glume proaste și — în cele din urmă — un ropot de aplauze ironice l-a redus la tăcere. Geo a înțeles, atunci, că nu-i mai rămâne altceva decât să se « porcăiască », la fel cu ceilalți. Hohotind, a sfărâmat o sticlă de ziduri și a băut pentru femei, pentru cântec și uitare.

— Asta-i tot și nimic — strigase el, spărgând paharul gol, cu o scuturare lăuntrică de silă — și rămân alături de voi, dar gândul meu nu-i aici, sufletul și viața mea nu-s și nici nu pot fi aici, decavaților cu inima pierdută la maus ori la o partidă de biliard . . .

— Sigur, simpaticule — a rânjit un cap țuguiat și pleșuv, de cretin cu monoclu — știm noi bine unde ți-au rămas gândurile ! Din nefericire, enigmatică Miss se află pretutindeni pentru tine, ca pentru orice sentimental obsedat și în nici un loc anume pentru noi, ca s'o putem consola din când în când . . .

Geo răspunsese deseori, la obrăznicii, cu un simplu surâs. Acum nu s'a mai putut stăpâni. Fructiera a sărit în capul temerarului scos afară din local pe brațe, cu fața plină de sânge. Masa a fost răsturnată. Becurile multicolore au pocnit pe rând, sparte de scaunul prins de spătar și învărtit orbește. Geo amenința să devasteze tot localul. Brațele voinice ale patronului, însă, l-au imobilizat la timp, și mai târziu, când a fost restabilită liniștea și aprinse, pe fiecare masă, lumânări înfipte în sticle de toate formele și colorile, scandalagiul a fost găsit pe un coridor, plângând.

— Fraților, despre mine spuneți orice dar, despre Miss . . . care-i ceva sfânt, mă . . . nu pot, nu dau voie . . .

Nimeni, de atunci, nu și-a mai permis, de față cu el, să facă o aluzie răutăcioasă.

Prietenii, însă, au rămas convinși că Geo suferă încă din cauza unei femei ce nu meritase și nu merita, mai ales acum, un sentiment așa de statornic. Erau siguri că vagabondajul lui prin loca-luri avea un singur scop: s'o găsească pe Miss, s'o privească de departe sau să plângă singur la o masă, fericit că poate trăi o

clipă într'o atmosferă sfințită parcă prin surâsul și prin toată făptura ei ticăloasă numai prin frumusețe.

— Pierdut literalmente — oftaseră noctambulii cu viciul întipărit pe figură, încredințați că au un motiv serios de întristare — amicul e un om cu desăvârșire pierdut!

Nu uitau, oricum, să facă o mărturisire tot așa de patetică.

— Geo se dă la fund și-i păcat, că ni-i drag, scârba dracului. . .

Nici unul, însă, nu ar fi putut să explice de ce și cum îi era drag taciturnul cu revoltele și înfrângerile ascunse.

Femeile, toate cu sufletul mutilat de imperativul profesional, respectau în Geo dragostea ce murise sau trebuia să moară pentru ele. Multora le rămăsese numai nostalgia iubirii: uneori ca o părere de rău pentru un vis din adolescență, spulberat prea curând, alteori ca o sete bolnavă. Atunci îl așteptau cu înfrigurare, îl căutau și întâmpinau cu ochii umezi, fericite că pot rămâne un moment alături de el. Dacă le întreba cineva, un gelos cu avere și pântec, susceptibil în sentimentalismul lui tardiv și ridicol în pretențiile lui de om care plătește, cine-i noul venit și de ce-l primesc ca pe un mire, femeile înclinau capul și îngânau o justificare în care încerca să se cristalizeze sufletul lor firav.

— Să vezi, micule. . . el a fost — nu știu dacă ai auzit de Miss. . . și ne face-așa de bine când ne gândim că el e fericit pentrucă a iubit și suferă! Nu-i așa? O inimă ca a lui — să mai avem noi o inimă ca a lui. . .

Bețivarii tineri și bătrâni, dimpotrivă, afectau — primindu-l pe Geo în banda și la masa lor zgomotoasă — un sentiment dubios de răsfățați ai vieții față de un desmoștenit care-și închisese singur porțile paradisiului pământesc, pentrucă luase dragostea în serios. Sincer, însă, nu se întrebaseră nici unul, ca să poată spune tot așa de sincer, de ce-l simpatiza. Opac ori numai obosit, sufletul curios al deklasatului își are orgoliul și capriciile lui. Trece dela revoltă la resemnare și dela cruzime la generozitate, în salturi. Nu se cunoaște sau nu are curaj — ca o pasăre de noapte — să iasă în plină lumină. Bețivul, totdeauna impulsiv, respectă numai logica temperamentului său, iar Geo — în logica țipată și capricioasă a chefliilor din baruri — era un om pierdut iremediabil dar nu mai puțin un tovarăș de nopți albe, convins să împartă cu ei, din când în când, satisfacțiile unei petreceri cu femei și cântece de lume.

Adevărul e că, după fiecare chef, Geo se deștepta indispus, nemulțumit de el și de isprăvile pe care ar fi vrut să nu și le mai aducă aminte. Se certa singur, oprit în fața oglinzii. Asta nu era viață! Oricum, asta nu putea să fie viața lui! Uneori își căuta firele albe pe la tâmple ori se privea trist — fără gând și trist — de aproape și de departe, în cristalul ce nu-l mințise niciodată. Avea o figură prelungă și palidă, obosită, cu orbitele adânci. Gândul că se va întâlni în oglindă, într'o toamnă, îmbătrânit de timpuriu, desfigurat poate de zbârcituri, îl cutremura.

Fără îndoială, Cleo nu era singura cabotină care-l asigurase că are un cap « interesant, de artist », dar Geo tăcuse răspunsul — singurul pe care-l merita — și ridicase din umeri, cu surâsul amar și ascuns. Trebuia, prin urmare, să-și piardă nopțile stupid, ca să rămână — după gustul domnișoarei blonde dela « Bohema » — palid, și mai ales, interesant. . .

Novice în lumea barurilor, Mia-Coca îi făcuse o mărturisire mult mai surprinzătoare. Fata se jurase că-i face o deosebită plăcere să-i prindă tâmplele în palme și să le simtă zvâcnind.

— Parcă ascunzi, în tâmple, un ceasornic al morții. . .

Mia-Coca trăia un început zbuciumat de roman. Slabă și fără astâmpăr în trupul pe care-l mlădia în mers, avea un cap de adolescentă prinsă prea de timpuriu în vâltoare. Ochii mari și în migdală, adânci și niciodată înțeleși, învăluiau cu o privire nostalgică și totuși obraznică, plină de chemări. Gura era de o frumusețe tot așa de singulară și de provocatoare. Buzele cărnoase, sensuale, mereu umede, tremurau uneori într'o înfiorare stinsă lăuntric ca o flacăre, cerșind sărutul mușcat și prelungit până la epuizare.

Mia-Coca fusese născută pentru dragoste și moarte.

Fiiică a unui gazetar ratat, acum simplu funcționar într'un birou de presă și stâlp al cafenelelor în orele libere, și a unei cucoane ce-și denunța săptămânal, în pagini de literatură ce nu încânta și nu revolta pe nimeni, visurile de fecioară stafidită în malacov, fata dela bar jucase doi ani pe o scenă particulară. Apariție exotică, surprinsese în seara debutului, iar cronicarii tineri salutaseră, cu entuziasm, prezența unui nou temperament artistic în teatrul românesc. Rolurile mult mai grele ce-i fuseseră încredințate în urmă, însă, o depășiseră, iar Mia-Coca, derutată de insuccese și furioasă că toți cronicarii bucureșteni — cărora nu le refuzase

nimic, ca orice fată bună — sunt niște nerecunoscători, lipsiți de competență și mai ales de eleganța ce te obligă să nu atingi o femeie cu o floare cel puțin, părăsise teatrul fără multe păreri de rău, pentru o profesiune mult mai ușoară și — dacă nu mai sigură — mai generoasă, în orice caz. Nu trăim, întrebuse ea nu fără ciudă, în epoca diseurilor? Răspunsul, firește, a fost afirmativ, iar fata a găsit imediat un compozitor de duzină, pasionat de saxofon și de alva cu pâine. Bătrâna, poetesă modernistă, a scris într-o noapte de plictis și de migrenă patru poezii, după indicațiile date special de Mia-Coca, iar muzicianul, răsturnând versurile și stâlcind unele cuvinte, a compus la comandă un cântec de tavernă, două tangouri și o romanță.

Mia-Coca avea o voce mică, dar simpatică, pe care-o colora cu meșteșug. Știa, de asemeni, să spună versurile și să sublinieze poantele — uneori cu haz, alteori languros, totdeauna cu o frivolitate de profesionistă încercată. Nu mai încăpea nici o îndoială că-și găsisese genul, în sfârșit. Cu alte cuvinte: abia acum începea să fie o artistă...

Tangourile au fost, fără multe dificultăți, imprimate, iar bătrâna doamnă scriitoare, când a auzit glasul mic și rotund al odraslelei sale la patefon și peste o săptămână la radio, a mărturisit că-i profund fericită și a leșinat...

Gloria începuse să-i suradă Miei-Coca, dar propunerile de angajament întârziiau.

Fata a priceput că...

— Nu se face nimic în... țara asta, fără prestigiul studiilor în străinătate... și a plecat peste graniță la brațul unui bătrân funcționar de legație, și bogat, care-i ascultase cântecul de tavernă la patefon și se simțise brusc întinerit.

Aventura, cum era și firească, nu durase, dar fosta actriță avusese timp să profite de dărnicia amantului.

După câteva luni, afișe mari anunțau că domnișoara Mia-Coca, întoarsă dela Berlin, unde urmase studii speciale, va cânta în fiecare seară la barul de pe strada cu nume de voievod român și de cimitir catolic, șlagărele repertoriului său personal. Patronul, un grec deștept și șnapan, a avut dela început siguranța că noua cântăreață va fi o afacere strălucită pentru el și i-a oferit, seral, o sumă fantastică.

Mia-Coca a ajuns, în curând, steaua localurilor de noapte.

— Dacă există în adevăr fericire, neîndoios în sensul pe care i-l acordă oamenii buni și cumsecade ai pământului acesta milostiv — îi spusese Geo într'o noapte, la bar, ciocnind cu ea un pahar de vin — atunci, scumpă Mia-Coca, tu poți fi cu drept cuvânt fericită. Ți-ai văzut visul împlinit, ai bani și ești îngropată în flori, patronul ți-a dat o cabină ca de regină și poți găsi, numai să faci un semn, zeci de bărbați tineri și frumoși, gata să-ți aducă la picioare stelele și luna, ca pe timpul nebunilor superbi din epoca romantismului.

— Toate astea, prietene — șoptise cu amărăciune noua cuce-ritoare — banii, florile și aplauzele, nu au nici o importanță, iar în ce-i privește pe dobitocii tineri și bătrâni ce mă adoră, dă-i la dracu! Toți niște tremurici cu practică de căței neputincioși. N'am întâlnit, până acum, un bărbat care să fi aflat că în dragoste oficiezi după un ritual care cere timp, experiență și mai ales pasiune pentru fiecare amănunt. Mi-e dor de o iubire așa cum o înțeleg eu — care să-mi dea viața și moartea laolaltă...

Vorbind, Mia-Coca se transfigura.

Gura, întinsă spre Geo ca o rugă, se desprindea parcă din paloarea figurii și începea să aibă o existență aparte, de animal incandescent. Buzele, mai umede acum, mai sensuale, se frământau, mușcate în dinții albi și egali și se despicau în răstimpuri tot așa de egale, să soarbă aerul, flămânde — ca pe un fruct dorit cu religiozitate.

Geo se uita la Mia-Coca tăcut, îndurerat și-i mângâia mâna ușor, ca la o pacientă.

Altădată, cu zece sau numai cu câțiva ani în urmă, dacă ar fi întâlnit-o, s'ar fi prins de viață cu o disperare la fel de mistuitoare.

Acum era prea târziu.

«Știuta poveste de dragoste», cum numiseră prietenii dela bar aventura cu Miss, fusese pentru sufletul lui Geo, pentru credința lui în tot ce bănuia frumos și statornic în viață, ca un cântec de lebedă.

Miss plecase — nimeni nu știa unde și cu cine — fără motiv înțeles sau cel puțin cunoscut, în împrejurări învăluite de mister iar el, după ce o așteptase și căutase zadarnic, începuse să vaga-

bondeze prin toate localurile de noapte, bolnav ca Mia-Coca de dragoste și moarte.

Timpul nu-i vindecase rănilor, dar Geo învățase să-și tacă suferința. Incercă să uite ori numai să se resemneze. Uneori simțea nevoia unui cuib pentru o viață liniștită, de muncă și reculegere, care să-l elibereze, să-l renască poate.

Acasă, când își luneca palma șovăielnică pe obrazul veșted, dorința lui de salvare prin muncă era așa de imperioasă, că se jura să termine, odată pentru totdeauna, cu petrecerile din cărciumi, cu destrăbălările dela bar și cu prietenia unor indivizi putrezi de viciu și de lene. Se încuraja singur, plimbându-se cu pași apăsați prin cameră și vorbind tare. Păcat de el, să se piardă așa de idiot. Toate femeile să-l lase în pace. Miss fusese singura lui dragoste, mare, adevărată, unică. Plecase, poate îl uitase — acum nu mai avea nici o importanță. Se mângâiasc cu gândul că așa au trecut și vor trece femeile, totdeauna, prin viața celor sincer îndrăgostiți: frumoase, de neînțeles, bune și capricioase, îngeri și demoni — cum a spus visătorul — și niciodată uitate.

Geo n'o învinuia pe Miss.

Plecând, adorata lăsase în urmă ceva luminos: visul lui, amintirile, toată dragostea.

Asta era mult — asta era tot, pentru el.

Acum putea să se ocupe de examene ori să termine studiul despre « Pateticul în dramaturgia gentilului 1900 », pe care-l promisese de mult unei reviste de studii și cercetări literare și artistice.

Cursurile erau căutate prin rafturi, scuturate de praf și puse la îndemână, pe birou. Manuscrisul, de altă parte, trebuia recitit, corectat, poate transcris.

Geo lucra toată după amiaza, încuiat în cameră. Munca îl înviora, îi da impresia că mai poate fi capabil de un efort și de entuziasm. Se felicita că a rămas un om de voință, pentru care viața reîncepe oricând, biruitoare și mai darnică. Se surprinsese de câteva ori, cum sta aplecat la birou peste curs, căutând și îndrăsnind să înfiripe alt vis. Vedea, în cascada de lumină ce-i inunda camera, un Geo nou, reîntinerit, călcând nepăsător peste ruina anilor risipiți prin taverne și urcând sus, tot mai sus...

După febra orelor de muncă și de încredere, însă, visul acesta frumos se năruia.

Colorile amurgului se stingeau în perdele, iar Geo se simțea înconjurat de umbre și singur, într'o încăpere rece, cu întunericul tremurat prin colțuri. Cenușiul înserării deștepta în el toate amintirile și aduna părerile de rău. Afară, pe coridoare, nu răsuna nici un pas. Viața din labirintul imobilului acela străvechi și umed, de pe o stradă dosnică și strâmbă, suspectă pentru trecătorii întâmplători, murea parcă o dată cu soarele. Geo ar fi putut să cânte sau să strige, să plece cu pași de strigoi pe coridoare și din cameră în cameră, dela un etaj la altul. Nimeni nu i-ar fi apărut în cale, nici o privire speriată nu l-ar fi urmărit și nu l-ar fi întrebat nimeni ce caută, de ce strigă și cât de adânc e pustiul ce se cascadează în el.

Se înfiora: așa va rămâne, singur și fără rost, mâine ca azi și peste un an la fel, uitat într'o casă tot așa de uitată la o margine de oraș.

Când se aprindea întâiul felinar, jos și departe, pe stradă, Geo se îngropa în fotoliu, cu fruntea în palme. Mic, în întuneric, copleșit de tăcere și scuturat de frig, avea impresia că-i moare sufletul pe brațe, ca un copil...

Dacă s'ar fi întors Miss, dacă ar fi intrat pe ușe în clipa aceea și i-ar fi întins mâna, toată casa și viața lui de asemeni, s'ar fi umplut de lumină. Lângă ea ar fi avut în adevăr de ce să trăiască, de dragul cui să lupte, pentru cine să-și ia examenele și cui să-i dedice studiul la care încerca să lucreze de atâta vreme. Miss nu era numai femeia iubită și pierdută, pe care poți s'o uiți uneori, iar alteori o reîntâlnești — prin farmecul cu care o dorință vie îmbracă tot ce privim și atingem — în surâsul și în îmbrățișarea tuturor amantelor de mai târziu. Ea îi fusese sufletul și elanurile lăsase — în orașul ce alesese cea mai surâzătoare primăvară, pentru întâia lor întâlnire — un mort întârziat printre epavele localurilor de noapte.

Odată, la bar, Geo n'a mai putut să poarte, printre consumatori blazați ori exuberanți, masca nepăsării. Mia-Coca îi dăduse voie să-și culce tâmpla fierbinte pe umărul ei și-l ascultase tăcută, veselă și totuși îngândurată, surprinsă că i se face o mărturisire. Numai împrejurările îi apropiau — pe ea cu o spovedanie în care fata își ascunsese propria suferință, pe ea cu dorința sinceră să aline o durere ce-i fusese, până atunci, ascunsă.

— Sunt momente când încep să te 'nțeleg, Mia-Coca, pentru că atunci țipă și în mine disperările tale, foamea ta de dragoste și moarte. Ceasul rău al înserării mă gonește din casă. Plec pe stradă, să respir adânc, fără frică, în aer mult, în larg și să scap de gânduri, dar în oraș mă simt mai singur și fără rost, de prisos. Acum pricepi de ce viu la bar? Să fiu în lumină multă și zgomot, să scap de vedenii și să nu-mi mai aud gândurile, să mă amețesc cu un strop de vin și să uit de tot și de toate.

Primele cupe, băute cu o înfrigurare de bolnav, îi dau o senzație curioasă de limpezire și de desprindere din el, de plutire. I se părea că barul se leagănă în trandafiriul ce tremura pe ziduri și pe figuri, ca un reflex de flacără sprintenă și se mira că patronul nu stinge luminile, să vadă sufletele plutind împletite, ca niște liane de fum. Mia-Coca se urca pe estradă. Cântecele de tavernă da gust de băutură. Tangourile mângâiau nervii și evocau depărțări fără hotar, sub pasul ce nu se va mai întoarce. Aproape, în fața lui, femeile treceau surâzătoare, în ritmul leneș al muzicii, cu talia prinsă strâns de parteneri stupizi și frumoși ca actorii de cinema.

Singur la o masă de cele mai multe ori, în atmosfera aceasta de sensualism și de caldă evocare, Geo se uita, furat, la perechile ce defilau legănat, în lumina multicoloră a reflectoarelor. Se legăna și el pe scaun, cântând, ca și cum dansul tuturor ar fi crescut din inima lui. N'o mai asculta pe Mia-Coca. Nimeni nu-l mai interesa. Nimic și nimeni nu mai exista. Singură Miss trăia, palidă ca el și plutind în fiecare femeie cu mijlocul frânt, ca o tulpină, pe brațul partenerului. Geo se sfia s'o strige pe nume sau să se miște cel puțin, de frică să nu piară nălucile ce i-o păstrau mereu în față, alta și totuși Miss în fiecare din ele, dar glumele proaste ale tovarășilor de petrecere și mai ales aplauzele stăruitoare, unanime, asurzitoare, după fiecare final de dans, îi spulberau visul.

Miss era din nou amintire numai — nimic. . .

Nefericit, Geo bea pahar după pahar, până se îmbăta — beție cruntă ce-l da rostogol printre scaune și pe sub mese.

Mustărările, în ultimul timp, nu-l mai chinuiau. Renunțase la predici și la « cealaltă viață » și nu-l mai interesa cu cine și la ce bar sau în ce cârciumă petrece.

Nici acum nu se întrebese pe unde vagabondase toată noaptea și cum ajunsese acasă.

Toate erau nimicuri, din moment ce reușise să uite câteva ore de el și de viață, în atmosfera suspectă a unei săracimi de dincolo de barieră sau într'un local din centru.

Singura lui grije, în clipa deșteptării, era gulerul ce amenința să-l sugrume.

Geo ridicase repede mâna, să-l smulgă dela gât, ca să poată respira, dar o durere neașteptată în palmă, risipită în tot brațul și înfiptă în urmă în tâmplă, îl răsucise sub cuvertură. Automat, el și-a pipăit brațul în care sângele zvâcnise puternic și mai fierbinte și a deschis ochii mari, speriați. Palma îi era bandajată. Sângele trecuse prin tifon și se scursese, pe sub manșetă, spre cot.

Așa dar, din nou făcuse scandal.

Firește, acum nu mai era vorba de o masă răsturnată și de câteva pahare sparte de ziduri, din moment ce fusese și el rănit. Nu mai era nici o îndoială că se simțise slăbit, trezindu-se din somn, din cauza sângelui pierdut. Dar celălalt, pe care-l lovise în încăerare sau ceilalți, cine erau și unde se aflau acum? Geo se frământa zadarnic, să-și aducă aminte.

Curios și în egală măsură îngrijorat de isprava de peste noapte, pe care-o bănuia mult mai serioasă, mai gravă ca de obicei, a sărit din pat, să schimbe hainele și să plece imediat în oraș, să caute un prieten și să-l întrebe ce se întâmplase.

Geo a șovăit, în pasul pe care-l făcuse în încăpere, surprins.

Draperiile lui albastre de acasă erau de o culoare imprecisă acum și fără falduri. Aspre, în țesătura lor curioasă, cu pete mari de alb murdar ca niște spărturi, nu lăsau să pătrundă în cameră lumina spălăcită de afară. Ferestrele, de asemeni, i s'au părut mult mai mari și parcă pe alt zid. Nici mobilele nu mai erau la locul lor. Dezorientat, Geo se întreba dacă nu venise cineva în lipsa lui, un amic cu gust de farsă ori un nebun, care-i schimbase unele lucruri și le mutase pe toate celelalte, ca să nu mai știe el pe ce lume se află, când s'o trezi din beție. A vrut să rădă și a căutat comutatorul, să aprindă lumina, dar dispăruse și el de lângă ușă.

— Simplu ca oul lui Columb: am dormit în camera unui cunoscut din bandă, care m'a smuls din bătălia de azi noapte

și m'a adus aici, pentru că eram așa de beat că n'am mai știut să-i spun adresa. Sau în dormitorul unei cucoane dela bar. În definitiv, bine că s'a întâmplat așa. Altminteri, n'ar fi fost exclus, având în vedere viscolul de afară și halul de inconștiență în care mă adusese beția, să fac nani sub nămeți...

Mirat că nu înțelesese, dela început, o situație așa de simplă — singura ce i s'a părut logică, de altfel — Geo s'a trântit într'un fotoliu, dispus să aștepte.

— Sigur că bestiola ce m'a adus aici sforăie încă, alături Altminteri, ar veni să mă întrebe de... sănătate...

Geo dormise de multe ori la prieteni. Nu se mira când se trezea într'un pat ce nu era al lui și nici nu căuta să afle prin ce miracol ajunsese acolo. Nu mai era curios să audă, o dată mai mult, o poveste destul de banală, spusă la fel de unul din numeroșii tovarăși de petrecere. Binecuvânta, în gând, cavalerismul filfisonului cu garsonieră pe una din străzile principale ale orașului, care — în loc să-l lase adormit pe sub mese — îl lua în cârcă, îl urca într'o mașină și — pentru că nu-i cunoștea adresa sau nu mai voia să se trambaleze cu el în spinare, pe scara îngustă a imobilului străvechi de pe ulița strâmbă și tot așa de îngustă — îl ducea la el acasă.

— Au și bețivii — recunoscuse Geo odată, cu entuziasm — o solidaritate a lor...

El cunoscuse cu timpul, fără curiozitate, dar mai ales fără efort, camerele tuturor de-clasașilor dela bar.

Fiecare locuință avea o particularitate: o ușe cu sau fără canaturi, o garnitură de mobilă veche, moștenită dela bătrâni sau numai un fotoliu, cumpărat de ocazie și fără nici un rost lângă biroul modernist, draperii într'o culoare predilectă, un fel anume al stăpânului de a răsturna scaunele pe întuneric sau de a stinge țigările pe cristalul dela noptieră.

Când se deștepta, oricât de mahmur ar fi fost, se orienta singur.

Camerele femeilor dela bar aveau un aranjament special: un divan larg, uneori luxos, o masă oricum și numai un scaun, ca să aibă loc paravanul indispensabil și toate fleacurile de foiță și dantelă, de porcelan și uneori de melci — bibelouri, rame cu fotografii, cadouri, amintiri ce nu mai spun nimic, de mult...

Singură Mia-Coca locuia un apartament, într'un blohaus de pe bulevard — un dormitor și un birou cu tapet și mobilă modernistă.

Așa se lăudase, cel puțin.

Fata îl ruga în zori, când plecau dela bar, s'o conducă până acasă și-l invitase, într'o după amiază de sărbătoare, să-i cânte un tangou nou, pe care voia să-l lanseze, dar Geo invocase totdeauna un motiv cât mai serios, de refuz. Nu știa de ce se purta așa cu ea. Uneori era convins că nici o femeie, afară de Miss, nu-i mai poate spune ceva nou. Alteori, simțea în el un clocot năvalnic, o sete bolnăvicioasă de dăruire pătimașe, dar preferase întotdeauna o profesionistă, oricare. Nu-l mai interesa, a doua zi, dacă fusese brună sau blondă și uita, deseori, s'o salute pe stradă.

Mia-Coca era o artistă, cu alte cuvinte ceva mai mult decât o profesionistă de lux, dar ceva mai puțin ca Miss.

Sigur că n'o să poată niciodată s'o iubească sincer, nu voia în nici un caz s'o disprețuiască.

— Trăim o suferință la fel — îi spusese el într'o seară, în cabina dela bar — și te simt lângă mine ca pe o soră. Pot să te ajut, să te apăr, să fac orice sacrificiu pentru tine dar asta-i tot! Nu ne rămâne altceva decât să ne trăim fiecare blestemul și să așteptăm. Poate am să viu într'o noapte, când s'o umple paharul, să te iau de aici și să te conduc la tine-acasă, pentru întâia, dar și pentru ultima oară. Nu te speria. Am găsit o licoare scumpă, care aduce moartea ca un joc . . .

Mia-Coca închisese ochii și se lipise de el, mică și strâns supusă.

Cuvântul ar fi fost de prisos.

Sufletul ei îngânase, înfiorat, acel *așa va fi* ce trebuia, odată, să le îndeplinească destinele.

De atunci, însă, trecuse destulă vreme, o lună sau mai mult, poate un an, iar Mia-Coca îl întâlneau din ce în ce mai rar.

Rămas în fotoliu, Geo se uita atent prin cameră. Ochii se obișnuiseră cu lumina puțină. Nu mai era nevoie, cum crezuse la început, să tragă draperiile în lături, ca să poată vedea mai bine. Era o încăpere spațioasă și curată — o curățenie curioasă, ca și cum nu i-ar fi trecut nimeni pragul, până atunci. Mobila și covoarele, toate lucrate în stil modernist, fuseseră cu siguranță aduse

de curând dela un magazin în care bunul gust se plătește scump. Plutea o atmosferă de intimitate feminină și de frăgezime, pe care Geo nu o cunoscuse încă.

Fără îndoială, nu dormise niciodată acolo.

Dornic să afle, cu o clipă mai de vreme, al cui era apartamentul, a căutat pe masă, pe etajere și la oglindă, pretutindeni, o fotografie ori o carte, un semn care să trădeze prezența sau cel puțin predilecția stăpânei pentru o floare, pentru un anumit parfum sau pentru un autor de proză sentimentală.

Nu găsisese nici o urmă sigură.

Numai « Les Fleurs du Mal », într'un volum pentru bibliofili, uitat deschis pe covor, lângă fotoliu, și un Luchian, într'o ramă patinată de vreme, ar fi putut să-i ofere un indiciu. Niciuna din femeile pe care le cunoscuse, însă, nu-i vorbise de poetul blestemat și cu atât mai puțin de florile lui Luchian. Cleo și toate celelalte profesioniste, la fel cu ea, nu erau de loc dispuse, în puținele ore de dragoste și somn ce le mai rămâneau, după închiderea localurilor, să filosofeze ori să spună versuri. Nu le credea capabile, cu atât mai puțin, să « arunce banii » pe un tablou, oricât ar fi fost el de valoros.

Singură Mia-Coca, în seara când o anunțase Geo că a găsit o otrăvă care aduce moartea ca un joc, muzicalizase :

*Nous aurons des lits pleins d'odeurs légères,
Des divans profonds comme des tombeaux,
Et d'étranges fleurs sur des étagères,
Ecloses pour nous sous des cieux plus beaux.*

dar fata dela bar, distrămată sufletește și destul de excentrică, nu ar fi putut — bănuia el — să aibă un apartament în care să troneze o ordine așa de perfectă.

Oprit la geam și privind afară, la zăpada pe care vântul o arunca de pe un acoperiș pe altul, pulbere, Geo se amuza închipuindu-și dormitorul Miei-Coca : pijamaua zvârlită pe covor, laolaltă cu șoșonii și termosul în care bucătarul dela bar îi asigură, pentru a doua zi, cafeaua cu lapte — pudrierile deschise, iar pufurile căzute în ligheanul cu apă rămas nearuncat din ajun — o scrisoare mov, dela unul din numeroșii ei admiratori, uitată lângă un sufertaș cu mâncare...

Geo s'a certat singur : iar era rău cu ea, găsisse din nou o imagine în care sufletul ei frământător să se resfrângă șters, stropit, întors.

Dar nu era vina lui.

Așteptase liniștit aproape două ore, convins că — în cele din urmă — va veni cineva, stăpâna ori servitoarea, să-l scoată din încurcătură.

Rana din palmă îl ustura. O simțea, sub pansament, adâncă. Dacă încerca să miște ori să apropie degetele, îl durea tot brațul. Cum și unde să rămâie, cine-l pansase și adusese acolo, ce uriaș îl luase în spinare și-l urcase pe scări și ce sfântă ori ce neună îl primise și culcase în patul ei curat, cald, poate niciodată visat ? Nimic, nici un răspuns în el și liniște, nici o șoaptă, dincolo de ziduri sau în camera vecină. Numai viscolul, pe sub streășini și peste acoperișuri, adunând, sfărâmând și spulberând zăpada . . .

Firește că cel mai bun lucru era să rămână liniștit în fotoliu, mai ales că nu-l aștepta nimeni în oraș, dar trebuia să schimbe pansamentul cât mai curând. Asta era, pentru un vagabond ca el, învâțat să doarmă unde se întâmpla, singura grije. Mâna se umflase și se înroșise. Sângele era încins. Durerea devenise insuportabilă. Acasă ar fi găsit ușor un desinfectant și o fâșie de tifon. Oricum, nimeni nu le-ar fi oprit să se ducă la o farmacie sau la unul din medicii din apropiere. Până acum, avea cu siguranță pansamentul schimbat și-ar fi fost liber să se plimbe prin oraș, să-l învieze zăpada svârlită în obraz cu putere și în glumă, ca în jocul de odinioară, cu ștregari și maidane — singurul joc cu suflete în care durerile nu dor și nu ai timp să ascuți ce spune lacrima.

O rană la mână, în definitiv, oricât ar fi ea de adâncă și de usturătoare, nu ara nici o importanță, mai ales când viața apasă umerii, dar când aștepti două ore, plin de întrebări și fără nici un răspuns, într'o cameră tăcută și parcă fără stăpân, ce te desparte de lume ca o celulă în care mergi în vărfuri și respiri cu sfială, să nu sfâșii liniștea și să nu deștepti amintirile, nu mai știi ce spui și ce faci. Nervii se răsucesc. Gândul scapă și în sburdălnicia lui de copil rău, aruncă o lumină de panopticum peste oraș, trânteste pijama Miai-Coca lângă șoșoni și peste termosul bucătarului dela bar și stropește cu sos din sufertașul de după paravan o scrisoare de dragoste . . .

Mia-Coca nu mai avusese răbdare să aștepte ascensorul.

Plecase în oraș devreme, după cumpărături, dar mai ales în căutarea unui prieten medic, care s'o învețe cu ce și cum să panseze o rană. Sângele ce umpluse palma gâlgâind și se scursese printre degete, peste sfărâmurile paharului, o îngrozise. Medicul o liniștise. Nu era nimic grav, dacă n'a fost nici o arteră atinsă. Spălături cu desinfectantul pe care i-l recomandase, un pansament strâns și totul va trece. Vor rămâne urme? Ar fi păcate de mâna lui albă, cu degete subțiri. Nimic, nicio urmă — o asigurase prietenul. Frumosul, în om și nu mai puțin în găze și flori, se apăra singur. Mia-Coca nu observase surâsul bun și mincinos al medicului. Se înseninase și plecase dela el convinsă că nu mai are nici un motiv de neliniște.

Acum urca scările, sprintenă.

Când a văzut-o în prag, abia răsuflând și plâpândă, pierdută aproape în haina de blană, Geo s'a încruntat fără voia lui.

— Ce cauți, cine ți-a spus unde sunt și... ceva mai mult: în casa cui am fost lăsat plocon azi noapte, după scandal?

Mia-Coca nu i-a răspuns și nici n'a tresărit cel puțin, ca și cum nu l-ar fi auzit.

Haina îi lunecase de pe umeri și căzuse, grea și învăluindu-i glesnele, ca să răsară — din îmbrățișarea ei caldă și supusă — o flacăre tânără și albă: Mia-Coca, așa cum nu o înfrumusețase nimeni în gând, până atunci.

Viscolul îi îmbujorase obrajii. Zăpada nu se topise, încă, în sprâncene și în cărlionți. Buclele ninse îi încadrau și împrumutau figurii o frăgezime de fruct, ce contrasta cu albul de pudră și de mătase al părului. Genele, umede și grele, încercau — într'o fâl-făire sfielnică — să păstreze strălucirea ochilor mai mari și mai adânci, inundați de lumină lăuntrică.

Geo nu se gândise niciodată că fata dela bar poate ascunde, în sufletul însetat de moarte și în trupul bolnav de dragoste, o tinerețe așa de vulcanică și atâta bucurie de viață descătușată. Ce minune o transfigurase și cum putuse el să întâmpine această faptură nouă, de zăpadă și flăcări, cu o întrebare așa de aspră? Mia-Coca de acum aștepta o îmbrățișare, merita un sărut sau un cântec de laudă, dar Geo încremenise în picioare, lângă fotoliu, uimit și abătut, rușinat, incapabil să facă un gest ori să îngâne

o scuză. Ar fi vrut s'o asigure, ca să-și motiveze enervarea, că nu mai ești stăpân pe tine când te trezești singur și rănit, într'o casă pe care n'o cunoști. Nu reușise, obosit cum se deșteptase și cu capul greu, să-și aducă aminte ce se întâmplase în ultima noapte, dar presimțise, era sigur că iar făcuse un scandal și asta îl scosese și mai mult din fire. Bilanțul ultimei luni îl înspăimântase: patru încăierări! Acum cursese sânge: al lui și al altora, cu siguranță. Luneca spre prăpastie, din ce în ce mai mult. Tovarășii de petrecere, unii palmuiți, alții răniți, toți insultați, au să-i întoarcă spatele. Patronii au să dea ordin portarilor să nu-l mai lase să intre în baruri, și atunci va începe colindul prin cârciumi, alături de epavele orașului, rupt și murdar ca orice desmoștenit.

Finalul va veni dela sine și curând: dezgusturile și revoltele spânzurate de o grindă sau de o cracă...

Geo nu se îndoia că Mia-Coca l-ar pricepe, dacă i-ar spune sincer, cu simplitate, ce tristeți îl apasă.

Miss nu se apropiase niciodată de sufletul lui cu înțelegere. Ea trăia numai pentru surâsul pe care și-l admira în oglindă, pentru flori și pentru capriciile ei de femeie ambițioasă și ușuratică.

Geo o alintase: Miss, fata aleasă, cea mai frumoasă dintre toate — dar ea primise omagiul acesta cu ușurința cu care orice femeie ascultă, în trecere, un compliment.

— Mami drag, nu-i așa — îl întrebuse ea odată, pudrându-și vârful nasului — tu nu crezi că eu am fost născută ca să fiu ceva mai mult decât o găsculiță adorabilă, cum mă crezi tu acum? Să știi tu, urficiosule — se îmbufnase, contrariată că el nu-i răspunsese, cum se aștepta, cu o laudă mai mult — te asigur că nu glumesc! Eu am fost predestinată să petrec, să risipesc bani mulți, să primesc cadouri, să am automobil și să comand, să...

Geo tresărise: o pierd, am început s'o pierd! Se gândise, în timp ce-o asculta: niciodată n'o să-și dea seama că mi-am rupt sufletul în bucăți ca s'o pot împodobi și înfrumuseța prin dra-goste...

Când a găsit pe masă scrisoarea prin care-l anunța că totul se sfârșise, a avut puterea să suradă. Miss îl asigura că pleacă să-și trăiască destinul, împinsă de o putere de neînțeles și da o ultimă dovadă de iubire: îi lăsa, neatinsă, camera în care orice floare și toate nimicurile, laolaltă, au să i-o păstreze vie în amintire.

Geo luase, din darul acesta de regină fără tron și fără melancolia despărțirii, o singură fotografie, mică, în rama de argint și cu scrisul înalt și subțire al adoratei. O pusese pe noptieră, s'o aibă aproape și s'o vadă în plină lumină. Se bucura că nu i-o mai poate nimeni fura, de atunci încolo. Prima săptămână nici nu plecase de acasă. Singur, între toate acele mici nimicuri ce-i rămăseseră — scrisori, cărți cu însemnări, flori presate într'un volum de versuri citite împreună, programele unor spectacole aplaudate cu un entuziasm egal — rătăcise, clipă cu clipă, cele câteva luni de dragoste și zbucium. De fiecare nimic era legată o amintire și cu fiecare amintire se aduna în el un sentiment nou, binefăcător, de resemnare ce nu-i ceruse, parcă, nici o renunțare. Credința că Miss nu plecase în adevăr, că o poate întâlni în fiecare gând scris pe o carte și o poate mângâia în flori și în orice panglică rămasă dela ea îl ajutase să-și umple și să-și coloreze singurătatea.

Un joc mic în care suferința învățase să mintă și se lăsa mințită vremelnic, la rându-i.

Dar, cu timpul, scrisorile, petelele presate și cărpa mototolită a panglicelor nu i-au mai spus nimic. Ceva mai mult: începuse să-și dea seama cât fusese de nesperios, încercând să-și înșele durerile cu astfel de mărunțișuri romantice, copilărești, ridicole. Speriat de pustiul ce crescuse în el, o dată cu moartea acestor neînsemnate mărturii, Geo căutase alt reazim care nu mai e minciună nouă, de care să se prindă. Miss din rama de argint, însă — singura minciună ce-i mai rămăsese — avea acum o privire fără strălucire, fără adâncimi și un surâs rece, încremenit, de mască. Fotografia nu mai păstrase nimic din tot ce era sau i se păruse lui, odinioară, frumusețe unică. Oprit în fața ei, Geo a avut impresia că nu vede bine și a închis ochii, strâns, cu spaima în el ca un frig. Abia acum, din rotogoalele cu resfrângeri de curcubeu ce sfâșiau bezna de sub pleoape, se înfiripase adevărata Miss, vie, fremătând de neastâmpăr și de dorință, așa cum o simțise și o împodobise în el — imagine pusă pe care nimeni și timpul cu atât mai puțin, n'ar mai fi putut s'o întunece.

Miss fusese și rămăsese frumoasă numai în sufletul lui.

— Nu știi — îi mărturisise el Miei-Coca, sincer — niciodată n'o să înțeleg ce-i cu mine. Uneori mi se pare că o port pe Miss în sânge și în carne, că mi-e sufletul așa de plin de ea, că nici un

sentiment și nici o altă imagine n'ar mai avea loc în mine. Alteori, dimpotrivă, mă simt singur, gol, păragină, ca și cum Miss — plecând — nu mi-ar mai fi lăsat nimic viu, nimic curat și statornic. Cum să te apropii, Mio-Coca și cum să te primesc în prea-plinul sufletului sau în pustiul pe care nimeni nu-l mai poate încălzi? Nu încerca să-mi răspunzi, fată dragă, că-i imposibil să pătrunzi o taină pe care nici eu singur — din păcate. . .

Mia-Coca îl înțelese.

Fata dela bar trăia, ca și el, cu pustiul și cu prea-plinul ei sufletesc.

Când se întâlneau amândoi, stau față în față două dureri gemene și o sete egală de dragoste și moarte, două destine ce nu s'ar fi putut învălui decât într'un gest final, de descătușare. Rar, cum se uitau fără voia lor prinși de mână, îi învăluia un sentiment curios de contopire și totuși de înstrăinare. Mia-Coca recunoscuse că durerile lor se oglindesc una în alta și se resping, în același timp. Fiecare avea nevoie de un strop de soare, de o ființă pe care s'o înfrumusețeze în gând și să și-o facă reazim, de o minciună care să nu fie a lor și nici să nu le semene. Sufletele amândorura își țipaseră odată înfrângerile și disperările și cântaseră, pe același drum, un vis ce nu i-ar fi putut cuprinde pe amândoi sub aripă.

Mia-Coca l-ar fi înțeles tot așa de bine și acum, risipit cum era în toate gândurile și pe nici unul stăpân, dar Geo — surprins de apariția ei, de unde venise și prin ce minune, cu surâsul și cu sufletul ei de atunci?, și incapabil să pătrundă adevărul pe care fata dela bar îl strigase din prag, prin simpla ei prezență — n'a mai găsit cuvântul acelei mărturisiri din urmă, ce ne împacă pentru totdeauna cu noi, cu oamenii și cu fulgul de zăpadă oprit o clipă la geam, ca un crainic venit cu veste tainică de departe.

Supus, întinsese mâna și se uita, absent, cum i se schimbă pansamentul.

— Toată palma a fost tăiată în cioburi!

— Toată palma. . .

Vata se lipise în sânge și în zdrențe mici de carne.

— Doare?

— Nu știu — cred că nu doare. . .

Palma îl ustura, cu fiecare scamă smulsă, dar Geo nu tresărise și nici nu se plânsese de durere. Mia-Coca sfâșiasse pansamentul

cu îndemânare, muiase și deslipise vata cât mai ușor, privind atentă fiecare tăietură, și aplica medicamentul cu sângele rece al unui profesionist pe care suferința umană pare să nu-l mai impresioneze. Furat de iscusința mâinilor mici și înduioșat de grija ce i-o purtau, Geo uitase cu totul de rană.

— Acum o să te usture puțin, dar să nu te sperii, că trece repede...

Geo nu se speriasse.

Simțise, dimpotrivă, un sentiment de înviore, o dorință de răs și destindere, ca într'un joc cu « hai să zicem că eu sunt doctorul și tu bolnavul » — glumă în care ne facem numai că ne doare mâna, ca să ne bucurăm în voie de gândul că putem minți și păcăli viața cu alte dureri, adevărate, și cu alte visuri, mult mai mincinoase.

Numai visul pe care-l trăia el, acum, nu era mincinos.

Mia-Coca adusese în camera tăcută, în atmosfera de liniște și apăsare închisă între cele patru ziduri, un suflu nou, de tinerețe și miracol, care împrumutase lucrurilor altă strălucire și da înțeles nimicurilor ce părușeră fără rost, până atunci.

Servitoarea, bătrână și cu priviri de animal credincios, umbla de colo până colo, repede și cu pasul ușor-pe covoarele moi. Unde fusese până acum, ce făcuse în camera vecină, cum respirase și cu ce îndemânare de pisică se mișcase, de n'o auzise Geo și n'o presimțise aproape? Se împletise, printre întrebări, o altă mare nedumerire: cum reușise Mia-Coca, pe care el o bănuia și nu fără motiv, o dezrădăcinată din viața cu ticuri și cu rost casnic a orășenilor serioși, să aibă un apartament de gospodină dornică de liniște și totuși încântată de mosafiri, o casă în ordine în care nici un bibelou nu trebuia mișcat din loc sau atins, deși în orice figurină de porcelan, în linia și în lustrul mobilelor, în covoare și catifele, în dantele și în florile pe care le adusese stăpâna, era o chemare, un îndemn să pipăi, să mângâi, să îmbrățișezi? Așa dar, fata dela bar, artista cu destin de libelulă, nebuna cu obsesia dragostei și a morții, avea o altă viață, de confort, de bun gust și poate de alintare, pe care n'o aflase nici unul din prietenii ori din bogătașii ce-o aplaudau și-i aruncau flori în cale, după fiecare cântec nou.

— Acum te mai doare?

Geo a privit tăcut bandajul curat, legat strâns peste rană. Mâna era diformă, ascunsă în fâșiile petrecute în cruce printre degetele desfăcute, ca o broască albă, cu cinci capete.

Geo a râs, cu fruntea în palmă, să-și ascundă genele umede:

Rănit în războaie soldatul căzuse

Și 'n puține zile...

...câinele Azor...

Spusese versurile cu un accent de amărăciune.

Alesese dinadins cele două stihuri perimate ale poetului cu plete și cu decorație, ca să ilustreze și mai bine situația ridicolă, umilitoare, în care ajunsese.

Bandajul dela mână era ca un stigmat.

Geo era sigur că va fi demascat, oriunde se va duce: omul cu scandalul, declasatul care-și bea mințile într'un pahar cu vin...

Mai bine o să rămână în casă o săptămână, poate mai mult, până la vindecare.

Tresărise, cu gândul rămas în gol, ca în fața unei amenințări. Singur, la el acasă, în orașul înserării, cu umbrele tremurate pe geamuri și în perdele sau în nopțile fără somn, când amintirile dor ca niște remușcări, i-ar fi imposibil să trăiască. Nimeni n'o să-și piardă pașii pe coridoarele imobilului de pe strada cu un singur felinar aprins, nici o femeie și nici un prieten n'o să vină să împartă cu el uritul și panica din cântecul mut al presimțirilor, lacrima și neurastenia. Va fi liber, în marea trecere a vremii și sub cer, să-și urle revoltele și să-și sboare creerii.

— Dacă nu te mai doare mâna, nu mai avem de ce să fim triști.

Geo a ridicat spre Mia-Coca o privire stinsă, rătăcită, de bolnav în febră.

*

Trist, între florile cu care servitoarea împodobise masa, Geo a răspuns la întrebare cu un surâs pe care l-a voit sincer și cât mai înțeles.

Cuvântul ar fi fost, oricum, de prisos.

Mia-Coca învățase, în nopțile când îi apropiau cântecele și melancolia, cu o mărturisire egală, să-i surprindă sufletul în priviri și să i-l asculte.

Surâsul lui de acum era un omagiu adus stăpânei, pentru gândul bun pe care-l avusese, iar fata dela bar i-a mulțumit, aruncându-i petalele unui trandafir sfoliat, una după alta, în păr — ca în alt joc de odinioară...

— Știam, eram sigură că ai să preferi masa asta simpatică de boemi flămânzi, cu răcitură și fructe — ca să nu mai vorbim de cafelele cu aromă specială...

Amândoi detestau restaurantul.

Motivele erau bine cunoscute: mâncărurile fade și nesănătoase, vinurile proaste și scumpe, chelnerii rămași obraznici în servilismul lor cu plastron, oamenii prea mulți și prea gălăgioși, consumatori revoltător de curioși și destul de ridicoli.

Fata dela bar invocase acum un motiv nou și mult mai temeinic.

— Cineva, un imbecil cu bani, se mira că tocmai eu, care duc o viață de noapte și de bar — firește, dobitocul o catalogase existență de regină — am repulsia localurilor de petrecere și în special a restaurantelor. Sunt tipi așa de dezrădăcinați sau de artificiali, că nu mai au și nici nu mai pot înțelege, la alții, nostalgia unui cuib al tău, în care să te miști cum îți place, să gândești la ce ți-a mai rămas drag, să fii și să te simți tu în adevăr, stăpână și sigură că nu te vede, nu te aude și nu te judecă nimeni. Dacă aș fi rămas o actriță ca oricare alta, la un teatru ca oricare altul, nu mai încapă nici o îndoială că mi-ar fi plăcut ori aș fi căutat barul și restaurantul — în primul rând din interes profesional. Localul de petrecere e o vitrină și, cum reclama e sufletul comerțului, chiar și în artă, trebuia să mă las văzută și admirată cât mai des. Pentru mine, însă, și pentru oricine trăiește ca mine atâtea ore în vacarmul barului, o clipă de liniște e o binecuvântare. Acum înțelegi de ce mi-am făurit altă viață, tănuită tuturor? Numai aici sunt cu adevărat liberă și pot să-mi las gândurile în voia lor. Fără refugiul ăsta minunat, nu știu ce m'aș fi făcut.

Ascultând, Geo înclinase capul și se jucase, fără să vadă sau să-l intereseze ce face, cu o petală, cu un miez de pâine, cu tăișul cuțitului.

Gândul șovăise un moment: și el, care visase și dorise așa de mult să aibă un cămin și să-și afle un rost...

Mia-Coca, însă, bătuse din palme și strigase, nestăpânită, că se simte așa de bine alături de el, încât îi vine să mănânce cu mâna, să cânte și să danseze, să îmbrățișeze toate florile laolaltă și să sărute pe servitoare, iar Geo, surprins, rămas cu gândul în gol, o privise lung, înduioșat, incapabil să articuleze un cuvânt, cu o dorință abia stăpânită în el să plângă și să-și strige — la fel cu ea — bucuria că o simte aproape, fericită, mai tânără și mai frumoasă.

Când a vrut să râdă, însă, a văzut mâna bandajată pe masă, albă, diformă, parcă desprinsă din el și s'a întunecat.

— Spune-mi Mia-Coca, te rog, cum și cât am fost de nemernic azi noapte, pe cine am lovit și prin ce împrejurare am ajuns în halul ăsta de plâns?

Fata dela bar a tresărit și i-a tremurat surâsul pe figură, în risipă.

— Ar fi fost bine — a șoptit ea, ca o taină — să nu mă întreb și ar fi bine să nu încerci să afli! Dacă nu-ți aduci aminte de nimic, nu mai are nici o importanță, pentru tine, ce a fost. De ce vrei să cunoști o întâmplare pe care memoria ta a vrut — și a știut ce face — să ți-o ascundă? Să presupunem că te-ai rănit la mână într'o împrejurare ca oricare alta și... uite: putem, mai bine, să ne batem cu flori, ca să ni se pară că-i primăvară...

Geo i-a prins mâna și i-a sărutat-o, cu un gest de alintare și de recunoștință pentru grija cu care încercase să-l îndepărteze — refuzând să-i spună ceva despre isprava din ajun — de un nou motiv de tristețe, dar păstrase în surâs și numai pentru el, un tremur ușor de amărăciune față de ușurința cu care i se păruse că-l judecase și voia să-l înșele fata dela bar. N'o învinuia, în gând, și n'o muștra. Mia-Coca de acum era fericită. Nu mai rămăsese în ea nicio urmă din nostalgia ce-i apropiase, seară după seară, în localul cu aplauze, cu flori și tăceri pline de neliniște. Setea ei de dragoste și moarte se transformase, ca prin farmec, în cântec tineresc. Cum să-i mai vadă ea sufletul, de ce s'o mai întoarcă și prin ce minune, pe un drum ce trebuia să rămână numai al lui, de atunci încolo? Se mângâia că Mia-Coca a rupt cătușa — că ea, cel puțin, poate fi fericită.

— Nu mai sta așa tăcut, nesuferit, ca la bar, că mă supăr! Tu nu simți, nu înțelegi că azi e sărbătoare pentru mine? Mai

ții minte de câte ori te-am rugat, de câte ori te-am așteptat aici, la mine-acasă? Să stăm alături, numai noi, departe de oameni și de tot ce-a fost. Aici putem uita. Să fim veseli! Să încercăm, cel puțin, să fim veseli. Ar fi ceva tot așa de frumos ca și moartea, dacă am reuși să ne smulgem, pentru câteva clipe, din noi...

Geo, însă, niciodată nu putuse să se prefacă. Mai ales acum, îi era imposibil s'o mintă și să se mintă.

Singur și risipit cum se deșteptase, el se frământase preocupat de o întrebare la care nu găsisese nici un răspuns, ca și cum somnul ar fi rupt orice legătură între bețivul de peste noapte și mahmurul din dimineața aceea cu viscol și nedumeriri și se frământa, cu atât mai mult acum, când întrebarea se făcuse poruncă. Vrând să-i ascundă adevărul, Mia-Coca îl convinsese că nu era vorba de un simplu scandal, ci de o întâmplare mult mai serioasă, mai gravă, poate hotărâtoare.

Fără îndoială, ar fi fost firesc — în alte împrejurări — ca Mia-Coca să nu cunoască nimic din zbuciumul acesta surd din sufletul lui și, prin urmare, să nu poată pricepe ce binecuvântat ar fi, pentru nevoia lui de liniște și de regăsire, un cuvânt sincer, spus fără înconjur. Acum, însă, îi vorbise de o taină pe care era mai bine să n'o afle. Bănuiia, poate știa sigur de ce se zbuciumă el, și șovăise.

Adevărul, cu atât mai mult, nu mai putea fi ascuns.

Geo repetase mecanic, cu glasul alb, ruga pe care i-o făcuse cu câteva clipe mai înainte:

— Spune-mi, Mia-Coca, te rog, cum și cât am fost de nemernic azi noapte, pe cine am lovit și prin ce împrejurare am ajuns în halul ăsta de plâns? Spune-mi, Mia-Coca, te rog!

Petalele cu care se bătuse fata dela bar îi rămăseseră în păr.

(urmează)

GEORGE MIHAIL-ZAMFIRESCU

TREI IMNURI CĂTRE NOAPTE

I

Ce ființă vie înzestrată cu simțuri
Nu iubește mai mult
Decât orice alte înfățișări minunate
Ale spațiului din jurul ei
Lumina care 'nveselește toate
Cu colorile, răsfârngerile și valurile ei,
Cu blânda-i răspândire pretutindeni
Sub chipul zilei înviorătoare?
Ca pe-un suflet adânc al vieții
Uriașa lume a stelelor neostenite
O soarbe lunecând zglobie
Pe valurile ei albastre;
O soarbe sclipitoarea piatră
Veșnic nemișcată,
Planta care simte și răsuflă
Și animalul sălbatec
Infocat și multiform;
O sorb nourii și vânturile;
Și, înaintea tuturor,
O soarbe falnicul străin
Cu ochi isteți,
Mers legănat
Și buze delicate și sonore.

Ca o regină a firii pământești
Lumina 'ndeamnă orice forță
Spre nenumărate prefaceri,
Leagă și desleagă
Nenumărate legături,
Iși pune pecetea ei cerească
Pe orice ființă pământească.
Prezența ei e singură deajuns
Să scoată la iveală
Minunăția regnurilor lumii.

Eu mă întorn
Spre sfânta, nerostita,
Tainica Noapte.
Lumea zace departe
Ca scufundată într'un hău adânc.
Ce singur și pustiu e locul ei!
O durere adâncă
În coardele pieptului vibrează.
În picături de rouă vreau să mă împrăștii
Și cu cenușa vreau să mă amestec.
Zări ale amintirii,
Doruri ale tinereții,
Visuri din copilărie,
Scurte bucurii
Și zădarnice speranțe
Ale întregii vieți lungi,
Toate s'apropie în cenușii veșminte
Ca negurile serii
După apusul soarelui.
Pe alte meleaguri
Și-a întins lumina
Corturile-i vesele.
Nu se mai întoarce oare niciodată
În grădinile și 'n casa ei
Și spre copiii ei care-o așteaptă
Cu credința nevinovăției?

Ce se strecoară oare dintr'o dată
Cu-atâtea presimțiri în inimă
Și 'nghite duhul molcom al mâhnirii?
Ne iubești și tu, întunecată Noapte?
Ce-ascunzi tu sub mantia ta?
Este ceva nevăzut și puternic
Care-mi dezmiardă sufletul.
Un balsam minunat,
Picură din mâna ta,
Din mănunchiul de maci.
Tu urnești aripele grele ale sufletului.
Ne simțim cutremurați,
Cuprinși de-o nerostită 'ntunecare.
Văd un chip speriat și vesel
Care s'apleacă blând spre mine
Și printre bucle se arată
Dulcea tinerete-a mamei.
Cât de săracă și copilărească
Mi se pare-acum lumina!
Ce veselă și bine cuvântată
Disparația zilei!
Așadar, numai fiindcă noaptea
Iți înstrăinează slujitorii,
Ai semănat tu în adâncimile spațiului
Sferele luminoase,
Ca să vestești atotputernicia ta,
Intoarcerea ta,
In timpul cât tu ești departe.
Mai cerești decât stelele
Ni se par ochii fără margini
Pe care noaptea i-a deschis în noi.
Ei văd mai departe
Decât nenumăratele palide oștiri de aștri.
Fără să aibă nevoie de lumină
Ei străpung adâncurile unui suflet care iubește,
Străpung tot ceea ce cu nespusă voluptate
Umple un înalt văzduh.

Slavă reginii lumii,
Inaltei vestitoare a sfintelor tărâmurii,
Păstrătoarei fericitelor iubiri !
Ea mi te trimite,
Iubită dulce, soare drag al nopții !
Mă deștept acum,
Fiindcă eu sunt ceea ce e-al tău și ceea ce e-al meu :
Tu ai făcut din noapte viața mea întreagă ;
Mă simt prin tine om.
Topește trupul meu în flacără de suflet
Astfel încât, aerian,
Cu tine tot mai mult să mă amestec
Și noaptea nunții să dureze veșnic.

II

Mereu se va întoarce dimineața?
Puterea pământescă nu se mai isprăvește?
De ce o ticăloasă frământare
Frânge mereu cerescu-avânt al nopții?
Niciodată oare nu va arde veșnic
Ascunsa jertfă a iubirii?
Măsurat a fost timpul
Luminii și-al vegherii.
Dar fără timp e stăpânirea nopții
Și veșnică durata somnului.
O, somnule sfânt!
Nu ferici prea rar
Pe binecuvântații nopții
In zilnica obidă pământescă!
Numai nebunii nu vor să te știe
Și nu cunosc alt somn
Decât doar umbra
Pe care tu din milă o 'mprăștii peste noi
In amurgirea
Nopții adevărate.
Ei nu te simt
In zeama aurie a strugurilor,
In al migdalului
Ulei miraculos
Și în negrul suc al macului.
Ei nu știu
Că tu ești acela
Care învălui sânul

Fecioarei plăpânde
Și-l faci deopotrivă cu cerul.
Ei nu bănuiesc
Că din povești străvechi,
Deschizător de cer, tu ne întâmpini
Și porți cu tine cheia
Lăcașurilor celor morți,
Taciturnule sol
Al unor taine fără margini !

III

Odată când plângeam amare lacrimi
Și când nădejdea mea se distrăma 'n durere
Și stam singur la mormântul uscat
Care-ascundea în strămta
Și 'ntunecoasa-i încăpere
Ființa vieții mele 'ntregi,
— Singur cum nimeni n'a fost singur vreodată,
Cutremurat de-o spaimă nespasă,
Fără vlagă, rămas doar numai
Ca un cuget al nenorocirii;
In timp ce mă uitam în juru-mi după un ajutor
Și nu puteam nici înainte să merg, nici înapoi,
Și m'agățam cu nesfârșite doruri
De viața stânsă și fugară;
— Atunci, din depărtate zări albastre,
Din culmile trecutei mele fericiri
Sositu-mi-a o rază de amurg,
Și dintr'o dată s'au rupt lanțurile luminii.
Splendoarea pământescă s'a năruit departe
Și-o dată cu ea și mâhnirea mea;
Melancolia mea s'a revărsat
Intr'o lume nouă și nepătrunsă.
Tu, vrajă a nopții, Somn al cerului,
Te-ai răspândit asupra mea.
Locul pe care stam s'a ridicat ușor;
Deasupra lui plutea
Duhul meu dezrobot, nou născut.

Mormântul într'un nour de praf s'a prefăcut
Și am zărit prin nour
Chipul transfigurat al dragostei mele.
In ochii ei se oglindea veșnicia.
I-am cuprins mâna
Și lacrimile noastre-alcătuiră
O sclipitoare și nesfârâmată
Legătură între noi.
Mii de ani piereau
Ca niște vijelii în depărtare.
La gâtul ei am plâns
De bucuria vieții celei noi.
— A fost cel dintâi și singurul vis
Și-abia de-atunci simt eu credință
Eternă și nestrămutată
In cerul nopții
Și în lumina lui, dragostea mea.

In românește de
AL. PHILIPPIDE

PLANETĂ MOARTĂ

« *Frumusețea... care e înțâia
treaptă a teribilului...* »

(*Rainer-Maria-Rilke*)

I

Olimpia Zăpan se contempla în oglindă cu satisfacție, pieptănându-se rar și încet, sigură în gesturi. Mândria și cochetăria ei aveau ceva calm și chiar încântarea, deși deplină, se topea în liniștea corpului său precis și perfect. Iși zâmbea din când în când, mulțumită de imagine — un zâmbet ciudat de impersonal, care nu trăda deloc nerăbdarea sau grija în privința lucrurilor ce « trebuiau » să se întâmple...

Părul blond se alegea ușor la locul lui, într'o freză linsă, aproape bățească. Ochii albaștri, mari, cu gene lungi, învoalte, aveau o privire deschisă, directă, care te izbea cu un fascicol de lumină prea puternică, cu un amestec de placiditate și de intensitate greu de suportat. Când Olimpia Zăpan fixa pe cineva, avea obiceiul să rămâie așa, cu privirea pierdută în vag, nemișcată, dând impresia că ar fi tristă — absorbită de cine știe ce nedumerire lăuntrică — sau nepăsătoare, dar o nepăsare care te insulta, fiindcă trecea prin tine ca printr'un obiect transparent, nevrednic de a fi luat în seamă. Se putea spune că ochii ei, culminând liniștea, preciziunea întregii frumuseți trupești, deveneau incerti tocmai prin acest gol pe care-l oglindeau, producând celui privit un fel de neliniște ascunsă, o neîncredere în propria sa axă sufletească. Și apoi, liniile feței, forma obrazilor, tenul, erau, toate, atât de potrivit îmbinate, încât creau o frumusețe care la un moment dat îți se părea prea lucrată, ca de un artist care, chinuind pasta prea

minuțios, ajunge la limita clișeului de perfecție, aproape de superficial.

Corpul, de asemenea, înalt, deplin în maturitatea celor douăzeci și opt de ani, era mai mult majestuos decât svelt, lipsit de nervozitate, apropiindu-se de modelul frumuseții grecești de altădată, iar nu de cel modern, ca al unei zeițe care să reprezinte odihna, neșovăiala. Liniile torsului alunecau fără grabă și surprize până la picioarele potrivit de subțiri, iar umerii — puțin drepți și hotărâți — puteau purta foarte bine și un vestmânt de vestală antică, nu numai rochia banală de astăzi.

Cu tălpile goale pe covorașul moale, pufos, din fața șifonierului, Olimpia Zăpan părea că-și descoperă toată această alcătuire de forme și linii abia în clipa de față. După somnul neprielnic din patul străin, se înălța acum proaspătă în apele oglinzii, pentru întâia oară cu adevăratul sentiment că e stăpână pe sine însăși, că, în sfârșit, « frumusețea » îi aparține.

Se știuse frumoasă totdeauna și acest bun despre care auzea vorbindu-se atât îl purtase parcă mai mult ca o podoabă exterioară. Era liberă și chiar libertatea de astăzi avea un alt tâlc. Câteva zile — care se puteau prelungi nu prea mult — dar nu aveau însemnătate zilele, ci senzația asta nouă care o încerca, în ciuda liniștii ei înnăscute, de independență, de rupere cu un trecut, în urma întâmplărilor cu dublu înțeles care o aduseseră aici, în Capitală, fără însoțitor . . .

. . . Sosise aseară, devreme, și în loc să se ducă la acea « d-nă Irma », nevasta inginerului Rudy Kramer, prieten vechi de al lui Sandu, unde o trimisese el, intrase în prima casă cu bilet de închiriat întâlnită în cale, pentru a se instala foarte firesc, ca și cum de când lumea ar fi călătorit singură. Situația cu totul inedită venise dela sine, nepoftită. Chiar din momentul în care soțul ei exprimase această absurdă dorință, de a o trimite la București pentru « intervenție », Olimpia promise întâmplarea în liniște și-și făcuse pregătirile să întâmpine « aventura » așa cum merita. În definitiv, neobișnuitul ei i se înfățișa tot în forme normale. De aceea reușise să-l joace atât de bine pe Sandu, în acele zile de pregătire, de dibuire ascunsă. Aerul absent cu care primise să plece întărise acea convingere care exista și așa între ei, că-și pot acorda o încredere nelimitată.

Convingerea se sprijinea mai ales pe acea conștiință, pe acel orgoliu subînțeles, al ideii că ei doi erau perechea « cea mai bine » din oraș. Sandu nu putea pune la îndoială virtutea ei, pentru simplul motiv că trebuia să pară sigur de sine. Mai mult: bănuiala, chiar în acest caz special, ar fi părut o jignire adusă demnității amândorura. Era un fel de complicitate, cu un amestec de despotism și încăpățănare reciprocă, în sentimentul care-i unea, de când se luaseră.

Întâlnirea lor de acum opt ani avea alte dedesupturi sufletești, poate și mai neobișnuite decât cele de astăzi. Căci dacă Olimpia era « o minune » — cum se șoptea în jurul ei — nici Sandu nu putea fi considerat mai prejos. Ii fusese dat Olimpiei să devie soția unui bărbat tot atât de « bine » ca ea, să strălucească nu numai prin frumusețea proprie, ci și prin aceea a perechii. Bine clădit, proporționat, exact cu un cap mai înalt ca ea, judecătorul Sandu Zăpan se putea lua la întrecere fără teamă cu oricare dintre vedetele masculine ale pânzei animate. Când se plimbau prin oraș braț la braț, toate privirile îi urmăreau cu admirație. Erau recunoscuți fără ocol drept « pereche ideală », iar ei primeau omagiul public cu moderație, deși și cu puțin dispreț, fiindcă, în cele din urmă, începură să se creadă cu adevărat « ceva aparte », două ființe fenomen care formează un fel de corp indisolubil, simbolic, întrunind maximul de virtuți naturale.

Când își amintea cum o cucerise odată Sandu, Olimpia avea un zâmbet resemnat, de ușoară ironie. Trecutul rămânea singurul motiv onorabil pentru bărbăția soțului ei. Era ca și neverosimilă această transformare a lui, dintr'un bărbat iute, convingător, care reușise s'o câștige cu mijloace aproape de erou din romane, în funcționarul șters de astăzi, care-și făcea datoria și nu prea, plăcându-i mai mult să întârzie acasă, lângă nevastă, cu gândul la o carieră comodă...

Il cunoscuse pe stradă. Nu se deosebise întru nimic de toți ceilalți bărbați care o acostau, mai mult sau mai puțin îndrăzneți, după temperament. Bărbatul era cu un tovarăș, când îl auzise pășind după ea. Grăbea tocmai spre casă, cu pasul ei drept și hotărât, puțin rigid, venind dela o prietenă.

Privirea lui o învăluise ca și a tuturor celorlalți — n'o mai băgase în seamă, fiindcă trupul ei căpătase, încă din adoles-

centă, un fel de imunitate pentru astfel de ochiade. Tot așa, nici nu-l văzuse bine când el trecuse înainte pentru a o cerceta obraznic, insistent, aprins. Spiritul ei de observație — când era vorba de bărbați — rămăsese cu un fel de miopie, din atâta voință de a părea indiferentă, rece: nu-i mai deosebea, nu le dădea importanță, îi simțea pe toți uniformi, nu aveau trăsături deosebite, alcătuiau aceeași prezență impură care o fugărea gâfâind, însetată de forme.

— « Hai, nu vezi că e tâfnoasă? ! » auzise pe celălalt spunând.
— « Nu pot, e prea frumoasă ! » răspunsese Sandu. Tresărise, atinsă de acest glas: replica avuse în ea ceva dintr'un geamăt, în același timp viril și bolnăvicios.

Apoi se trezise urmărită numai de Sandu. Din ziua aceea începu vânătoarea exasperată, obsedantă, a acestui bărbat. Nu putea face un pas singură, fără să nu dea de el. Tânărul o atrăsese ca într'un vârtej din care îți este imposibil să scapi. Voința lui de a o avea, cu orice chip, prin orice mijloace, o copleșise. Desfășurase atâtea ingeniozități, atâtea obrăznicii și umilinți, încât avuse impresia că e învinsă nu de el, nu de un bărbat, ci de o forță a naturii.

A doua zi o aștepta după colț. Deși era o femeie de casă, i se alăturase imediat și începuse să-i vorbească. Sumburu, încăpățânat, cu un tremur intens al vocii, se vedea că ține să nu-și scape prada, că e hotărât să meargă până la imposibil. Mai cunoscuse bărbați obraznici, insistenți — le cunoștea tactica, știa pe ce se bizuea ei — dar acesta era neîntrecut, era culmea ! Și mai ales aerul lui caraghios de familiaritate, cu care i se adresa — după primele cuvinte schimbate; — nepăsarea cu care o violenta !.. Nu folosise nici indignarea, nici rugămintea.

Femeia de lângă ea îl privea mută de admirație. Din dârzenia bărbatului emana un fel de vrajă moleșitoare. Și mai ales când îl văzuse mai bine, când își dăduse seama cât de frumos era el însuși, fata de atunci se supăraseră mai rău, jicnită deodată și absurd că cel care o acosta într'un mod atât de banal îndrăsnea să fie aproape tot atât de « bine » ca ea.

— « Dumneata ai să fii soția mea, înțelegi? » îi spusese el după zece minute de mers împreună, la înapoiere. Ea răsese, amuzată, indignată. — « Da, vei fi ! » întărea el mereu, cu o siguranță atât de gravă încât izbucnise în răs.

Astfel fusese începutul. Zilele următoare, dimineața și seara, o aștepta, îi răsărea înainte de oriunde. Tensiunea urmării creștea din zi în zi, febra lui era molipsitoare, se transmitea. În cele din urmă, trebuise să se împrietenească și după o săptămână judecătorul intra în casa lor cu aere de logodnic oficial. O derutase și pe mama ei prin desinvoltura aceasta, de bruscheță și încăpățănare. O ceru de soție numaidecât și nu se descurajă în fața refuzului mirat al bătrânei, care dăduse înapoi. Oferte de căsătorie aveau destule, dar Olimpia nu voia încă să audă de ele.

E drept că se « potriveau », că erau tare frumoși împreună — toată lumea remarcă asta — dar se întâmpla ceva ciudat pe atunci cu Olimpia, de câte ori se vedea alături de Sandu, lângă umărul lui: un fel de răzvrătire năvălășă, o enervare, ca și cum lângă frumusețea lui, făcând una cu ea, s'ar fi simțit micșorată, umilită. Lângă Sandu se simțea prea « ostentativă ».

Mai ales că el nu uita niciodată să speculeze această idee a « potrivirii »: — « Sunt făcut pentru fata dumitale, ar fi o crimă să nu ne dai binecuvântarea ! » glumea către mama. Și bătrânei începu să-i placă a-i vedea împreună. . .

Apoi, în fața faptului împlinit, Olimpia rămase iar calmă, reculeasă din vijelia care nu clintise nimic din firea ei ascunsă. Imediat după căsătorie, însă, se întâmplă ceva neașteptat: « învingătorul » deveni alt om ! El însuși păruse prada unei crize trecătoare, străine de felul său de a fi. Mulțumit că-și realizase « ambiția », părea epuizat de efortul făcut. Olimpia se afla acum în fața unui bărbat cuminte, supus, uimitor de șters. Pasiunea lui se transforma văzând cu ochii într'o dragoste blândă, casnică, de animal fericit, recunoscător, ca și cum i-ar fi cerut iertare pentru felul cum o cucerise. Și ea n'avuse încotro, trebuise să se resemneze cu noua lui înfățișare. Viața continuase din ce în ce mai cenușie și, după opt ani de căsnicie, monotonia ajunsese s'o mulțumească, să facă parte din însăși ființa ei.

Copii n'aveau și mai ales el suferea din cauza asta . . . Numai în primul an mai existaseră unele mărunte nepotriviri, apoi căsnicia lor se închegase obișnuită, egală, și deveniseră ceea ce toată societatea orașului spunea că sunt: o pereche « bine » și fericită . . .

II

Acum, totul începuse prin procurorul Rogozea — nou sosit în oraș — care, în ciuda legilor prestabilite de cunoscuți, îi făcuse o curte asiduă imediat ce-i fusese prezentată. Era un bărbat mic de stat, foarte afectat, extrem de curtenitor, destul de tânăr încă, burlac și Don Juan convins, care-și pusese în gând să strice faima « perechii ideale », tocmai pentru că fusese prevenit de « intangibilitatea » ei. Venise în casă, îi luase sub « protecția lui », îl silea pe Sandu să iasă în lume, să-și scoată « comoara » din închisoare, și tot acest joc era urmărit cu bunăvoință de Olimpia care, amuzată de o distracție nouă, cocheta cu procurorul cu un început de răutate, ca și cum vanitatea ei de femeie frumoasă s'ar fi trezit abia acum.

După opt ani de hibernare, căsnicia lor era străbătută de un vânt proaspăt, care, în cele din urmă, îl învioră și pe Sandu. Nedumerit la început, soțul « frumos și bine » trebui să observe că omulețul acesta vioi, spiritual, devenea dacă nu primejdios cel puțin . . . plictisitor ! Deși primea măgulit familiaritatea lui, deși juca rolul soțului sigur pe sine, care dă voie soției « să se mai distreze », întorsătura începea să-l enerveze. Tihna din care fusese smuls îl chema înapoi, această viață « mondenă » pe care era silit s'o ducă de când apăruse procurorul în orașul lor îl indispucea. Dar ce putea face, când chiar Olimpia părea a se fi schimbat ? ! Era rănit în amorul său propriu, de bărbat « unic ». Ea trăda acea complicitate a frumuseții lor, acea unitate pe care o crezuse durabilă, ca o realitate subînțeleasă și comodă. Neputincios și cu orgoliul trezit, Sandu Zăpan începu să fie ros de un fel de ură împotriva procurorului care nu înceta, ziua namiaza-mare, să hărțuiască căsnicia lor cu « abilități de maestru ». Lumea vorbea pentru întâia oară pe seama lor, vrute și nevrute. Ei trei, Olimpia, procurorul și « bărbatul » erau nelipsiți acum, triumphi perfect. Bârfelile îi înconjurau cu atât mai îndrăzneț cu cât până atunci lumea ezitase să-i atingă. Satisfăcute și deslegate, gurile rele se întreceau să inventeze și să înflorească. Mai ales Sandu era lovit de ele. Pentru întâia oară după atâți ani, era nevoit să vadă ce costisitor lucru este să fii soțul unei femei frumoase. Stângaci, neobișnuit, evita privirile cu dublu înțeles, închidea ochii, fugea de glume, se pierdea.

Uita cât de « bine » era el însuși, i se părea că se transformă într'un biet bărbat mizerabil, prin necesitate încornorat.

Aceasta era starea lui, când procurorul încercă lovitura « de final », aceea prin care să înfrângă și ultimele rezistențe ale Olimpiei, pe care o credea aproape învinsă. Ei nu-i scăpase nimic, se distra de minune. Numai pe Sandu nu-l înțelesese, numai pe el uitase să-l observe de-a-lungul acestui joc. De aceea fusese posibilă și surpriza. Fiindcă nici o clipă nu și-ar fi putut închipui îndoielile lui, îl credea, ca și înainte, sigur de sine. Deși nu simțea pentru el ceea ce simțise odată, din obișnuință, din inerție sau din mândrie, gândul « trădării » nu s'ar fi încheat în mintea ei niciodată. Cu Sandu era o situație câștigată, o experiență sedimentată, dincoace, nu joc de desmortire, un simplu exercițiu nevinovat.

Era vorba de înaintarea care întârziase și așa, și pentru care Sandu se zbătea necăjit. Procurorul se oferă, pe nepregătite, să-i dea o recomandatie « sigură ». Trebuia însă să plece la București . . .

Când Sandu veni seara cu vestea, Olimpia nu-și putu reține un hohot de râs larg, plin de ironie și voie bună. Manevra procurorului o așteptase, era cusută cu ață albă. Nici la șaptesprezece ani nu i-ar fi scăpat o astfel de « lucrătură » naivă. Bărbații aceștia, care cred că păcălesc o femeie !

După explozia de voioșie, Olimpia observă deodată fața congestionată a lui Sandu și tăcu, urât impresionată. El o pândea cu o expresie de fiară biciuită, care așteaptă un moment de neatenție pentru a se rezezi. Neavertizată, Olimpia îi urmărea trăsăturile, încă nepricepând.

— Este o ocazie unică pentru mine, Olimpia, zise el numaidecât, cu glas obișnuit.

Ea se scutură ca de un eres trecător și afirmă, veselă:

— De sigur, Sandule, trebuie să profităm !

— Să plec deci la București ? făcu el atent, puțin curbat din umeri.

— Dar cum vrei să faci, poți altfel ? se miră ea simplu.

Sandu întoarse spatele și ieși fără a mai adăoga un cuvânt. Nu mai pomeni două zile de plecare, ca și cum ar fi uitat. În acest timp procurorul Rogozea era nelipsit din casa lor, insistențele lui ajunseseră bătătoare la ochi. Sandu, tot timpul înfundat în fotoliu, fuma nervos, taciturn. Olimpia începu să-l urmărească, bănuind

vag, încă neîncrezătoare. Nu voia să-și închipue că bărbatul ei putea fi gelos, ros de un sentiment atât de mărunț. Pentru ea mai ales, care nu cunoscuse o fărâcă dintr'o astfel de pasiune omenească, această pândă egoistă, necruțătoare, apărea odioasă, nedemnă.

Și iată, acum Sandu avea aerul că nu-i înțelege jocul, că nu ia parte la el. Când procurorul Rogozea, la plecare, întrebă nedumerit și la «întâmplare» ce face, când pleacă? — Olimpia văzu bine cuta adâncă de pe fruntea lui Sandu, care răspunse în doi peri, târăgănând: — «Să văd, d-le procuror, mâine-poimâine cred... Vă sunt recunoscător, în orice caz.»

Acest «vă sunt recunoscător, în orice caz» dela urmă, sunase sumbru, ca o amenințare... Olimpia, pentru întâia oară în viața ei, nu îndrăzni să lămurească imediat echivocul pe care-l bănuia în sufletul bărbatului și, oarecum jenată, distrată, așteptă... Dar nu trebui să aștepte prea mult, deoarece chiar a doua zi, la prânz, Sandu dădu deslegarea.

Era Dumineca și lenevise toată dimineața, gânditor. După masă o atrase în brațe și după ce o mângâie încet, cu un fel de precauție pe care nu i-o cunoștea, suspină ca un om obosit.

— Nu știi ce să fac, Olimpia, sunt la mare încurcătură...

Ea îl sărută.

— Ce încurcătură, Sandule?

El nu răspunse numaidecât ci, așa cu ea în brațe, aprinse o țigare. Apoi fața i se luminează de o sclipire ciudată și începu să râdă, rar, încordat, un râs nefiresc. Il auzi zicând apăsător, deși nesigur:

— Ce ar fi, Olimpia, dacă te-ai duce tu?..

— Eu?!..

Gluma lui și exclamația ei avuseră ceva ascuțit, ca o scurtă întâlnire de săbii. Râsul acela ironic, al lui Sandu, rămase — în tăcerea care urmă — doar în pupile, ca un semn de suspensie. Parcă zicea: — «Da, tu! ce te miri...». Și o mare satisfacție îi invadă fața, ca de un reghi bine jucat.

— Dar, Sandule... ezită Olimpia. El însă n'o lăsă să termine.

— Ei, am zis și eu așa, am glumit!

Apoi o îndepărtă din brațe și ieși din odaie, supărat, umilit.

Acum Olimpia înțelese. Dar, ciudat! ea nu simți nici o ușurare, nu se miră și nu alergă să-l «consoleze». Nu. Ci simți un fel de

înraire lăuntrică, o indignare care-i ridica sângele în obraji. Îi venea să plângă și de emoție se înfuria mai tare. Vasăzică Sandu putea fi gelos, o înjosea, o murdărea, pe ea, tocmai pe ea! Iși dădea seama acum că simțise asta de mult, că se prefăcuse a nu înțelege! Ei și? În definitiv e plictisitor să te știe lumea pentru totdeauna «virtuoasă și ideală», jumătatea unei perechi «perfecte»!

Trecură încă două zile de tăcere. Hotărîtă, Olimpia nu aduse vorba de nimic, îl aștepta acum altfel, sigură că va reveni cu «gluma». Știa ce va urma, instinctul n'o putea înșela. De acum încolo tot «neprevăzutul» care urmă intră în calculul ei perfect conștient, ca într'o problemă de geometrie. Il urmărea cu o umbră de desgust, vedea cât de străin îi fusese. El se purta blând, curtenitor, se vedea bine că îl obseda ideea. Și iată că «glumi», iar a treia zi, când procurorul, nerăbdător, îl întrebase din nou, cu o nuanță de supărare. Incepuse tot cu un suspin lung și umilit.

— Și totuși, dragă, mă gândesc că numai tu ai fi în stare să descurci chestia asta...

— Care chestie? se mirase ea prompt.

— Păi... nu știi? Inaintarea, recomandăția... și azi mi-a spus Rogozea că e gata să-mi dea scrisoarea...

Erau în plin teren alunecos.

— Și cum te-aș putea ajuta, Sandule?

— Foarte simplu... se însufleți el. — Dacă te-ai duce tu e altceva, vezi... o femeie... și o femeie ca tine... are alt efect... ție nu ți se poate refuza nimic. Eu, să-ți spun drept, nu prea am încredere numai în recomandăție. Și apoi, nu știu de ce nu prea îmi vine să mă duc, eu, personal, s'ar putea ivi vre-un bucluc, nu mă pricep la intervenții...

— Când trebuie să plec? făcu ea deodată, direct, precis.

El ridică ochii derutat de rezeziune:

— Vrei?

Și urmară sărutări, îmbrățișări. Ușurat, cu vădită satisfacție, Sandu fu cât pe aci să-i mărturisească bănuielile copilărești care-l roseseră până atunci. Abia se putu reține, în ultimul moment. Ea îi citea acum în suflet ca într'o carte deschisă și, stăpânindu-și reacțiunile, își juca rolul cu o nouă și rafinată plăcere. Il privea cu milă: prostul! Era mulțumit, de sigur, fiindcă o îndepărta de

« primejdie ». Ciudată optică de om gelos; mai curând se încumeta s'o trimeată la București, singură, decât s'o lase aici. Din lac în puț!

Cu ce ton îl informase Sandu a doua zi pe procuror că pleacă... ea! Sub vorba liniștită, batjocura juca, sălta nebunește. Ce renghi îi trăsese! Din clipa aceea Olimpiei îi devenise indiferent procurorul ca și bărbatul. Pregătirile și le făcu foarte liniștit, ascultând sfaturile drăgăstoase ale soțului cu o ureche distrată. Nu era o eliberare ceea ce simțea, ci mai mult o destindere față de propria ei conștiință, care până atunci nu-i inspirase fantezii. Nu-i trecuse o singură dată prin minte ideea că l-ar putea înșela. Odată impusă de soartă, situația căsniciei fusese primită așa, și nu altfel. Nu-i lipsea nimic, n'avea de ce să se plângă. Dar în clipa în care se putuse strecura un echivoc în existența lor, ea devenea *alta* în mod tot atât de simplu. Hotărîrea venise fără nici-o cotitură. De sigur, ea, « femeie frumoasă », va avea mai mult succes acolo, în Capitală! Știa bine că Sandu se gândise la frumusețea ei ca la un instrument și îi plăcea să-l acuze de acest lucru...

Și plecase. La gară o condusesese și procurorul, puțin plouat, mohorît. Trebuise să-i dea recomandăția, n'avuse ce face. Simțea că fusese jucat și părea descurajat. Sandu devenise teatral, atât de expansiv își luase rămas bun dela ea!

Tot timpul ideea aceasta, că fapta devenise inevitabilă, o urmărise pe Olimpia Zăpan pe drum, în tren, iar acum era atât de familiarizată cu ea încât nu-i mai producea nici o emoție, nici o nerăbdare. Nu știa prea bine cu cine și cum — dar trebuia! Mai avea de făcut o vizită de conveniență acelei doamne Irma, pentru a ști ce să spue lui Sandu la înapoiere. Apoi cu recomandăția și în sfârșit liberă...

III

Irma Kramer, soția inginerului Kramer, neamț românizat, era o femeie mică, durdulie, de un blond spălăcit, cărnă, expansivă, care o primi cu explozii de admirație și « dragoste ». O îmbrățișă, o sărută cu efuziune vulgară și, peste zece minute, ședeau de vorbă întinse pe canapea ca două prietene din copilărie. De cum intrase, Olimpia se resemnă să fie « în atmosferă ». Venise doar cu această

hotărîre, așteptându-se la orice. Se cunoscuseră prea puțin acum vreo șase ani, mai mult bărbații între ei erau intimi.

Femeiușca asta limbută, vioaie, care părea urîtă la prima vedere și devenea din ce în ce mai simpatică cu vremea, avea darul apropierii firești, al împrietenirii. Începând să treacă de treizeci și cinci de ani, apropiindu-se deci de o bătrânețe rău mascată de fard și gesturi violente, afectat tinerești, Irma Kramer sfârși prin a-și înduioșa vizitatoarea. Accentul ușor străin adăoga ceva original întregii sale făpturi nostime și agitate. După prima impresie, Olimpia se simți prinsă de acest fel ostentativ, exasperat aproape, de a se lipi de om, de a fi camaradă.

Fură întrerupte de intrarea zgomotoasă a două fete, pe care Irma i le prezentă: Sonia și Berta, fiicele ei scumpe. Urîte, cu niște priviri viclene, amândouă semănând tatălui, indispușeră pe Olimpia. Apoi Irma se scuză pentru faptul că « dragul ei Rudy » nu era acasă. Cât o să se bucure când o auzi că a venit soția lui Sandu, prietenul său cel mai bun ! Cât de mult se iubeau acești bărbați ! Erau ca și frați de cruce. Și ele sunt surori — nu-i așa ?

Trebuie să-i povestească pe de-a-rostul, cum venise, de ce și celelalte, întreruptă neconținut de Irma care, apucând-o de umeri și privind-o cu un extaz comic, nu înceta să exclame: — « Vai, ce frumoasă ești ! Vai, ce drăguță ești ! »

Arăta o gelozie deschisă, sinceră și spontană, de femeie urîțică dar bună, când o banaliza așa, schimbându-i frumusețea în monedă mărunță. Olimpia zâmbea, nu se supăra și, în ciuda socotelilor cu care venise aici, simțea din ce în ce mai primejdios un efluvii de prietenie pentru ea.

Se surprinse gesticulând, vorbind repede, rîzând, glumind, luată de șuvoi, descătușată de rigidități, de rezerve. Totul părea plăcut în casa Irmei Kramer. Erau foarte bogați, apartamentul strălucea de gust și de lucruri de preț. Olimpia Zăpan simți parcă necesitatea de a se ridica, de a zburda ca o copilă, de a lua fiecare obiect în mână și de a-l mîngăia cu voluptate. . .

Cum, nu va ședea la ei cu totul ? ! exclamă dezamăgită Irma, auzind că-și închiriasse o odaie. Dar asta era o insultă, de ce le disprețuia adăpostul ! Olimpia se scuză încurcată, găsind un motiv vag. Intr'adevăr, aproape că îi părea rău. . .

Fetele ieșiră și o dată cu plecarea lor se făcu tăcere în odaie. Surprinsă, Olimpia o cercetă pe Irma, neașteptându-se la o pauză atât de mare. Expresia feței ei se schimbase, îmbătrânită, tristă. Fără veste Irma se apropie de ea mai strâns și, cu glasul scăzut, suspinând des, începu... să i se spovedească!

— Bine că ai venit, Olimpia dragă, cred că-mi dai voie să-ți spun așa?... să mai ies și eu din casă, acum Rudy n'o să mai aibă ce face, va trebui să mă lase cu tine... de-ai ști... de-ai ști ce tiran e!

Uimită de întorsătură, Olimpia se simți cuprinsă de rezerva ei obișnuită și îngheță ascultând-o. Spovedania urmă repezită, pe nerăsuflăte, de parcă bieteii femeii tot i-ar fi fost frică să nu intre cineva. Olimpia suportă « drama » ei, supusă, dar de sus, cu spiritul critic treaz. « Dragul și neprețuitul Rudy », după câte și știa vag, era cu aproape douăzeci de ani mai în vârstă. Irma îl descrie în colori negre, cu ură: urît, dezgustător, ajunsese în ultimul timp maniac de gelos, o persecuta, o sechestra în casă, obsedat de spaima de a nu fi « înșelat » acum, la bătrânețe. Nu-l iubise nicio dată, îl luase pentru bani, dar astăzi viața cu acest satrap ajunsese insuportabilă.

— Mă și bate, închipse-ți, mă lovește! izbucni femeiușca în plâns, hohotind și căzându-i la piept dornică de ocrotire. Și astea toate după o jumătate de oră dela « împrietenire ».

Olimpia o susținu, o încurajă stângaci. Dar din nou i se întâmplă să resimtă acea moliciune sufletească, acel efluviu de simpatie pentru durerile Irmei! Accentul glasului ei era atât de adânc, atât de nud, văicărelile atât de primare, ca ale unui animal mic și persecutat, încât Olimpia începu s'o mângâie cu o compătimire reală, din ce în ce mai indignată pe bărbatul tiran.

— Copiii, cele două fete pe care le văzuse, țin la el, tiranul a știut să le sucească mintea și acum ea trăește încolțită din toate părțile, pândită de Sonia și Berta, care fără să știe sunt unealta geloziei lui Rudy. O, cum ar divorța... dar n'are nimic, n'are pe nimeni... și apoi copiii... Dar să nu creadă că s'a dat bătută, ridică Irma capul cu o vigoare bruscă și cu un început de răs batjocoritor în colțul gurii. O, reușise să se răzbune de câteva ori, și încă ce splendid! Simțea o plăcere să se terfelească cu oricine, chiar cu un șofer, cu un portar, numai să-l știe ridicol pe acest

bătrân uricios ! Indrăznise să-l joace, să-i sugereze unele lucruri, care să-l turbeze fără a avea certitudinea !

De altă parte, Olimpia o asculta și amuzată, fiindcă nu reușea deloc să-și închipue cum o femeie ca Irma putea fi pricină de gelozie . . . așa cum fusese și ea ! Ele erau deci « surori de suferință » ! Iar Sandu o trimisese sub paza d-nei Irma — sau nu : a bărbatului, care se pricepea la de-alde astea. Și dintr'odată se simți solidară cu destinul femeii acesteia necăjite, cu destinul tuturor femeilor prigonite de bărbații meschini, bătrâni sau slabi de înger, tot aia era ! Se ridica în ea o dârzenie nouă, o dorință de răzbunare proaspătă, neînduplecată. Puse mâna pe umărul Irmei ocrotitor și o calmă, îi infuză putere, o sfătui să-și ție demnitatea ei de femeie. Olimpia spunea toate vorbele astea și cu o ușoară febră, cu o imponderabilă păclă pe suflet, ca într'un moment în care ești și nu ești responsabil de toate câte le hotărăști. Fu cât pe aci să înceapă și ea spovedania necazurilor proprii, să-i spue adevărul, cum și de ce ajunsese să călătorească singură, despre procuror și despre Sandu, despre întreaga ei viață de până atunci, dar se reținu în ultima clipă, cu un rest de instinct al conservării.

Trecuse o oră de când urcase aici și parcă le lega o prietenie indisolubilă, mai mult : o complicitate. « Oare cu toate femeile care vin la ea face același lucru ? » îi trecu repede prin minte, Olimpiei, un gând răutăcios. Dar el se pierdu, insuficient.

Când voi să se retragă, Irma n'o lăsă, trebuia să rămâie și la masă, să-l vadă pe Rudy acum . . . Peste o altă oră el sosi. Un om scund, chel, buhăit, cu o față congestionată, cu mult în altfel decât imaginea care-i mai rămăsese în minte, șters, de acum șase ani. Văzând-o, explodă și el, ca Irma înainte, în strigăte de surpriză, de bucurie. Cum, era singură, de ce, asta nu se făcea ! Curtenitor, călduros, avea totuși gesturi onctuoase, prefăcute, care scârbiră imediat pe Olimpia. Și apoi, nu-i scăpase acea privire lacomă, învăluitoare, târându-se fierbinte pe forme, care anunțau pe afemeiat. O copleși cu atenții, o conducea mereu de braț, de umeri, părintește, cavalerism care ascundea pofta de a-i atinge pielea, carnea. Și fără avertismentul Irmei, omul ar fi produs aceleași reacțiuni în Olimpia. Cu atât mai mult se hotărâ acum s'o ia pe Irma sub « protecția » sa, s'o răzbune. Profunda antipatie pentru inginer adâncea simpatia pentru femeiușca de alături, care,

de când sosise el, se mișca de colo-colo tăcută, umilă, ascultătoare, cu un aer de servitoare abia tolerată.

Masa fu mai vioaie, se întreținură toți trei animat. Cu ce sclipire a ochilor o rugă apoi Rudy să rămâie la ei, totul îi sta la dispoziție, nu se putea să nu le facă plăcerea! Cum, Sandu n'o trimisese direct la ei? se mira. Olimpia tresări dar schimbă vorba; de-ar ști că tocmai așa fusese! Găsi o scuză destul de bună, privind distrată în spatele lui, spre Irma, care-i făcea semne desperate, ca nu cumva să primească. Această atmosferă de compli-citate, încordată, în care se antrenase, nu o indispucea, așa cum s'ar fi întâmplat altă dată, ci dimpotrivă, găsea o nouă mulțumire prin ea.

Și, în sfârșit, pregăti terenul pentru ceea ce voia să câștige în folosul Irmei. Cochetă câteva minute cu bătrânul, apoi îi smulse pe neașteptate făgăduiala de a o lăsa pe soția sa s'o conducă, liberă, oriunde, de-a-lungul acelor zile, câte va trebui să rămâie în București. Ii trebuia un ghid și de sigur că nu avea nimic împotriva, nu-i așa? Rudy Kramer aprobă expansiv, ba chiar, într'un exces de zel, *o obligă* pe Irma să nu care cumva s'o lase singură vre-odată pe Olimpia. Irma se agita...

Chiar după masă avea treabă în oraș (deși știa că la Minister nu va găsi pe nimeni decât dimineața) și ...vor ieși împreună. Rudy se oferi s'o conducă chiar el, dar Olimpia știu să evite cu tact invitația, mulțumindu-se cu tovărășia Irmei...

... Când pleară, pe la cinci, braț la braț, cu o voioșie de fete de pension scăpate de sub supraveghere, izbucniră într'un râs larg, batjocoritor: — De acum încolo las' pe noi!

De s'ar fi putut privi cu ochii de acum câteva zile, Olimpia Zăpan nu s'ar fi recunoscut. Vorbăreață, agitată și ea ca Irma, căpătase ceva din simplitatea și vulgaritatea acesteia. Abia acum îi spuse Irma cât de bine îi părea că nu poposise la ei, că-și luase casă singură. Ar fi însemnat să nu poată face un pas independente. Rudy avuse grijă, înainte de plecare, să-i atragă atenția să nu întârzie prea mult... și se arătase destul de enervat.

— Ce bine l-ai jucat, Olimpia dragă! se mira Irma necontenit.

De-aș fi ca tine! De-aș avea frumusețea ta! Vezi, în fața ta bărbatul — oricare ar fi el — se fâstăcește. Tu numai când îl

privești, capeți totul. Nici nu se poate altfel. Ce fericită sunt că ne-am împrietenit! N'am să uit niciodată zilele astea...

În aceste clipe, Olimpia se simțea într'adevăr «protectoarea» bietei nemțoaice, ea, o provincială! Se îndreptară spre centru, deși Irma ardea de nerăbdare să vadă ce odaie închiriasă, cât e locul de «retras» și dacă atmosfera de acolo e destul de plăcută...

IV

Zilele care urmară fură pentru Olimpia Zăpan cele mai agitate din viața ei, deși cele mai fără rost, iar mai târziu, când și le reamintea, reconstituind toată zbaterea asta vană din Capitala strălucitoare, în tovărășia nebunaticei Irma, avea impresia că întâmplările se amestecaseră, se înfășuraseră și se desfășuraseră ca niște elemente haotice ce-și caută o formă, formă care la ea se închegase într'una din acele certitudini triste ce te urmăresc o viață întregă pe fundalul cenușiu al trecutului.

Mai întâi, «intervenția» reușise, decurgând și mai repede decât s'ar fi așteptat. A doua zi de dimineață, Irma veni s'o găsească acasă, pentru a merge amândouă, așa cum se înțeleșeseră de cu seară. Dacă la început Olimpia venise la București cu gândul de a-și trăi «aventura» acelor zile absolut singură, acum vedea cât de greu i-ar fi fost fără un suflet cald lângă ea, pentrucă niciodată nu se simțise mai izolată, rătăcită și goală în noianul orașului dușmănos. Era mult mai dificil să-ți păstrezi «linia» aici, acea demnitate de femeie frumoasă, în mijlocul unei lumi atât de pestrițe cum e cea din Capitala, unde frumuseți poți întâlni după orice colț. Ea își dădu seama abia acum cât de mai prielnic era pentru sufletul ei orașelul natal, acolo unde, pentru a se simți suverană, nu trebuia decât să iasă pe stradă, să se lase urmărită de o singură pereche de ochi. Aici, sentimentele aveau un alt ritm, îți era mai puțin la îndemână să te păstrezi intactă, personală. Și tocmai trepidația aceasta o prinse, o înghiți, într'o febră nesănătoasă, imediat ce coborî în miezul orașului, așa cum i se întâmplase să fie prinsă de fervoarea simpaticei Irma, după primele zece minute de vorbă.

Irma rămăsese în sala de așteptare, când intrase la acela căruia îi era adresată scrisoarea procurorului Rogozea. Personajul sus pus, un tip de englez, înalt, subțire, cu părul alb și distins, o primi foarte

curtenitor și după ce citi atent rândurile, făgădui tot sprijinul, asigurând-o că lui Sandu i se va face dreptate. Era pentru întâia oară în viața ei când Olimpia se afla într'o astfel de situație, de solicitantă, dar reuși să se poarte mulțumitor, neafectând nici prea multă umilință, nici prea mare siguranță. Însă, la urmă, demnitarul îi ceru să vie și a doua zi pentru un motiv cam neclar... ca s'o informeze când și cum se va face ceea ce ceruse, sau altceva... În invitația aceasta discretă a bărbatului « distins », în zâmbetul lui subțire, Olimpia înțelese numaidecât că nu s'ar fi dat în lături dela o... recompensă, dacă se putea. Se aștepta și la asta și zâmbise rece, plictisită: peste tot același lucru! Totuși, a doua zi se înființă punctuală, dar reuși să se ferească abil de insistențe, scăpându-i printre degete. Ministrul sfârșise prin a o invita să suzeze împreună, dar Olimpia nu se gândea să-l pedepsească pe Sandu într'un mod atât de simplu, chiar cu acela la care o trimisese.

Mulțumită de reușită, când ieșise din birou, în sala de așteptare, se văzu pusă în fața unei alte încurcături: Irma ședea de vorbă foarte comod în mijlocul unui grup de tineri, dintre care unii se luaseră după ele la intrare, când avuse nevoie de o informație. Imbujorată, nervoasă de atâta abundență de bărbați frumoși, Irma sburda, în elementul ei, risipindu-se în glume deșuchiate, ca un copil scăpat de sub pază.

Cu greu reuși s'o smulgă din această tovarășie — femeia ținea cu tot dinadinsul să-și pregătească cel puțin două întâlniri. Mai ales de unul dintre bărbați, un ofițer — locotenent dela aviație, subțirătec, brun, cel mai îndrăzneț — abia putură scăpa. Le urmări până afară și le lăsă abia după ce Irma rămase câteva clipe în urmă, pentru a-i șopti ceva la ureche, chicotind...

Erau în cea de a treia zi de când venise, își terminase « misiunea », putea lua trenul să se înapoieze, și... încă nu se întâmplase nimic! Ele amândouă plecau, veneau, se plimbau, se agitau pe degeaba, Olimpia trăia ore de febră sterilă, dar neprevăzutul pe care-l aștepta încordată, cu subconștientul atent, nu se ivia sub nici o formă. Toți bărbații aceștia care se perindau alături de ele, atrași de Irma, nu-i spuneau nimic, o lăsau indiferentă, cu toate că încerca să se înflăcăreze, să fie la fel cu prietena. Dimpotrivă,

uneori aluneca iar spre firea lucrurilor din trecut și atunci o enerva prezența Irmei, al cărei fel de a se purta pe stradă era insuportabil, fără demnitate. Femeia aceasta zâmbea, râdea fără oboseală, fără rușine, tuturor bărbaților întâlniți, îi privea lung, violenta atenția cea mai distrată, zbenguindu-se până la un fel de lăbărțare care-i făcea rău. În urma lor, de cum ieșeau din casă, bărbații se înșirau fără deosebire de vârstă sau stare socială, dela oameni cu aparență bună până la tineri incert îmbrăcați, cu mustața abia mijindă. Irma i-ar fi luat pe toți, fără alegere. De câteva ori îi făcu observații, dar părea deslănțuită, nu mai asculta, scâncea și se zbătea aproape bolnăvicios, atât de vulgar încât pe Olimpia o cuprinse și un început de spaimă: Cu ce planuri venise și ce camaradă de « aventuri » își alesese !

Alteori o privea cu un ușor aer de melancolie: Iată cine gusta cu adevărat « libertatea », iată cine cunoaște farmecul de a-și înșela bărbatul ! Acum Olimpiei această hotărîre care i se păruse « fatală », i se înfățișa ridicolă, fără rost. Se trezea parcă la un alt sens al acestei comedii care se jucase între ea, Sandu și procuror. Bărbatul ei avuse dreptate să se teamă, în definitiv ! Era om. Și ea era om — și ea putea greși. Și pentru asta . . . să se răzbune ? Cu cine, de ce ? Să-și aleagă un bărbat oarecare, de pe stradă, așa cum făcea Irma ? Nu, atât de jos nu ajunsese încă !

Totuși, ca un copil sfios care în cele din urmă încearcă și el să imite fapta rea a unui tovarăș stricat, cu un fel de ezitare trică dar și cu îndârjire asupra sa însăși — până când va face pe pretențioasa ! — Olimpia începea să zâmbească și ea, șters, aerian, în dreapta și în stânga, adaptându-se la educația aparte a străzii, invitând discret, aproape imperceptibil, cu o jumătate de curaj, ca un om conștient de cine știe ce infirmitate, și asta lângă « strălucirea » Irmei, care, într'o astfel de materie și printr'o astfel de perspectivă, îi era atât de superioară ! Ea, care o luase pe Irma « sub protecția » sa . . .

Prietena o surprinse astfel, privind la un moment dat pe furiș la un bărbat, și izbucni într'un hohot de râs plin, satisfăcut, tachinând-o: — Vezi că și tu ! Vezi că și tu !

Ea nu putea înțelege ceea ce se petrecea în Olimpia, judeca toate după firea ei. Avea și un fel de « filozofie » a vieții, privind bărbații și femeile la un loc, în aceeași cloacă: Ce, nu suntem cu

toții la fel? În fond, nu voim același lucru? Nu e viața tot atât de murdară pentru toți?

Și pentru că viața e « murdară », Irma se afunda cu voluptate în noroiul ei, mai adânc, cu capul în jos, orbește, savurând, degustând lacom, cu tot sufletul și cu tot trupul, cutremurată de vibrația simțurilor care o stăpâneau, o striveau tocmai necurățeniile acestei vieți, tocmai clisa fină cea mai de jos. Hotărît, erau prea diferite, n'aveau nimic comun, dar tocmai în clipele când își dădea seama de aceasta definitivă nepotrivire dintre ele, Olimpia o privea mai cu drag, cu panica de a nu fi lăsată singură în hidra străzii. Abia atunci, prin acest contrast, vedea câtă nevoie avea de ea, o asculta, îi accepta orice, temătoare, docilă. Odată ce o întâlnise, Irma devenea ca un viciu necesar, nu numai în amalgamul exterior, al Bucureștiului, ci și în acela interior, din pieptul ei, care o chinuia mai primejdios. Simțea că de i-ar fi lipsit Irma s'ar fi urcat în primul tren și ar fi plecat înapoi, la bărbat, umilită, rușinată față de sine însăși, neputincioasă să se mai gândească măcar în abstract la acea hotărîre . . . care i se păruse atât de simplu de realizat !

V

Aceasta a treia zi dela venire, însă, n'avea să se termine așa. Tot Irma, ducându-și mai departe rolul ei de geniu rău — sau bun — al « neprevăzutului », aduse lucrurile în așa fel încât întâmplarea să se potrivească dorințelor celor mai . . . incerte. Fiindcă în adâncul ei Olimpia *nu voia* să se înapoieze acasă așa cum venise !

Dimineața, Irma venise cu una dintre fete, cu Berta, fiindcă ele se vătaseră că mama, de când le vizitase Olimpia, nu se îngrijea de ele, nu le mai lua la plimbare. Mai ciudat la Irma era faptul că dădea impresia a-și iubi foarte mult, ca o mamă model, copilele. După cele ce îi spusese despre ele, Olimpia o văzuse pe femeiușca asta ca pe un fel de fenomen, care, deși născuse prin propria sa carne copiii, îi ura acum, sau ceva pe aproape. Însă în Irma era un amestec de ușurățe și seriozitate, un amalgam de cinste, bun simț, destrăbălare și sentimente frumoase, de refulări și reacțiuni naturale care n'o împiedecau să mângâie cu aceleași cuvinte drăgăstoase, cu aceleași porecle « din toată inima » pe primul bărbat întâlnit pe stradă ca și pe fetele ei. Dela prostituție la duioșie

maternă, Irma sărea fără prea multă dificultate, cu un firesc dezarmant. De aceea nu se sfia de loc ca, după ce o adusese pe Berta, o puberă între 12 și 13 ani, în fața ei, lipindu-se de Olimpia, să-i șoptească la ureche despre... ce i se mai întâmplase cu cutare sau cutare amant! ce surpriză plăcută sau neplăcută avuse. Jenată de prezența copilei, Olimpia încerca să schimbe vorba dar, Irma nu contenea cu privirile șirete, cu bufniturile de răs în pumni și cu glumele cu dublu înțeles.

Rudy întrebuse de ea, de ce nu mai vine. Nu avuse ocazia să-l mai vadă decât odată, ieri înainte de prânz, când venise ea s'o ia pe Irma de acasă. Grăbite, femeile nu-i vorbiseră prea mult, ieșind sgomotoase. — «Să fiți cuminte!» le strigase bărbatul, jumătate în glumă, jumătate în serios. Irma îi spuse apoi, satisfăcută, că tocmai se nimerise ca Rudy să fie foarte ocupat la societatea lui, altfel nu scăpau așa ușor, s'ar fi ținut după ele.

Înainte de a pleca, Irma aranjă cu ea întâlnirea de după amiază, tot la ureche, în mare taină, să nu audă Berta.

Se întâlniră la Șosea, așa cum voise Irma. Inserarea frumoasă de primăvară și calmul arborilor molcomiră puțin în sufletul Olimpiei acea neliniște, acea nervozitate care nu se astâmpăra de trei zile. Se plimbară așa vre-o jumătate de oră, în tăcere, și la un moment dat Olimpia se miră în sine: Ce o găsisse pe Irma, de se astâmpărase?

Explicația veni peste câteva minute. Tocmai voia să traverseze — deși Irma o reținea în loc în mod absurd — când o mașină mică, sport, stopă în fața lor și... din ea coborî sprinten locotenentul acela, brun, îndrăzneț, dela Minister, căruia Irma îi șoptise ceva la ureche, la plecare. Olimpia simți cum se supără exagerat și rămase de ghiață când ofițerul li se adresă, cu o reflecție banală:

— Vedeți, ne-a fost dat să ne mai întâlnim!

Irma râdea, mulțumită de «surpriză». Se apropie numaidecât de mașină, exclamând.

— Vai, ce automobil drăguț ai! Mergerepede? Nici n'am încăpea toți trei!

— Să încercăm, poftiți... invită locotenentul, cu ochii țintă la Olimpia. Ei îi mai trecuse supărarea din primul moment, totuși

încă i se părea o lipsă de pudoare strigătoare la cer familiaritatea cu care Irma urca în mașină, fără a se mai gândi la ea, dacă primește sau nu.

— Haide, nu mergi? se miră Irma, instalată ca la ea acasă. Ar fi fost în stare, inconștienta, s'o lase singură în stradă!

— Dar poftiți d-nă, de ce sunteți atât de rea, numai să încercăm... insistă ofițerul, sorbind-o.

Cu un gest nervos, de hotărîre nepăsătoare, aproape disprețuitoare, ca și cum ar fi zis: Ei și?! — Olimpia urcă, sprijinită de bărbat. Mașina svăcni nebunește spre Otopeni...

Irma avuse grijă să se așeze în față, lângă volan și conducător. În spatele lor, Olimpia privea impasibilă alunecarea vertiginosă a arborilor de pe marginea șoselei. Vântul ușor îi lovea obrajii, îi făcea plăcere. Pe bărbatul tânăr nici nu-l observase prea bine...

Stelian Ionașcu — așa se recomandase — se întorcea mereu spre Olimpia, impresionat de frumusețea ei, dar nu putea scăpa de Irma, care imediat îl silea să revie și să-i asculte palavrageala.

— Aha, îți place prietena mea! — exclamă ea în cele din urmă, cu o furie glumeață și nostimă. — Te cred, berbantule, sigur că-ți place, neadăogând ceea ce se putea înțelege, adică: Ea nu e de nasul tău, trebuie să te mulțumești cu mine, hai, întoarce-te înapoi, fiindcă numai eu te plac.

Până și ofițerul avu un aer jenat și, ca să arate că nu e adevărat, se ocupă mai mult de ea, ne mai fixând-o pe Olimpia. Se înnopta și ieșiră la câmp deschis, cu o viteză din ce în ce mai mare. Din când în când, cu mâna la pălărie, Irma scotea țipete ascuțite, de frică și de admirație.

— Mai încet, campionule!

Locotenentul însă voia să-și arate toată arta și le sperie de câteva ori cu adevărat, virând savant și din plin, întrecând tot ce le ieșea în cale. Viteza, deslănțuirea aceasta nebunească în spațiu, începea să producă în Olimpia o destindere binefăcătoare. Uitase parcă de tot ce se mai petrecuse vreo-dată cu ea, se desprindea din trecut, nepăsătoare de viitor, — era numai prezent, cu întreaga ființă înnoită, spălată de amintiri, de gânduri. Inima bătea repede, repede, o emoție pură îi dădea o paloare ciudată, ca de atenție, de concentrare în spre ceva de dincolo de lumea asta...

Fu smulsă brutal din această stare prin oprirea bruscă a motorului. Sguduitura o rupse din niște rădăcini lăuntrice și realitatea o invadează imediat, tumultoasă, cu un clocot de sânge în obraji. Automobilul frânase exasperat la un centimetru de șanț, cu roatele dinainte strămbate: ciocnirea fusese evitată la limită, mașina cealaltă, din față, se pierdea într'un nouaș de fum...

Irma nu avuse timpul nici să țipe: zăcea moale, galbenă pe perină, cu capul rezemat de umărul ofițerului. Acesta, cu dinții strânși, cu o lumină rea în ochi, râdea rar, sacadat.

— Dar nu vezi că a leșinat? se ridică Olimpia în panică.

Intr'adevăr Irma leșinase, dar chiar în acel moment se trezi — parcă de glasul ei. — « Mein Gott, mein Gott!... » Incepu să se închine, să bolborosească pe nemțește. Spaima o readucea la limba maternă, de mult neîntrebuințată. — Am trecut pe lângă moarte, pe lângă moarte! țipă apoi, târzielnic, gesticulând și sărind din mașină, ca și cum de abia acum ar fi vrut să evite o catastrofă.

— O mică încercare... glumi Stelian Ionașcu, cu același râs rău, puțin nefiresc, de aviator învățat cu primejdia. — Ce-ar fi fost de ne-am fi ciocnit cu... avionul? adăogă, cu o vitejie oarecum ostentativă, de erou « oficial ». Olimpia nu se putut abține să nu-l privească admirativ. Șocul o trezise din apatia dela început, acum îi lega ceva comun și grav — pericolul prin care trecuseră. Câtă deosebire între Sandu și un ofițer din aceștia, reflectă.

— Mititica n'a pățit nimic, spuse aviatorul după ce înconjură grijuliu mașina, ciocnind-o dragăstos ca un doctor șugubăț.

Irma se trântise pe iarbă dincolo, în câmp, și se întinse scâncind.

— Mai lăsați-mă să-mi reviu, vai ce spaimă am tras! N'am să uit niciodată, niciodată... Apoi ei, în șoaptă, fiindcă Olimpia se apropiase, atrasă de verdeață:

— Ce-ar fi zis Rudy și bărbatul tău dacă, am fi murit cu toții aici! Vai, ce tragedie romantică! Ar fi țipat toate ziarele.

Spaima îi trecuse și acum nu vedea decât partea « senzațională » a întâmplării. Ar fi fost în stare să-i pară rău că nu se sfârșise tragic pentrucă asta o lipsea de a fi o « eroină ».

Stelian Ionașcu se sui în mașină bombănind de ale lui. O redresă, apoi veni lângă ele, legănându-se. Era înalt și cu ceva naiv în felul cum își bălăbănea brațele lungi, de copil sucit. Olimpiei

ii fu în acea clipă simpatic. Irma îl luă numaidecât de braț, trăgându-l spre ea, jos.

— Ești un erou, berbantule, mi-ai dat niște emoții!

Olimpia privi încolo, făcând doi pași și auzi cum Irma îl săruta cu foc, pe semne pentru a-și potoli nervii zdruncinați. Privea câmpia întinsă până în zare, bine dispusă. Iat-o deci în plină «aventură». E drept că încă nu lîngă un bărbat străin, dar acesta era lucrul cel mai ușor. Revenea la acel sentiment de absolută independență, al desprinderii de toate lucrurile, emoția de acum câteva clipe fusese parcă lovitura ultimă, decisivă, prin care se dislocase definitiv de mentalitatea trecută, pentru a trece într'una prielnică aventurii, oricărei nebunii. Simțea ceva topit și moale, ceva dispus să se toarne în orice formă, în lăuntrul ei. Ar fi voit să sburde, să strige, să se tăvălească pe iarbă ca o fetiță... Și numaidecât simți necesitatea de a fi cu un bărbat, cu cineva aproape, cu care să se abandoneze capriciilor... De sigur, Irma era mai accesibilă, de aceea își putea păstra cu atâta ușurință ofițerul...

Mai târziu, revenind, se opriră la un restaurant de pe marginea șoselei, pentru o gustare. După prima sticlă de vin, Stelian Ionașcu le propuse să se ducă să ia un coleg, ca să poată întinde un chef în lege. Intre cele două femei se simțea mereu stânjenit. Irma bătu din palme, dar Olimpia refuză scurt, cu un aer ce păru ofițerului, indignat.

— De ce e atât de... țăfnoasă? întrebă el la ureche pe Irma. Ea făcu un gest de înțelegere:

— Ce vrei... e la început, și chicoti.

Olimpia simți ceea ce vorbeau și fu indispusă, dându-le totuși dreptate. Bău cu lăcomie paharul plin. Privea acum amețită prin lumea din local. La a doua sticlă Irma aproape se îmbătase, ușoară din fire, și începea să se hârjonească nepăsător cu aviatorul. Chiar acesta nu mai părea atât de jenat de prezența Olimpiei — o lăsa în plata Domnului...

La un moment dat ofițerul propuse altceva.

— Știu un local fain, în centru... mergem? Olimpia nu mai protestă.

VI

Aici o aștepta în sfârșit prima «aventură». Totul se petrecu atât de repede încât a doua zi, când se trezi alături, în pat, cu bărbatul străin, avea senzația confuză că încă visează — ca în acele vise în care ți se pare că te trezești de câteva ori la rând și când o faci cu adevărat, câteva clipe te îndoiești, neîncrezător de realitate. Repezițiunea cu care îndoielile și moliciunile din ultimele zile căpătară o corespondență în fapt îi anihilă, în acele momente, reacțiunile: «cel așteptat» chemat și temut, dorit mai mult cu ambiția decât cu inima, trecu din necunoscut în realitatea ei simplu, cum ai muta o piesă dintr'un loc într'altul, de pe un orizont nevăzut pe unul vizibil, al tău, intim.

Vinul precipitase neverosimilul în verosimil, făcându-l mai apt pentru asimilare. Amețită, Olimpia simți cum înfloresc în ea, vertiginos, toate acele porniri vagi, rămase în sămânță ca într'un pământ sterp, fiindcă nu le dăduse pas să încolțească, acele mici vanități de femeie frumoasă, de a cocheta, de a străluci peste fire, de a face cerc de lumină în jur, cerc în care să se prindă găzele, bărbații, vrăjiți, orbiți. Trăsăturile ei imobile căpătară o viață nouă — deveni mai puțin rece, cu grații de ingenuă; expresia i se schimba, vioae, în lumina candelabrelor...

Când intraseră în localul plin, domnea o atmosferă febrilă, un freamăt de lume bine dispusă sau poate așa li se părea din pricina bunei dispoziții pregătită în celălalt local și de goana mașinei. O orchestră risipea voioșia molipsitoare. În mijloc, dansatorii — prea mulți pentru pătratul de parchet — păreau că pisează pământul în loc, unduind după o muzică imaginară. De abia se așezaseră la masă că Irma își târî ofițerul la dans. Pe drum, deslegată cum era din rezerve, Olimpia aproape că i-l luase, i-l acaparase, fără să-și de prea bine seama, numai așa, fiindcă simțise deodată acea necesitate de a se impune, de a cuceri. Speriată, Irma devenise cam tăcută și se hotărîse să-l «angajeze» pe aviator cât mai repede, altfel o păștea primejdia de a «contempla» ea așa cum făcuse Olimpia până atunci — ceea ce nu-i era deloc pe plac...

Rămânând singură, Olimpia Zăpan simți deodată toate privirile întorcându-se spre ea, ca la un semn — explorând-o, dezbrăcând-o fără cruțare. Zâmbi circular și se oferii ochiadelor

ostentativ, cu o plăcere violentă, nepăsătoare, plină de invitații. Fără voie căpătase ceva din meșteșugul Irmei, în gesturile cu care sugera « e liberă », să poftască deci oricine, cu curaj... Mai ales din dreapta o rază mai ascuțită o sfredelea și trebui să se întoarcă... Imediat se simțise umilită; cel care o privea era singur, la o masă. Un tânăr cu un cap mai mult urât, dar expresiv, cu o dârzenie a ochilor sub fruntea pătrată care porunca și cerșea totodată.

Atât fu destul. Înainte de a-l fi judecat în vre-un fel, înainte de a-și reveni din influența privirii, Olimpia se trezi în mijlocul sălii, dansând cu acel bărbat. Fusese luată pe sus ca un pai. Fără o clipă de ezitare, ca la o poruncă, bărbatul se ridicase imediat și venise s'o invite la dans.

— Dar d-le, de abia am venit ! exclamase ea derutată.

El tăcuse, nu răspunsese nimic, aștepta numai, cu un zâmbet întunecat. Și trebuie să se ridice...

Când tangoul se sfârși, Irma și ofițerul o văzură venind spre masă condusă.

— Cum, ai și dansat ? se minună nemțoaica ușurată.

Și pe urmă toate se petrecuseră în același ritm. Omul se recomandase și, intuind într'o secundă situația, ceru să i se permită a lua loc alături, tot era singur. Stelian Ionașcu — dezamăgit de incursiunea nepoftitului — trebui să se resemneze, în cele din urmă mulțumit că se descurcă o stare neclară, el rămânând cu Irma ca dela început. De atunci încolo Olimpia nu mai avea amintiri prea lămurite. Băuseră, mâncaseră, cântaseră, jucaseră amestecat, într'un amalgam cenușiu...

După câteva ore, Irma — beată — începu să plângă și să se spovedească ofițerului, ținându-l de gât. Apoi... se trezise singură cu « tipul ». Când se ridicaseră, cum reușise omul să-i smulgă adresa, când sosiseră acasă la ea — la ea ! — în această odaie — nu știa...

.....

Se trezi speriată, era dimineață înaintată. Omul de lângă ea, gol, deschise și el ochii, întinzându-se și căscând familiar. Gestul instinctiv al Olimpiei fu de a se acoperi, pângărită. Un tremur nervos i se ridica spre ochi. Bărbatul vorbi. Nici nu știa cum îl cheamă, uitase. Avea parcă un nume mic, alintat... O mân-

gâia, recunoscător, minunat. Părea el însuși mirat de norocul care-i picase din cer. O femeie atât de frumoasă! Fără să fie rugat, îi spunea cine e, de unde e... n'interesa. Tăcea, ghemuită, cu fața în pernă. Lacom, el voi s'o cuprindă din nou.

— Nu, nu! scânci Olimpia, evitându-i privirea. Apoi: — Vreau să mă scol, să mă îmbrac...

— De ce atât de devreme? protestă el. In glasul lui nu se mai afla nimic din dârzenia de azi noapte. I se păruse poate, așa îi plăcea... Dimpotrivă, omul era plin de moliciuni, de atenții, nu energic și « întunecat ».

— Vreau să mă scol! întări ea, jucând stângaci pe răsfățata.

— Și ce te împiedecă? făcu bărbatul cu puțină ironie.

— Intoarce-te la perete și făgăduiește-mi că n'ai să te uiți, se rugă. El începu să râdă. Cum venea asta? După cele întâmplate, se sfia să se îmbrace în fața lui?

— Imi făgăduiești? repetă Olimpia nerăbdătoare, nervoasă, trăgând mereu de colțul plapomei.

— Bine, bine...

— Nu așa, dă-ți cuvântul!

— Cuvântul?... pentru asta?

— Te rog...

El fu pătruns de accentul acestei rugăminți și se întoarse brusc, în tăcere. Olimpia ezită câteva clipe, apoi țâșni din așternut și, deschizând șifonierul, se ascunse repede după ușă, începând să se îmbrace febril. Bărbatul nu zicea nimic, pe semne contrariat de « seriozitatea » unei situații atât de bizare.

— Pot să mă uit? spuse după câțva timp.

— Nu încă, nu încă! țipă ea alarmată. Deodată se auzi ușa și până să se întoarcă, femeia dispăruse din odaie, strigând.

— Mă duc la bae, să te gălesc îmbrăcat...

Când se întoarse, răcorită, gătită, îl găsi într'adevăr îmbrăcat. Bătuse întâi la ușă ca în casă streină, întrebând dacă i-a ascultat porunca. El se ivi în prag, fără haină, dar decent. O prinse în brațe. Ea se desprinse ușor:

— Imi pare bine că ești ascultător... nu-mi deranja părul.

Dușul rece îi refăcuse sentimentul stăpânirii de sine, gonise ezitățile din ea și acum ședea în fața lui dreaptă, echilibrată. Se duse la oglindă, își făcu de lucru cât mai mult înaintea ei, pentru

a-l ține la distanță. Senzația penibilă de a se afla goală lângă un străin se ștersese, uitată deplin.

Bărbatul simțea noua situație care-i era impusă și se așeză pe pat puțin încurcat. Incet la minte, pricepea și nu prea. Iși pierdea însă încrederea în sine. Femeia asta prea frumoasă și prea voluntară se purta ca și cum abia acum l-ar fi cunoscut, de când reintrase în odaie. Se îndârji, se ridică și apropiindu-se iute, o cuprinse din spate, strâns. Dar Olimpia se sbātu cu o voinicie neașteptată, se îndoi și-i alunecă din mâini.

— Știi că ești... puternică? — făcu el reflecția, păcălit, ca să zică ceva, dezamăgit în fond de sine. Ea râse scurt, aspru, măsurându-l de sus în jos cu ceva superior și dușmănos în privire. Invins, tânărul se retrase iar pe pat. Tăceau. Bărbatul își dădu seama — deși nu se îndura să înțeleagă — că « ceea ce fusese » nu se va mai repeta. Atmosfera pe care o crea femeia aceasta îl readucea, în mod ridicol, la ceva de relație convențională, de parcă nu toată noaptea... Nu-i lega nimic, degeaba se sforța să refacă o situație pierdută. Era silit să reia contactul exact din clipa în care, aseară, se apropiase — dintr'o bună inspirație — lângă masa ei, pentru a o invita la dans. Și poate mai rău! Nici măcar familiaritatea ocazională nu mergea. Ar fi fost frumos să i se adreseze cu « dumneavoastră », așa cum parcă-parcă îi venise pe buze... Olimpia nu-i zisese decât « dumneata » — în afară de momentele din noapte, când « tu » suna abstract, general...

Urmase o oră sau mai mult de încordare incertă între ei. Reculeasă, cu totul degajată, Olimpia îl juca. Venise lângă el și prin acest fel de a-l înfrunța, îi paralizase inițiativa. Bărbatul se mai îndârji de câteva ori s'o supue dar fără folos, pus la punct tocmai când credea că învinsese. În Olimpia, din clipa în care se îmbrăcase, nu existase decât o singură dorință: aceea de a scăpa de el cât mai repede! Omul n'avea nimic cu ea, îi era mai indiferent decât oricare alt ins de pe stradă. Ceva forțat, artificial, nu înceta să plutească între ei, chiar atunci când o strângea exasperat în brațe, încăpățânat să reînvie acea conștiință aparte a trupurilor care făcuseră unul, în noapte. În cele din urmă, tânărul își pierde și picul de orgoliu care-i mai susținea demnitatea de bărbat. Devenea parcă din ce în ce mai conștient de frumusețea femeii, de minunăția aceasta de forme și de linii pe care o avuse

orbește, fără rafinamentul luminii. Să știi că le-ai plămădit în mâini acum câteva ore și acum să nu te poți atinge de ele ! Femeia era o haină — începea să se supere. Dar gesturile mai violente îi erau astâmpărate de Olimpia numai printr'un zâmbet. Ca să se compenseze începu s'o întrebe, s'o cerceteze, doritor să fie mai aproape de viața, de intimitatea ei. Ii spunea pe nume — tu, Olimpia — il reținuse bine (ce ciudat suna el în gura unui oarecare !). La început nu-i dăduse decât importanța unei aventuri de-o noapte, cu acel ușor dispreț al bărbatului care știe că trebuie să se înfrupte și să plece, dar acum, din gesturile și vorbele ei, din întreaga atitudine, îl cucerea un mister, ceva paradoxal... mirosea fin, vag de tot, că e vorbă de altceva... și apoi splendoarea ei, linia, formele, expresia, ochii...

Ea ticlui o poveste repede imaginată, da, venise din provincie, era în divorț și acum... va pleca curând, avea o mamă...

— Nu, ar fi păcat să pleci înapoi, trebuie să rămâi aici ! o întrerupse el cu un ton ciudat. Apoi avu vanitatea de a ști dacă îi reținuse numele, fiindcă nu îl pronunța de loc. Olimpia tăcu șiret, ca și cum l-ar fi știut dar nu voia să răspundă, iar el, înșelat, adaogă că prietenii îi spuneau pe scurt: Bob. Va să zică Bob, care suna a nume de câțel — Bobby — și surâse, resemnându-se a-l alinta fugitiv :

— Bobby, Bobby !

— Nu Bobby, ci Bob ! replică el atins, cu ton energic, voind să se reabiliteze prin rezonanță.

— Fie și Bob...

Apoi, deodată, Bob începu să-i facă propuneri... burgheze ! Ar fi fost dispus să stea mai mult cu ea... mai bine ar rămâne aici, cu el, avea o garsonieră frumoasă, o putea schimba în apartament... ea merita o altă viață decât cea din provincie !

— Ești atât de minunată ! repeta mereu, ca s'o convingă.

Olimpia hohoti scurt, înghețându-l. « Nu e adevărat, trebuie să fie o cocotă grozav de rafinată ! » își zise omul în sine, înciudat că scăpase astfel de prostii.

— Dragă Bobby, Bob... spuse ea trecând peste vorbele lui ca și cum nu le-ar fi auzit — ...acum am treabă în oraș, trebuie să mă duc la coafor... mă întâlnesc cu Irma, prietena mea, la zece... Dacă vrei, mă poți conduce...

Și se ridică pregătindu-se de plecare.

— Așa?! făcu Bob cu un aer cam nătâng, gânditor. Apoi se hotărî, se ridică și își puse gulerul, haina, foarte demn, bățos. Era indignat și nu mai încerca s'o sărute de câte ori trecea pe lângă ea. Se simțea umilit în mândria lui de bărbat cu succes la femei. În definitiv, o frumusețe ca atâtea altele, pe deasupra mofturoasă! Dracu' să le priceapă pe femeile astea, mai bine ar fi petrecut cu una urită, simpatică și fără ifose! Tăceau amândoi, iar Olimpia căuta să profite cât mai mult de pe urma accesului lui de ostilitate.

— Gata?

— Cum, chiar plecăm? se clătină el în ultimul moment.

— Haide odată, că întârzii!

Ca să-l împace, Olimpia îi întinse obrazul.

— Sărută-mă, dar încet, să nu-mi strici rouge-ul...

El se supuse — mielușel — și ieșiră. Luară direcția spre casa Irmei. Era curioasă să audă cum sfârșise ea aventura. Ca să salveze aparențele, Bob începu să înșire banalități, ținând-o strâns de braț. La colțul cel mai apropiat Olimpia se opri.

— Până aici, la revedere...

— Și zi pleci, așa... fără să-mi spui nimic, nici când ne mai vedem, nici... făcu el perplex.

Olimpia se gândi că fără o nouă întâlnire nu va putea scăpa.

— Când vrei?

— Pot veni și după masă, sunt liber! se grăbi Bob.

— Nu, te rog nu mai veni la mine, nu vreau să ne găsească cineva, am cunoscuți, rude, care mă vizitează pe nepusă-masa... de altfel mă și mut, nu-mi place odaia... În altă parte de-acum încolo, nu-ți convine? zâmbi ea cu un aer de șagă, plin de subînțelesuri, ca să-l încânte. Tânărul râse satisfăcut și strângând-o de brațul rotund, fixă.

— Bine, atunci la șapte, diseară, poți veni la... și indică o cofetărie, la Șosea.

Orice oră și orice loc, îi era tot una. După ce Olimpia făgădui, Bob îi sărută mâna prelung, pe față și la încheietură, privind-o tandru în pupile:

— Te aștept, să nu uiți...

Și, în sfârșit, se îndepărtă. Suspinând adânc, eliberată, Olimpia se grăbi să urce spre apartamentul Irmei.

VII

...Iată deci că făcuse ceea ce hotărîse, ceea ce crezuse că va rămâne veşnic neîmplinit! Dezamăgirea care stăpînea sufletul Olimpiei se transforma încetul cu încetul într'o pâclă fină de plictiseală şi resemnare. Crezuse că «aventura» va schimba ceva din ea, o va prăbuşi în prăpastii morale sau o va înălţa pe culmi, şi când colo... Se simţea aceeaşi dinainte, ca şi în faţa atâtor alte întâmplări — nici o fibră nu se clintise dela locul ei, din firea ei. De altă parte, în loc de uşurare, de satisfacţie — pentru faptul că-şi dusesese în fine la capăt « ambiţia » — Olimpia Zăpan resimţea un fel de delăsare lăuntrică, un fel de înmuiare a încheieturilor morale care până atunci o ţinuseră dreaptă, îi păstrasera linia, şi avea impresia că se clatină la tot pasul, că umblă curbat şi că de acum încolo ar fi cedat oricărui bărbat care ar fi privit-o mai insistent. Dar nu din viciu, din plăcere, cum făcea Irma, ci din lipsă de iniţiativă proprie, din plictiseala însăşi a nervilor şi a sufletului de a reacţiona... într'o astfel de materie în care... nu mai avea nimic de pierdut!

Şi așa se și întâmplă. Primul amant fu urmat de altul ca o minciună spusă în copilărie, din încapătănare sau nevinovăție. Răul creează un automatism al nepăsării uneori, tocmai prin această înfățișare a lui, că nu e nici bine, nici rău. De fapt, singurele emoții veritabile încercate în toată această jalnică aventură, fuseseră cele ale *așteptării* evenimentului. Ceea ce părea mai ciudat însă, era că și acum, după ce el se petrecuse, Olimpia *tot mai aștepta*. Adânc de tot, dincolo de dezamăgire și plictiseală, un spiriduș îndărătnic se zbătea încă, ciocănind a nădejde. Era întregă o așteptare, ca un arc care, deși slobozise săgeata, mai vibra fin, nesfârșit de delicat.

Și dacă întâiul lăsase cel puțin amintirea faptelor lămurit, ceilalți trecură fără urmă, abstracți ca un drum prin vid. Bărbații care se perindară, doi-trei sau mai mulți, câți fură în acea săptămână dinaintea plecării, îi rămaseră în închipuire ca niște fanteze neidentificabile din amalgamul de chipuri al străzii. Nicio-dată nu-și putu reaminti fețele lor, gesturile lor personale, o fărâmă de glas, vre-un tic; totul se amesteca într'o agitație nerodnică, fără vreun sens de realitate. Se adaptase întocmai felului de a fi al

Irmei, minus plăcerea ei. Nimic n'o mai deosebea de ea, ajunseseră să-și schimbe partenerii fără ceremonie sau sfială, ca într'un joc de-a orbeții, totul decurgea așa și nu altfel, după cum se nimerea. Nu mai alesese decât cu simțul estetic exterior — omul, pentru a fi demn de a i se apropia, trebuia să aibe « aspect », să fie bine încadrat și atât. Așteptarea din ea nu se astâmpăra, devenea din ce în ce mai acută, o ardea ca o sete a deșertului. În loc ca dezamăgirea care urmase primei aventuri s'o hotărăscă la reculegere, trebuia să ia imediat trenul și să se întoarcă acasă! — tocmai această plictiseală o făcu să se avânte mai nepăsător în noi întâmplări. De prin toate colțurile, banalitatea cea mai dezolantă o amăgea cu semnele neobișnuitului și de fiecare dată, când se apropia, dădea de aceeași mască de cârpă, dincolo de care rânjea golul cotidian.

O găsise pe Irma abătută, cu obrazii trași, întreținându-se cuminte, extrem de serios, cu fetițele ei. Când o văzu, o îmbrățișă cu un aer atât de grav, încât Olimpia zâmbi ironic: părea acum alta, femeiușca asta, o matroană demnă, severă, atât de departe de imaginea Irmei de ieri! Ca totdeauna după astfel de escapade, Irma Kramer avea crize de conștiință și se pocăia în felul ei, ocupându-se de fete, de casă. Devenea foarte vrednică și îngrijorată de bunul mers al treburilor casnice.

După cum se așteptaseră, Rudy făcuse scandal. Irma sosise pe la două și jumătate. Ticluise nu prea abil minciuna pe care se înțeleseseră amândouă din timp s'o întrebuițeze drept alibi: fuseseră la teatru. Bine, dar la două și jumătate dela teatru? Rudy spumega de bănueli, însă n'avea ce face. Amenințase, bombănise... dar pe socoteala ei, a Olimpiei, nu îndrăznise să spue nimic.

— Numai tu îl poți convinge, Olimpicio, te rog să rămâi până vine, vorbește-i, înmoae-l cum te pricepi, că altfel...

După tonul cu care spunea aceste vorbe, ai fi crezut că Irma e atât de speriată și de... pocăită, încât în viața ei nu va mai face ceva asemănător. După câteva minute însă, trimițând fetele în altă odaie, prietena o asaltă cu întrebări: Ce făcuse, cum fusese! Dar înainte de a o asculta, îi povesti de-a fir a păr aventura ei. Nu cruță niciun amănunt, cât de delicat, pentru ca Olimpia să-și poată imagina pe de-a'ntregul tabloul deliciilor... Râdea des, scurt și nervos:

— A fost admirabil dragă, ce să spun !

Olimpia i le transmise și ea pe ale ei, dar nude, fără înfloriturii și mai ales fără... propriile sale sentimente, așa, ca și cum ar fi fost dela sine înțeles că savurase aceleași surprize. Dar începea să fie și un fel de gelozie în Olimpia, în această reținere prin care evita să-și mărturisească dezamăgirile. Acolo unde ea ratase, Irma — ca mereu — se arăta încântată. Această calitate a ei, de a ieși mulțumită din orice situație, începea s'o supere, s'o doară.

Când sosi Rudy, el nu arăta nimic din ceea ce-l rodea. Noștimă era convingerea naivă a soțului că Olimpia nu știa nimic de cearta lor, că Irma, de sigur, nu i-o împărtășise.

Mai curtenitor, mai dulce ca oricând, Rudy îi făcea o curte bătătoare la ochi, chiar față de Irma, pe care o credea prea proastă pentru a pricepe. Irma râdea la ea de câte ori putea, din spatele lui Rudy, bătându-și joc de bătrânul «cuceritor». Cu cruzime, cu un profund dezgust, Olimpia nu-l cruța, accentua jocul, spre mai marele haz al nevestei. Dar la un moment dat Rudy deveni primejdios. Profitând de o scurtă lipsă a Irmei, se apropie de ea înflăcărat și încercă s'o îmbrățișeze, pătimaș, congestionat :

— Ești amețitoare, mă înnebunești ! băguia.

Olimpia se scuturase cu oroare, ca de o reptilă, apoi devenise tăcută. Cu această ocazie nici nu mai fu vorbă de... cercetări, din partea lui Rudy. Simțindu-se cu musca pe căciulă, bărbatul evita chiar față de Irma să mai iscodească. Când Olimpia îi povesti despre tentativă, Irma fu în culmea bucuriei : Rudy era definitiv învins, își putea face de cap, iar dacă ar fi crâcnit, avea acum o armă teribilă :

— Cum, tu care te-ai dat la prietena mea, nevasta celui mai bun prieten al tău, îndată ce ți-a călcat pragul ? ! — o să-i strige.

Olimpia nu avu nimic împotriva, fiindcă — din răutate — se gândea să spue și lui Sandu ceea ce se întâmplase, așa — ca să-l învețe minte s'o mai trimită «special» la prieteni... pentru ocrotire...

Și porniră iar de acasă, după-amiaza. Le lega acum într'adevăr ceva comun, se iubeau într'un anumit fel, ca două «nedreptățite» ale soartei. Coborau în lume cu același sentiment, că nu trebuiau să înceteze a se răzbuna pe bărbați, pe toți bărbații, aceste animale îndrăgite și urite totdeodată !

După atâta timp, Olimpia se gândi în fine la Sandu. Ii scrisese o singură dată, a doua zi dela sosire, o carte poștală, în care îi povestea pe scurt călătoria. Acum trebuia să-i trimită o telegramă, ceea ce și făcu, trecând pe la Poștă. Strecură însă un echivoc: Totul e ca și terminat, mai am nevoie doar de câteva zile... Dăduse adresa Irmei. A doua zi avea să primească o scrisoare de trei pagini, cu un conținut incoerent, nervos. Sandu era neliniștit, simțea parcă ceva, îi mărturisea acum părerea de rău că o trimisese într'un moment de necugetare. Să vie mai repede, altfel... se pomenește cu el în București... și... și n'ar trebui să-l silească la cheltuieli inutile. Curat inutile! zâmbise Olimpia zeflemitor. Acum de abia își dădea seama că Sandu înclina dela o vreme în spre sgârcenie. Și nu simți nici o remușcare pentru el, deși se cerceta, se căsnea s'o găsească pe undeva, ghemuită prin vreun colțișor...

.....

Trezirea se produse la câteva zile după aceea, ca după o mare amortire... Erau la masă, ea, Irma și — de sigur — doi bărbați, într'un restaurant, pe marginea lacului nou, dela Șosea. Orchestra cânta o arie târăgănată și înserarea avea ceva agonice, tomnatic. Niciodată nu va uita acest sfârșit de zi, din plin Mai, care o desmeticise într'un duh atât de trist! De pe dealul mic pe care se afla restaurantul, privirea domina împrejurimile, arborii de un verde dens, câmpia și lacul, pe care bărcuțe sfioase se târau ca niște melci aquatici... Două-trei pânze tremurătoare se profilau în zare. La mese, clienți puțini și chelnerii, strânși într'un grup, își făceau socotelile șoșotind. O zi proastă pentru afaceri...

Nu avuse chef de băut, nu prea auzea vorbele celorlalți și mai ales ale bărbatului din față, care juca aceeași obositoare comedie a flirtului cu obiectiv precis. Vedea și nu vedea lucrurile, ca printr'o plasă fină de melancolie. Soarele scăpăta prin niște nouri roșiatici. Câte un țipăt cu rezonanțe ciudate, de pasăre sau de om, se ridica parcă din însăși adâncul apei, drept în spre ea, izbînd-o în inimă, în carne. Trupul ei întreg zăcea într'un calm straniu, nemai încercat, fiindcă în mod paradoxal era și nesimțitor la toate și sensibil ca o rană vie. Ședea cu coatele pe masă, sprijinindu-și obraji

în palme, cu ochii duși. Avea mai mult ca oricând acea privire transparentă, oglindind golul. Genele blonde, invoalte, reflectau o lumină aurie, metalică, ce părea când a amurgului din atmosferă, când un sclipăt pornit din însăși adâncurile ființei sale.

Impresionat de această privire, izolat și insultat de ea, omul din față se agită. Văzu o mână păroasă întinzându-se peste masă și alipindu-i-se de brațele reci. Nu tresări.

— Ți-e frig? auzi și glasul.

Iarăși nu se clinti. — Ești visătoare? adaogă posesorul mâinii, cu o imperceptibilă ironie, dar și adulând convențional. De abia la această întrebare îl privi fix, cu ochii mari. El clipi repede.

— Ce ochi minunați ai! șopti bărbatul. Olimpia suspină. A câta oară auzea exclamația? Totul era minunat la ea, totul... Și, deși convenționali, bieții bărbați erau sinceri în minunarea aceasta, o știa.

Ca și cum i-ar fi ghicit gândul, omul zise cu un ton oarecum « dezinteresat », care-i prinse atenția:

— Mă întreb, de când stau în fața dumitale, mă întreb ceva foarte... ciudat, copilăresc dacă vrei: care trebuie să fie sentimentul acesta, permanent, ce te încearcă, știindu-te femeie atât de frumoasă! Știi că ești frumoasă, lumea întreagă ți-o repetă de dimineața până seara, pentru dumneata lucrul a ajuns banal, totuși mă întreb cât de minunat trebuie să te simți așa, crescută cu neconținută conștiință că ești o... perfecțiune a naturii! Ce armonie, ce echilibru deplin trebuie să fie în dumneata!

Olimpia îl urmărise din ce în ce mai contrariată. Bărbatul era inteligent, fin, nu mai știa drept ce se recomandase: ziarist, scriitor sau așa ceva... Și erau singurele vorbe sincere pe care le auzea de când venise aici...

— Iartă-mă de indiscreție, adaogă el, ... dar aș vrea să te întreb ceva mai precis: cât ești de fericită?! Vezi, unii din noi căutăm o liniște lăuntrică niciodată găsită, această liniște pe care am impresia că o citesc deplină, dumnezeiască, în ochii dumitale... Spune-mi, îți dai seama că, într'un fel, întrunești în dumneata maximul de eforturi pe care l-a făcut natura pentru a deveni mai armonioasă, mai gingașă?

Ce era cu limbajul acesta? Din ce în ce mai mirată, Olimpia îl privi fix, fără voie măgulită dar atentă să nu pară mărginită.

Din cuvintele astea « poetice » — omul nu putea fi decât poet, ghicise ! — numai rezonanța lor avea ceva înrudit cu propria ei stare prezentă. Și, încurcată, avu prudența de a nu răspunde din nou. Bărbatul venea prea târziu pentru a-i mai putea fi măcar simpatic. Ce-i putea răspunde ? Ea însăși nu știa cum să definească acest gol, această nepăsare care o stăpânea din ce în ce mai tiranic.

— Ah, iartă-mă, spun prostii ! schimbase « poetul » vorba. Mi s'a părut că într'adevăr ești... visătoare, adaogă ca o scuză.

În fine Olimpia se îndură să-i vorbească. Până atunci vorbise el singur și nu voia să pară încăpățânată — prea se arătase delicat.

— Nu sunt visătoare, d-le... eu sunt foarte... realistă ! spuse.

— Cum, nu te emoționează priveliștea asta?... și tăcerea... ce apus de soare ! exclamă el, cu un joc voit superficial.

Olimpia nu prinse nuanța și izbucni în râs.

— Pe mine, să știi, nu mă emoționează nimic !

Bărbatul păru jicnit. Totuși făcu încet, de astă dată grav și ca pentru sine.

— Imi închipui, știam...

— Știai ? Ei bine, da, nu sunt sentimentală. Imi place viața așa cum e, să petrec, să dansez, să... (erau cuvintele Irmei, era « filozofia » ei !) — adică nu... ocoli ea brusc, ...nici asta nu-mi place !

— Atunci, nu-ți place nimic, *nimic?*.. răutate ce ești... accentuă omul în chip de șagă, mutându-și scaunul lângă ea și cuprinzând-o de talie. Ea tresări la atingere, apoi se lăsă îmbrățișării îndrăznețe, trecând repede cu privirea peste chipul lui, răutăcios. Să-i spue că el însuși o plictisea ? Să-l repeadă ?

Nu, n'o făcu. Se lăsă mângâiată docil. Totul o plictisea. Acest bărbat ca și ceilalți. Irma cu voioșia ei nesimțitoare, ochiadele flămânde cu care se învățase de când era mică, « aventurile », peisagiul, apusul de soare și luna care urca de cealaltă parte a cerului... « Dragostea », ea însăși, unde se afla ? Ce îi folosea ei că era frumoasă, că era « o minune », când pentru sine însăși nu găsea nimic deosebit într'asta ? Dimpotrivă, ea, cu frumusețea ei, părea o *infirmă* în fața Irmei care, urfică, simpatică, câștiga lumea întregă la picioarele ei ! Ei nu-i era dat să guste cu adevărat emoțiile, plăcerile generoase ale vieții, nu era parcă vrednică pentru neobișnuitul ei.

Gândurile mergeau mai departe, atingeau regiuni ciudate, neexplorate până atunci, în această predispoziție inexplicabilă a momentului. Ii veneau idei stranii, care formau într'o clipită convingeri paradoxale. Unde e iubirea, acest lucru despre care toată lumea vorbește, în jurul căreia oamenii se zbat, se omoară și înnebunesc ! Acest sentiment care părea însuși elanul de a fi al oricărei ființe, cât de umile, cât de puțin înzestrate ! unde se află ? Iubise vreodată ? Și cum de nu se întrebase așa ceva niciodată ? Părea că zbaterea sterilă din aceste zile avuse rostul numai să-i arate că n'a iubit și . . . că nu va iubi vreodată ! Iubirea asta se agita, fremăta ca o prezență tainică, vie, în jurul ei — dar se oprea înghețată la hotarele ființii sale, ca la un semn misterios ! Nu era bună nici de « aventură », totul o refuza. Sandu, flirturile din adolescență, procurorul acela ridicol, fantele dela Minister, ochiadele care o dezbrăcau, soțul Irmei și în fine bărbații de acum . . . la care ajunsese din « ambiție » ! Da, și în această « ambiție » exista un tâlc asemănător. Altă femeie s'ar fi gândit pur și simplu să petreacă, odată eliberată de casă, cu ocazia de a fi singură. Pe când la ea se petrecuse din calcul. Voise, « trebuia » să-l înșele pe Sandu ! Se « răzbunase ». Ei și ? ! Ce plictisitor era totul ! Nu avea nici măcar puterea de a urî, reacțiunile i se topeau într'o apă căldicică, inofensivă. Rămânea veșnic aceeași, intactă, putea pleca, veni, se putea « răzbuna » sau se putea terfeli . . . Toți bărbații cu același rezultat : nu se trezise nici unul a doua zi lângă ea, fără a-i face . . . propuneri « onorabile » ! Toți, fără excepție, când o vedeau mai bine, se precipitau să o ceară de... nevastă ! Era sortită să inspire numai sentimente « onorabile » ? Era un bun pe care ultimul nepuțincios se credea în drept să și-l însușească, numai pentru el, exclusiv, să o închidă undeva, între patru pereți cu gratii ? ! . .

Ar fi dorit să se afle în locul Irmei, părăsită cu dispreț după prima noapte de bărbatul ghiftuit, să simtă și ea că făcuse ceva înjositor, omenesc ! Oare toate femeile frumoase sunt triste ? Să fie frumusețea un blestem ? Ea și-o purta acum ca pe un vestigiu aristocratic nesuferit, se ura, ar fi dorit să se întâmple o minune care să-i schimbe trăsăturile, s'o diformeze. Să coboare în stradă fără a fi remarcată, învăluită, desbrăcată numaidecât de toate privirile. Să se poată plimba cu un bărbat oarecare, necioplit, fără să producă mirare, indignare !

Irma chicotea, juca, se bălăcea în veșnica ei voie bună și era parcă întruchiparea vieții de pretutindeni, care — indiferentă și crasă — se înfruptă neobosit din propria ei bucurie de a fi.

I se ridică o păclă de pe ochi și se simțea din ce în ce mai străină. Se ridică pe neașteptate și Irma o privi speriată.

— Vă rog să mergem, zise. Irma protestă.

— Dar ce te-a găsit, de ce te grăbești?

— Irma, te rog să mergem ! repetă ea sever, pentru prima oară după atâta timp cu demnitate, strivitor. Fâstăcită, neștiind ce să-și închipue — poate se întâmplase ceva ! — Irma își ghionti tovarășul, ea însăși supărată.

— Hai, plătește, nu vezi că trebuie să plecăm ?

Insoțitorul Olimpiei se ridicase și el, necăjit, convins că din cauza prostiilor pe care le debitase, femeia îi scăpa. Cu adevărat, era sortit să rămâe singurul bărbat cu care Olimpia să nu ducă flirtul până la capăt — și ultimul din serie . . .

* * *

. . . Trenul se apropia și, pe peron, Olimpia Zăpan o îmbrățișa pe Irma pentru cea din urmă oară. Femeiușca grasă, scundă și cârnă plângea, cu trăsăturile îmbătrânite. Încă nu era dumirită asupra Olimpiei, de aseară. Ce o apucase așa deodată, să plece ! Se sfârșise epoca haimanalăcurilor plăcute, cine știe când va mai avea ocazia . . .

— Am să te vizitez în curând, să mai vii și tu, să ne scrii ! nu înceta să zică.

Rudy Kramer, corect, redevenit bunul și dezinteresatul prieten al soțului, îi săruta mâna cu eleganță, urmărindu-i pentru ultima oară curba șoldurilor . . .

Desprinsă în fine din învălmășeală, când trenul porni Olimpia se așeză pe canapea și, scoțând oglinda din poșetă, se privi lung, nici satisfăcută, nici nemulțumită de imagine. Apoi suspină și începu să urmărească peisajul ce se perinda prin geam. În compartiment mai era doar o d-nă bătrână cu o copilă, nepoată pe-semne.

— Ce o fi făcând bietul Sandu ? gândi.

Ii era dor să-l vadă. Și, pentru întâia oară, simți un fel de strângere a inimii, ca de părere de rău, pentru el.

DAN PETRAȘINCU

P O E M E

CASA ȘI CĂRAREA

Negură grea, acoperi zarea
Cu luna ta joasă și mare.
Pomii tăi moi și-au strâns aripele
De păsări moarte — fără hotare,
Și într'o umbră, mângâiere tăcută.
Prind casa cald cuibărită și mută.

Să mă smulg morții, ce mă sărută
Pe trupul gol, ce pe cărare
Fuge cu coapsa de cocleală bătută,
Lupt cu o ultimă încercare.
Cărarea se 'ndoaie și dispare
Pășesc pe nori și valea e 'n cută;
Undeva, acolo, în depărtare,
Se află prăpastia nevăzută.

În palmă (îmi spune pulsul sorții)
Nu mai țin vechile drumuri stelare,
Hățuri de aur dela banca porții,
Cu tufe și flori și gardul de lemn.
Firele lor nu-mi mai stau îndemn.

Fereastra dela care abia am plecat
Degeaba se uită în lung și în lat
Să zburăm într'o lume mai cunoscută
Unde întrebarea să nu stea mută.
N'am cărare în lumea ce nu-i încă pierdută.

O R A Ş U L

N'am mai văzut soarele oraşului
Decât prin ferestrele podurilor,
Intre acoperişuri înalte
Şi norii roz din vârfurile copacilor,
Svelţi şi plini de frunziş.

Sunt prea înalte casele
Ca să ne pară frumoase
Altfel decât în amintire.
Pe lângă grilele lor vânjoase
Pe lângă zidurile lor pietroase
Ne purtam paşii cu îndârjire.

Viaţa noastră ca o hidră striga
(Cu toate gâturile afară),
Păsările în colivii se certau,
Noi rămâneam pe dinafară
Şi, pe deasupra, fără să pară,
Totul trecea ca o luntre uşoară.

VALEA DE FIER

Munți ridicați cu frunțile pe cer
Și-au scuturat râurile în valea de fier.
Au chelit stâncile, s'au rărit arăturile,
Pasările-au plecat, căutând pădurile.
Trăznetul alb a lovit pe cimpoier,
Pe cântărețul de sub bradul stingher.

Cu brațe de os, crengile spânzurători...
(Furnicile aleargă pe schelet cu îndârjire)
În harta vieții toți sunt de moarte știutori,
Numai strigoii mai gândesc la nemurire.

Noi ce viețuim visăm la o poartă
Țintirimul cu viermi ca o prună moartă.
Căci iată nici soarele cu pleoape tăiate
Nu coboară roșu spre eternitate.

STRIGOIUL

Cine tresare la albastrul apei,
Vaporului, talazului, cu oglinda în soare?
Cei ce dansează pe puntea de sus
Vor lua Dunărea cu ei în picioare...

Plumbul apei îmi cade la fund
Cu legănarea lui « aproape » sau « poate »...
Indiferența își face vad,
Vaporul îmi pare fumuriu ca toate...
Cu orice nouă încercare recad.

Odihna mea — nu e odihnă,
Respirarea mea — e otrăvitoare.
Aservit numai putreziciunii,
Stau atent la fiara ce mă roade, mă doare
Și sui ca strigoii în răcoarea lunii.

...Alta e bucuria, durerea vieții.
Altele apele, iubirile și morții,
Copiii și fructele, grădini înflorite
Și coapsa femeii jumătate-adormite.

LÂNGĂ SĂLCIILE SERII...

Lângă sălciile serii te-am iubit altădată...
Apa ei turbure ce curgea spre acum
A înghețat de-atunci, a mai curs întristată
La marginea orașului legănat în fum...

Același parfum tălmăcea și atunci
Răcoarea serii și ierburile luncii.
Tu creșteai înaltă întrecând cerul
Ochii tăi erau de aceeași esență.
Nu ți se pare că, prin inocență,
Noi am întrecut atunci efemerul?

Nu mai sunt iar dibuirile crude
Acum dragostea are de ce să se prindă.
Se oprește sub pomul cu crengi încă ude,
In toamna asta mâinile pot să se cuprindă.

Ochii tăi palizi se vor concentra
Când printre crengi cerul va deveni iar albastru.
Înalți și cuminți, ochii tăi — fruntea ta,
Pavăză luminii ce nu e astru.

PRIVELIȘTEA

Trăim în moarte ca 'ntr'o zi noroasă,
In care peste o sută de ani
Vom fi văzuți cu servieta pe stradă
Călcând pe frunze cu miros de bani.

Ca într'un nor, călcând pe frunze ude,
Vom fi albastre spectre peste ani.

Ei, răsfoind cărți groase despre noi,
Vor ști în ce fel pus-am pălăria
Și cum umblam, clădind vremelnicia,
Să smulgem visuri de-împărțit la doi.

Am încercat o dulce rătăcire
In viața 'n care doar am așteptat;
Ca versul nostru să le dea de știre
Că i-am iubit, că ne-am înfiorat
De visul lor, în care n'am intrat.

Și viersul nostru scris în cartea lor,
De-o fi coclit și de o fi nemernic,
Să știe că ne-a fost tot plin de dor
Ca și atunci când ar fi fost puternic
Și că ne-a fost la fel dogoritor.

Și iată, morții cad umbrind câmpia
Și iată, între ei venim și noi;
Ni-e frică să intrăm în azuria
Priveliște în care toți sunt goi.

EMIL GULIAN

LĂMURIRI PENTRU O PSIHOLOGIE A LUI LEOPARDI

Înțelegerea «subiectului» în cazul unui creator de Poezie lirică îi dă acesteia plusul de expresivitate, care-l încântă odată pentru totdeauna pe cititor. Dar înțelegerea aceluiași «subiect» în cazul unui Romantic devine cu siguranță necesitate și pentru critic, dată fiind confuzia care s'a consfințit sub semnul acestei «școli» literare între «subiectul» poet și «obiectul» inspirației sale.

În cazul lui Giacomo Leopardi, în fața căruia însăși Critica italiană stă nedumerită cu privire la locul pe care să i-l fixeze între Clasicism și Romantism, o atare apropiere de înțelesul adevărat al personalității sale, care se definește pentru noi printr'o serie de contraste, nu poate fi decât îndreptățită.

Primul din aceste contraste, din capul locului exasperant, se constată între locurile lui Leopardi și nostalgicele elanuri ale romanțiozității sale. Recanati — după cum notam într'un itinerar de acum câțiva ani — își arată silueta de vechi târg de mică provincie marchigiană, peste linia prelungă a colinelor ce se pierd de o parte în ceața Adriaticei, iar de alta în ceața munților Apenini. Marea nu se vede. Nota locului e tristețea calmă. Dar urci o coastă de deal, odată cu drumul. Și Adriatica se zărește sub cea mai «leopardiană» lumină: scânteind albă, sub un soare care nu se vede; contrastând, albastră, cu cea mai rece tonalitate a tabloului (verdele frunzelor de măslin).

Locuri arate, printre pomii simetrici. Brazde lutoase, despicate de-a-lungul valurilor de dealuri pustii.

De sus, din Recanati, de pe fereastra de lucru a Poetului, se lungeste geana de mare în fund. Dar ce poate fi mai trist ca o

linie albastră, la care să se limiteze pentru închipuirea lui, zile întregi, imensitatea spațiilor marine?

Totul static, somnolent, ca în fața unui lac. Nimic din vitalitatea mării. Imposibilitatea de a distinge valurile mari, în zile de furtună. Dar a le presupune continue, în gând. O simplă linie albastră, în ceață, în soare, sub lună. Dreaptă și mereu aceeași.

Acolo. În fața acelei mări. Obligat să se confrunte cu Infinitul. Ani după ani. Locului. Cu privirea pe o singură linie, în vreme ce extravaganța aspirațiilor de tânăr sensibil la băntuirile romantice îi străbătea dincolo de orice limită, în năzuința spre același Infinit.

Iată identificat în această linie de mare abia întrezărită, peste care se desfășoară perindarea norilor din celălalt Infinit, unul din motivele pesimismului leopardian.

Casa părintească îi stă între două drumuri: al mării și al Romei. Când va înșela austeră vigilență a celor care-l țineau acolo ca pe un iresponsabil, se va aventura pe amândouă dintre aceste căi. Spre a se întoarce însă de pe amândouă învins și umilit.

Pe un singur drum n'a apucat-o niciodată: pe acela care ducea, foarte aproape, în vale, pe malul mării, la Sanctuarul din Loreto, care-și înalță maestratea cupolelor peste linia Adriaticei, asemeni unei încăpătoare arce de mântuire, pe apele vijelioase ale tuturor incertitudinilor.

Leopardi a trecut pe alături; n'a intrat în acea Casă a Domnului, să-și prosterneze nefericirea. Celebritatea Sanctuarului; tendința religioasă a Romantismului; apropierea locului; totul l-ar fi provocat însă la încercarea unei consolări prin Credință.

Atâta numai că, precum bine știut este, Romanticii de pretutindeni, și cu ei Leopardi, ori s'au dovedit cu adevărat atei în pesimismul lor; ori exaltați credincioși, cu neașteptate elanuri de supraomenesc optimism. La unii dintre acești Romantici cele două atitudini contradictorii s'au succedat; la alții s'au suprapus. Leopardi, mort prea tânăr, a avut nefericirea s'o trăiască în deosebi pe cea dintâi.

Abia ajuns în piațeta din fața « palatului » Leopardi din Recanati, ești obligat să notezi apoi alt contrast: între lumina, voioșia, viața, firescul vieții care îți iese acolo înainte de pretutindeni și lumea lui sufletească, de întuneric, de gânduri trăite cu ochii închiși.

Jumătate din orizontul ferestrelor austerului palat este închis de indiscreția supărătoare a unor alte ferestre: ale dependențelor. La una, față în față cu aceea la care scrie tânărul Giacomo, înfloreste însă roșul aprins al unei flori; iar prin negrul ramei acelei ferestre străbate o voce de fată, care lucrează și cântă. E Silvia? E Nerina?

Mai spre stânga, aceeași piațetă se înveselește de idila întoarcerii dela câmp, la sfârșitul unei « zile de sărbătoare »; în vreme ce dincolo de grădina interioară a palatului se înalță « muntele » Tabor, al celor mai adâncite meditații în fața Naturii și a Infinitului Mare. Iar la mijloc, între Idilă și Dramă, stă, cu ademenirile și tulburătoarele-i deziluzii, toată Știința lumii, în biblioteca tatălui său.

Între aceste puncte cardinale, numai între aceste orizonturi s'a desfășurat existența Poetului, de când s'a trezit în fața lor, până la vârsta de douăzeci de ani. Deoarece mai înainte de această vârstă nu i-a fost lui Giacomo Leopardi dat să părăsească târgul natal. N'a avut voie să lipsească o singură zi de acasă. Il urmărea peste tot preceptorul, un prea-învățat și foarte sever sacerdot.

În contrast cu această exasperantă reclusiune monastică, bietul tânăr de 19 ani exclama odată: « ... Citesc *noaptea* pe Cicero și doresc să mă afirm... Simt în mine o foarte mare, poate *nemoderată și insolentă dorință de glorie* ».

Dar și în atmosfera casei părintești sensibilitatea lui era obligată la tot pasul să constate un iritant contrast: între ceea ce reprezenta sufletește « doamna mama sa » Adelaida (fosta Marchiză Antici) și tatăl său Conte Monaldo Leopardi. Acesta, pus sub interdicție pentru datorii, socotit de toată lumea un maniac incapabil să administreze averile moștenite, era obligat de teribila-i soție să nu calce inexorabilul consemn de a sta toată ziua în bibliotecă și de a nu cuteza să ridice ochii de pe carte, atunci când aceea intra acolo, supărată de o nouă stângăcie a nevino-vatului Conte.

Despre Adelaida Antici-Leopardi se spun într'adevăr lucruri imposibile: nu numai că ar fi fost de o severitate excesivă cu copiii, sau că ar fi întrecut limitele cu bigotismul ei; dar că s'ar fi bucurat când unul din copii ar fi căzut bolnav (Giacomo era totdeauna bolnav), spre a-l face să se deprindă cu suferința.

În contrast cu originile sale nobile (tatăl lui Leopardi era coborâtorul uneia din cele mai vechi și bune familii din Marche, iar Marchiza nu se lăsa cu mult mai prejos nici din această privință), Poetul a suferit toată viața din cauza sărăciei. S'a resimțit totdeauna față de prieteni de umilitoarea situație a unui nobil scăpat. Pe când avea 25 de ani se vedea astfel nevoit să solicite unui Cardinal dela Vatican ajutoare pentru studii, întru cât ce i se dădea de acasă era cu totul neîndestulător și la Recanati n'ar mai fi putut continua să trăiască. Solicita deci pretutindeni o slujbă oarecare, cât de modestă, în orice târg, fie chiar mai modest decât Recanati, oriunde în Statul Papal, al cărui supus devotat ținea să rămână.

Refuzat din cauza « liberalismului » său (deși crescut acasă cu cei mai « conservatori » dintre preceptorii aleși de o mamă ca Adelaida), Leopardi se va vedea nevoit toată viața să recurgă la generozitatea prietenilor, spre a avea uneori ce să mănânce și unde să-și odihnească trupul istovit de cele mai distrugătoare boli.

Mediul dela Recanati, hotărîtor pentru formația lui spirituală, era de fapt prin excelență tradiționalist și anti « liberal » prin definiție. Datorită acestui mediu, tânărul Leopardi umblase îmbrăcat în sutană de seminarist până târziu, în epoca în care, atras totuși de noile tendințe romantice (ajunse până la el printr'un miracol), va scrie *All' Italia* și *Sopra il monumento di Dante che si preparava in Firenze*: adică cele două ode patriotice pe care le-a compus în câteva zile (ceea ce denotă și elanul de care s'a simțit cuprins atunci, căci de obicei Poetul scria cu mai multă rețineră) și în care, infirm cum era, uitând de sutana care i-ar fi stingerit mișcărilor, cerea armele ca să lupte pentru mântuirea Patriei italiene, la rând cu cei mai avântați Carbonari.

După aceea, Patria nu va mai solicita însă decât foarte rar inspirația acestui Poet. Ea va fi ca și absentă din lirica lui. Dar și atunci când Leopardi a practicat Poezia patriotică, n'a încetat să se definească tot pe linia unui contrast: între mediul conservatorist, ultra-tradițional dela Recanati și ideile avântat liberale pe care le ilustrează poetic în cele două « cântece » de redeştere națională.

« Giovane son, ma si consuma e perde / la giovinezza mia come vecchiezza » — exclamase în poezia *Il Sogno*. Iar accente

ca acel « o giorni orrendi / in così verde etate » din *La sera del dì di festa*, dăduseră tristul refren.

Leopardi a fost astfel obsedat de o prematură îmbătrânire sufletească, sporită prin decrepitudinea forțelor fizice. Cu toate acestea: de copil s'a dovedit cel mai bătaș dintre toți frații și surorile; se juca până în anii târzii cu aceștia; nu avea o clipă astâmpăr cu mâinile (între ai casei își asigurase o meritată celebritate prin felul cum imita castanietele); îl chinuia totdeauna ambiția să născocoască el cele mai ingenioase jocuri; voia să fie el cel dintâi și cel mai isteț la toate; iar ca dovadă a unei copilării postume se citează o surprinzătoare ciudățenie: nu avea curajul să pună mâna pe cuțit nici la masă (de aceea, până la 25 de ani se lăsa ajutat de părintele său).

Stând la Recanati își petrecea toată dimineața în bibliotecă; iar după acele ore de istovitoare lecturi și aprofundate cercetări erudite, urmau alte câteva ore, în decursul cărora se plimba prin odaie meditând. Și altele, spre seară, de exuberantă voieșie cu frații; Biografiile notează de asemeni voluptatea cu care îi plăcea lui Leopardi să calce prescripția medicilor de a nu bea cafea (foarte dulce) și de a nu priza tabac.

Foarte puțin elocvent în lume, Poetul impresiona până la repulsie (sentimentul este al lui Von Platen, când l-a cercetat la Napoli), pe cei care se apropiau de el: livid la față; cu capul mare, disproporționat, mărit de fruntea pătrată; iar paloarea feței accentuată de albăstrimea languroasă a ochilor; mic de statură și totuși aproape cocoșat. Un biet infirm la treizeci și șase de ani, căruia tatăl său — om în vârstă — avea să-i mai supraviețuiască zece ani, iar doamna Adelaida încă odată pe atât.

Infirm însă nu fusese de mic. Excesele nervoase, împreună cu excesele intelectuale îi deformaseră abia către 18 ani șira spinării și, printr'un exces de sensibilitate — foarte explicabil în cazul său de poet și Romantic — îi accentuaseră hipertrofia Eului până la exasperare.

Hotărâtoare pentru evoluția lui sufletească și pentru destinele Poeziei leopardiene a fost boala de ochi, de care a suferit către 21 de ani. Era pe punctul de a pierde cu totul vederea. Și atunci, ceea ce fusese la el în prima tinerețe pasiune intelectuală, ambiție de inițiere în tainele Istoriei, ale Enciclopediei și ale Filologiei.

se schimbase obligator în răgaz de reculegere și de meditații. Iar în clipele de amară desnădejde, aceasta s'a făcut Poezie.

La 23 de ani «tânărul» Leopardi își dădea seama că ridicolul înfățișării sale îl făcea să semene cu o «bufniță»; iar câțiva ani mai târziu ținea să declare cu voluptate: «... Sunt un mormânt ambulant, care port în mine un om mort». Sau (la 22 de ani, pe când scria o poezie ca *Il Pensiero dominante*): «... Sunt un trunchiu care abia mai simte...».

Dar nefericirii de-a rămâne aproape orb la 20 de ani i-a datorat suprema binefacere în viață: din filolog (și eventual profesor) s'a făcut filozof și a așa a ajuns definitiv la Poezie. Aceasta, este drept, se va resimți și de prima deformare profesională, și de involuntara adâncire într'o anumită atitudine filozofică, determinată de împrejurări, iar nu de o înaltă concepție de gânditor.

Dar iată iarăși contrastul: conștient de ridicolul înfățișării sale, Leopardi a trăit cu toate acestea frenezia erotică nu numai ca motiv al dezastrului existenței sale; ci — asemeni pătimașilor săi contemporani de tipul Foscolo, sau Alfred de Musset — ca o nevoie sufletească, pe care nu se sfiește s'o mărturisească în toate formele: «... Am nevoie de iubire, iubire, iubire, foc, entuziasm, viață», îi scria fratelui său pe când avea 24 de ani. «... Sunt născut ca să iubesc, am iubit și poate cu atâta afecție câtă poate încăpea într'un suflet viu», mărturisea altă dată. Amorul («di nostra vita ultimo inganno») avea să devină astfel centrul Liricii leopardiene, chiar dacă îl însoțea acel sentiment al Morții, rezultat, ca o a doua realitate sufletească, din nefericitele împrejurări ale existenței sale. Poezia aceasta, înflorită din asemenea experiențe personale, relua astfel, cu vitalitatea sporită a sincerității romantice, marea tradiție lirică a lui Francesco Petrarca «in Vita e in Morte di Madonna Laura».

Istovit de toate infirmitățile, Leopardi s'a lăsat cotropit de sentimentalismul erotic până în ultimii ani ai cumpletei sale decăderi fizice. Nu i-a fost dat să-și facă apariția într'un loc oarecare din Italia, în care să nu descopere o nouă femeie adorată, pe care s'o transfigureze imediat în Muză unică a înaltului său Ideal. Repeta, de sigur, cazul amintitului Foscolo, atât de generalizat în lumea Romanticilor de pretutindeni. Mai puțin vitalitatea pasională și

efectivă a celui care-a scris *Grațiile* și a lăsat o celebră colecție de *Lettere d'amore*.

Oricum, la 19 ani Leopardi profită de prilejul că o mătușă a sa din Pesaro venise în vizită la Recanati și se îndrăgostește de ea «perdutamente», deși aceea era o foarte onorabilă doamnă măritată și avea cel puțin cu opt ani mai mulți ca Poetul. Rezultatul acestei pătimașe și subite îndrăgostiri a fost, bineînțeles, de natură exclusiv literară. Așa s'au îmbogățit *I Canti* cu *Il primo Amore*.

Un an mai târziu Poetul era însă nu mai puțin «perdutamente» îndrăgostit de Teresa, fata vizitiului din casa lor. Teresa era aproape de vârsta lui Giacomo. Erau, așa dar, doi adolescenți. Și doi provinciali, care se complăcuseră un timp în idilica ingenuitate a semnelor dela geam la geam, între ferestrele bibliotecii paterne și ferestrele din față, larg deschise și acelea, ale tinerei și harnicei Teresa. Dar aceasta, deși în vârstă de abia 21 de ani, printr'o neașteptată moarte, luase într'o zi întruchiparea de Muză în *Amore e Morte*.

Buna ei tovarășă Nerina își va face apoi apariția, nu mai puțin efemeră, nu mai puțin tulburătoare, nu mai puțin legată de adâncul vieții acestui Poet. Cu Nerina, iat-o pe Silvia, diafana apariție din *Idile*, identificată de indiscreția Istoriei Literare în tânăra și umila fată de țară Maria Belardinelli, moartă și aceasta în împrejurări sentimentale apte s'o schimbe în Inger transfigurat, prin acea Moarte care-a consfințit în Arta lumii — dela Dante la Petrarca și dela Giotto la Raffaello — figura Madonei italiene.

Dacă în poezii leopardiene ca *La vita solitaria* străbate voluptatea pentru cântecul unei tinere copile, iar accentele în care se transpune emoționează prin suavitatea lor, nu e mai puțin adevărat că în atâtea alte împrejurări (iată de exemplu o scrisoare din 1820), Leopardi își manifestă misoginismul prin izbucniri de ură împotriva femeilor, pe care le declară «animale fără inimă». Asemenea convingeri erau menite să capete de altfel și conștiință lirică, întruchipându-se în figuri ca *Aspasia*.

Aproape orb, încă de pe la 21 de ani Leopardi a cunoscut cea mai chinuitoare constrângere: să nu mai poată citi, să nu mai poată studia, să nu mai poată scrie, să nu-și mai poată satisface pasiunea cea mai mare din câte îl însuflețeau.

Atunci, exasperat și de atmosfera din Recanati, dar și de primele semne ale unei « boli » ca aceea a secolului romantic, a încercat să se omoare, aruncându-se în fântâna din grădina caselor părintești. L-au împiedicat la timp. Dar nici el n'a mai încercat apoi să repete funesta hotărâre, găsind în schimb suficiente resurse sufletești ca să se dedea cu timpul la o serie de adevărate aventuri, menite să evidențieze un alt contrast, din cele atâtea câte îi caracterizează Psihologia: între deseserare și continua căutare de ceva nou.

Astfel, deși încă îmbrăcat, după cum l-am văzut, în sutana de seminarist neemancipat, iată-l punând la cale o romanțioasă fugă din Recanati, cu unelte de spart casa de bani a părinților și cu pașaportul falsificat.

Dar chiar mai apoi, în anii când s'a sustras eroic tutelei și a pornit în lume, iată-l colindând cu istovitor neastâmpăr orașele și târgurile Italiei, ca un adevărat vagabond: dela Bologna la Ravenna și la Milano; dela Roma la Florența (unde a stat totuși trei ani); dela Recanati (căci s'a mai întors acolo) la Napoli, unde a murit.

Se notează apoi în complexitatea de trăsături a figurii sale o impresionantă precocitate: la 11 ani Giacomo Leopardi îl citește pe Homer și compunea sonete; la 13 ani scria tragedii și învățase singur limba greacă sau ebraica; la 14 ani declara în scris că « nu mai are ce învăța »; între 14 și 15 ani s'a apucat de compilat o Istorie a Astronomiei; la 17 ani traducea din *Batracomiomachia*, din *Odissea* și din *Eneida*; la 18 ani era un publicist cu nume și autoritate în lumea savanților italieni; iar în vreme ce la 21 de ani scria *L'Infinito* — una din capodoperile Antologiei de Poezii a lumii — sau idila *Alla Luna*, impresionanta lui erudiție (care mergea până la aprecieri despre o Limbă ca a noastră) se acumula în volumele giganticului *Zibaldone*.

Victimă a unui dureros concurs de împrejurări și a consonanței acestora cu atmosfera de acută criză sufletească de prin anii 1820—1830 în întreaga lume, acest Poet a dat precădere convingerilor pesimiste, spre a oferi Poeziei unele din cele mai funeste accente din câte o realizează.

Obsedat de gândurile negre ale întunecării pentru totdeauna a vederilor sale din fața luminii și vieții lui Dumnezeu; renun-

țând la moartea cu trupul; considerându-se « definitiv și iremediabil ruinat » din cauza studiilor, tânărul acesta se hotăra să încerce în schimb voluptatea unei agonii lente, din punct de vedere al ființei sale morale.

La 19 ani, într'o iarnă, nevoit să se descătușeze din obsesia omnis-cienței și să se mulțumească cu Poezia, a compus cea dintâi elegie.

De când deschisese ochii asupra vieții, dela zece ani, dela cele dintâi manifestări ale uimitoarei sale precocități, se simțise născut pentru înfăptuiri cu adevărat excepționale. Ajuns totuși abia la începutul maturității, prindea să-și simtă filozofic nefericirea, dându-și perfect de lucid seama că fusese victima unei supraevaluări. Dacă spiritul și-l simțea într'adevăr capabil de cele mai temerare întreprinderi, șubrezenia forțelor fizice îl obliga să se confrunte prea adesea cu Moartea. De aici o chinuitoare întrebare, care-i va roade până în clipa din urmă întregul orgoliu: de ce s'a născut pe lume?

Revolta imposibilității de-a găsi răspunsul i-a amărit existența. Dar aceleași imposibilități îi datorează Literatura poezia din *Canti*; iar din acestea, nu mai mult decât acele singure 16 versuri *A se stesso* în care Leopardi a cuprins una din marile capodopere ale Liricei universale inspirate de Durere.

Din obsedanta neputință de-a restabili cât de cât un echilibru între tinerețile-i elanuri și mijloacele de-a se realiza pe sine în viață; din revoltătoarea credință că va fi osândit să îndure apăsătorul mediu dela Recanati până la sfârșitul zilelor, lipsit de marea mângâiere a studiilor predilecte, s'au strâns în sufletul său accentele care vor alcătui curând, într'o clipă de calm și transfigurare, simfonia lirică a *Infinitului*, sau versurile închinat *Lunei*.

Din alcătuirea sufletească a acestui celebru pesimist n'a lipsit totuși o altă notă contradictorie: Humorul. Nu atâta un Humor voit sarcastic (sau nu totdeauna); ci unul născut, denotând iarăși o supraevaluare, o convingere neșovăitoare în privința superiorității sale morale față de restul muritorilor, tradusă literar prin predilecția timpurie pentru opere ca *Batracomiomachia*, sau, în epoca deplinei maturități literare, prin atâtea pagini din *Le Opere Morali*.

Humorismul acesta poate face însă legătura între alte două aspecte contrastante, pe care le oferă configurația spirituală a lui

Leopardi: Pesimismul cel mai acut și nimicitor, față de oarecare insinuări optimiste, pe care le surprindem în viața sau opera sa și pe temeiul cărora ne putem susține părerea că, dacă n'ar fi avut nefericirea să moară tânăr, Leopardi ar fi renunțat în parte la funestele-i convingeri pesimiste. Cazul lui Alfred de Vigny poate fi oricum invocat în sprijinul părerii. Iar apropierea dintre unele tendințe ideologice din *La Ginestra* leopardiană și cele similare dintr'o poemă ca *La bouteille à la mer* n'o infirmă, de sigur.

Oricum, să nu uităm că Leopardi a scris în anii celei mai tulburătoare crize sufletești, concomitent cu cele mai sfâșietoare poezii pesimiste (precum este *Il Canto Notturmo*), « idile » ca *Seara zilei de sărbătoare*, *Sâmbăta în sat*, ori *Linuștea după furtună*.

Suferința fizică și morală nu l-a schimbat niciodată într'un resemnat. Nota de zbucium sufletesc și uneori de revoltă îl domină. De mic l-a caracterizat psihologia infirmului; dar cu vremea a devenit sociabil cu toată lumea (este vorba de raporturile de prietenie, pe care le-a cultivat cu o vădită predilecție), complăcându-se în atitudinea humoristică, satirică, sarcastică uneori, mai mult spre a da satisfacție orgoliului de care se simțea însuflețit și convingerilor cu privire la superioritatea sa morală. Dar aici se stabilește un alt punct de contact între Leopardi și mentalitatea romantică. Hipertrofia Eului exaspera în el orgoliul până la drama renegării celor mai sfinte idealuri ale timpului. Numai astfel s'ar putea explica răzbunătoarea patimă cu care se ridică acest reprezentant al spiritualității secolului XIX împotriva unor sacrosancte idealuri ca Liberalismul sau Progresul, în poeme ca *La Ginestra*. (Deci tocmai în acele opere care reprezentau suma experiențelor sale sufletești și ideologice.)

Urând uneori societatea umană (stau dovadă în acest sens nu puține însemnări din *Zibaldone*), iată-l adorând aceeași societate în lupta ei cu Natura. (Se poate invoca în acest sens amintita poemă). Leopardi nu este totuși un mizantrop lipsit de generozitate, un egoist prin excelență. Iși iubește familia, locul de naștere, Patria; iubește femeia, prietenii, viața; iubește cu pasiune studiul; iubește Iubirea.

A iubit, ca toți Romanticii, Natura. Dar în felul său. Mai bine zis, în felul timpului acela: urând-o, din prea mare adorare.

Problema Naturii — în sensul filozofic și genetic — a fost poate cea mai stăruitoare din câte s'au impus meditației acestui Poet. Astfel considerată, Natura l-a exasperat pe Leopardi prin impasibilitatea, prin tăcerea ei de nepătruns, la toate întrebările; prin nepătrunsu-i Mister. « Surdă » și « mașteră » a meritat deci să-i spună. Dar alteori « santa ».

Drept este însă că această « răutate » a Naturii era, nu mai puțin, o foarte gustată « temă » a Romanticilor de pretutindeni; după cum aceeași Natură alcătuia — dela *Chiare, fresche e dolci acque* a lui Petrarca, la *Tristesse d'Olympio*, la *Le Souvenir*, sau *Le Lac* — cel mai pitoresc și potrivit cadru al sentimentalismului erotic romantic, atunci când era vorba de transpunerea în Poezie a ace-luiași « motiv » al Naturii.

Iată deci în cazul lui Leopardi o altă îndoită contradicție: una în cadrul ideologic, de ordin cronologic (la început Natura îi apă-ruse drept « santa », în contrast cu Rațiunea; apoi iremediabil « sorda » și « matrigna »); iar cealaltă de ordin literar (contrastul între convingerile-i ideologice și rezonanța consolatoare, pe care o aflau în cadrul natural stările sufletești exprimate în poeziile sale).

Dar iată-ne puși în fața unui alt contrast, cel mai dezastruos din câte oferă psihologia de Romantic a lui Giacomo Leopardi: contrastul între Realitate și Ideal. « Răvășit de pasiuni »; « rănit de Realitate »; trăind din plin drama conflictului dintre asemenea protagoniști, Poetul a ajuns în fața desnodământului suprem cu o dureroasă convingere morală: marele țel al Existenței nu poate fi decât contemplația Durerii, a nefericirii Omului pe pământ.

Leopardi a fost un erou al chinului sufletesc. Un om care a trăit halucinant această criză, transpusă liric în accente de zbucium, alternate cu răgazuri de calmare melancolică. La 23 de ani era perfect conștient de iremediabilul antagonism între « imensul » pentru care se simțea născut și « infimul » pe care-l putea realiza în viață.

« ... Cu toate că înțeleg — scria el în acei ani — ba mai de-grabă simt zi de zi și cât se poate de intens inutilitatea lucrurilor omenești, totuși mă îndurereză și mă chinuește gândul cât de mult ar fi de făcut și cât de puțin voi putea face eu ». Intr'acestea, constată neputiincios că existența îi alunecă, i se prăfuește în mâini (« sdruciolare e sfumare tra le mani »).

Elanurile i se opresc îngrozite, brusc, în ușa de cavou, pe al cărui cadru de întuneric se proiectează spectrul Morții premature. Iluziei supreme de o clipă îi urmează marea și definitivă Desamăgire.

Cel puțin dacă l-ar fi ajutat — ca pe Lamartine, pe Foscolo, pe Musset, ori pe Vigny — robustețea cealaltă; sau dacă i-ar fi venit în ajutor suprema consolare a Crediței în Dumnezeu.

Fiu al veacului care-a însemnat o întoarcere la inspirația religioasă în Literatură; fiu al unei familii de evlavioși păstrători ai datinelor creștine, Leopardi s'a dovedit încă odată, și în această privință, în contrast cu așteptările. De mic, este drept, a dus practicele religioase până la superstiție și bigotism. La 14 ani nu mai umbla prin casă, spre a nu călca peste crucea pe care-o făceau la încheetură lepezile de pe jos. Urmărea cu sfințenie toate slujbele, în biserica din aceeași Piațetă în care se găsea casa părintească, ușă în ușă cu aceasta. Nu-i plăcea să se joace decât cu o miniatură de altar, dând părinților iluzia că, făcându-se mare, avea să se preoțească. În casă n'avea contact decât cu preceptorii-preoți. În adolescență a purtat până și « tonsura » în creștet. Sanctuarul din Loreto se vedea foarte bine dela Recanati. La 21 de ani era gata să se preoțească și oarecare demersuri în acest sens se făcuseră la Roma. Dar în aceste împrejurări, Poetul n'a invocat o singură dată asupra-i inspirația divină, care să-i insufle o singură poezie religioasă.

În schimb, purtând încă antereul de « abatino », a compus cele două ode patriotice, denotând atitudini « liberale », deși spre Poezia religioasă l-ar fi îndrumat nu numai împrejurările personale mai sus evocate, dar și îndrumarea spirituală a întregului Romantism.

Leopardi n'a putut crede în vanitatea Iluziei, nimicind astfel în sine predispoziția cea mai aptă să-l înfățișeze cu Dumnezeu.

A avut odată intuiția Infinitului. Drumul până acolo este doar atât de lung, încât l-au putut străbate de când se știe lumea numai câțiva muritori. Dar Leopardi a trăit atunci o nouă dramă: în fundul aceluși depărtat Infinit, nu l-a găsit pe nimeni. Nu l-a căutat pe Dumnezeu. N'a făcut pasul până dincolo. Singurul pas.

Literar, a rămas în cadrul Poeziei metafizice, fără a pătrunde în zonele superioare ale celei mistice. Prin aceasta un poet ca Dante îl covârșește.

Însă și așa, Poetul din Recanati nu se sustrage obsesiei unui alt contrast: între veleitatea de-a practica Poezia filozofică, de-a profesa chiar o atitudine filozofică și constatarea lipsei unui sistem, cât de cât organizat, al gândirii sale. De fapt, ridicarea lui Leopardi până la metafizic este foarte rară: rămâne întâmplătoare. În schimb, totul se reduce (în proza, dar și în versurile sale: ceea ce este mai semnificativ, de sigur), la simple locuri comune ale unei Etice, care impresionează prin atitudine lirică cel mult, mai ales când se transpune în dojană amară de moralist necruțător, decât încercând să se organizeze într'un sistem consecvent, apt să indice norme valabile în sine.

Așa dar: cu toate că Leopardi a practicat în viață și în Artă cele mai înalte probleme ale Existenței — dela aceea a Morții, la aceea a Creației — s'a dovedit în general lipsit de aptitudini metafizice, adăogând în felul acesta un nou contrast la toate celelalte.

Trecând, în fine, la programul său literar, nu se va schimba, firește, natura constatărilor.

Primul dintre Romanticii italieni — dându-i precădere lui Leopardi chiar față de Monti sau Foscolo — s'a dovedit un aprig contestator al Romantismului, în teorie.

Din acest punct de vedere, drept este, cazul său nu apare izolat; el constituie — prin acela al lui Alessandro Manzoni — « cazul » întregului Romantism italian.

De altfel, să fim drepți cu Leopardi. Stabilirea câtorva coincidențe cronologice cu unele din cele mai definitive expresii ale Romantismului mondial, ne va preciza odată mai mult locul pe care trebuia să-l ocupe el în Literatura timpului. În 1818, anul în care a compus Leopardi oda patriotică *All'Italia*, Grillparzer a scris *Sapho*, Byron *Pelerinajul lui Childe Harold*, sau Keats *Endimionul*. Un an mai târziu, în vreme ce Leopardi compunea *L'Infinito*, Goethe lucra la *Divanul Oriental*, Uhland își scria *Baladele*, Lamartine *Meditațiile*, Byron *Don Juan*, iar Schopenhauer opera sa capitală, *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Anul 1836 — punctul terminal al creației leopardiene, încheiată cu poeme ca *Ginestra* — este același în care și-a scris Lenau poema dramatică *Faust*;

Lamartine *Jocelyn*; Musset *Les Confessions d'un enfant du siècle*, sau *Noaptea de August*; Balzac *Le lys dans la vallée* și Gogoș *Revizorul*.

Ecclectismul era deci al timpului. Nu unor scriitori italieni ca Leopardi li s'ar fi putut cere, așa dar, o atitudine favorabilă doctrinei romantice, ca program teoretic.

Pregătirea sa inițială l-ar fi obligat să se mențină de fapt printre cei mai rezistenți Enciclopediști clasicizanți, care nu lipseau în Italia (mai ales în Italia de Mijloc și în cea provincială), până târziu după 1820. Ceva mai mult: Leopardi s'ar fi convenit să se resimtă iremediabil de influența Clasicismului arcadic, datorită ascendentului pe care l-a putut juca asupra-i Conteale Monaldo, el însuși scriitor afirmat în acel sens și președinte al unei Academii arcadiene, care se perpetuase de câteva secole în tradițiile familiei Leopardi.

Formația spirituală a Poetului s'a desăvârșit astfel sub semnul erudiției enciclopediste, care putea fi de fapt negarea oricărei inspirații originale în Poezie. Tot ce se putea ști în materie de Teologie, Etică, Psihologie, Fizică, Științe Naturale ori Filologie și Istorie Universală, fusese pus sub ochii precocelui savant. Caetul său de însemnări a luat astfel proporțiile uriașe ale unui *Zibaldone* unic, pe care nu l-au putut cuprinde apoi mai multe volume.

Portretul cel mai autentic al « eruditului » Leopardi l-a schițat de altfel fratele său, într'o scrisoare din care nu lipsește pitorescul: trezindu-se din somn, acela îl surprindea adesea pe Giacomo studiind în puterea nopții, « *în genunchi*, în fața mesuței de lucru, ca să poată scrie până în ultima clipă, la lumina opaițului gata să se stingă ».

După renunțarea la preoție, veleitatea de totdeauna a acestui Poet a fost să ajungă profesor. Dacă bănuiala că ar fi nutrit idei prea « liberale » nu s'ar fi opus, era pe punctul să i se ofere o catedră de Limbi clasice la Roma; iar dacă nu l-ar fi speriat mai târziu depărtarea și boala, ar fi acceptat invitația de-a ocupa o asemenea catedră la Universitatea din Bonn, în acea Germanie a unui filolog ca Diez, în care savantul din Recanati izbutise să-și asigure o invidiată faimă.

Datorită unui alt antagonism și între aceste două tendințe — erudiția pe de o parte, Poezia de alta — s'a dat astfel o nouă con-

tinuă luptă în predilecțiile lui Leopardi, cea dintâi văzându-se până la urmă nevoită să cedeze terenul, datorită accidentului prematurei sale boli de ochi. « Pe punctul să-i ia Dumnezeu vederea », pasiunea pentru studiu s'a atenuat și poetul-filozof a luat locul filologului. De acest dualism inițial opera sa poetică va continua să se resimtă însă și iremediabil.

Romantismul, în cele mai excesive tendințe ale sale, va însemna o desprindere a creatorului de Artă din orice fel de constrângere și de sub orice fel de contact cu programul estetic al Clasicismului, bazat în primul rând pe un formalism de adevărat inițiat.

Leopardi însă, departe de a prigoni erudiția, a continuat s'o folosească, în măsura în care aceasta îi servea de inepuizabilă rezervă pentru aflarea expresiei Lirismului său, în voluminosul dicționar de expresii consacrate, pe care i-l ținea deschis în față milenara tradiție clasicistă.

De aici specificul lui Leopardi în cadrul Romantismului. De aici și nota particulară cu care își face dela început apariția Poezia italiană în Romantismul european.

Cu toată reacțiunea Romanticilor celorlalte Literaturi împotriva excesivului intelectualism, menit să sufoce inspirația; cu tot entuziasmul lor pentru spontaneitatea absolută în Artă, Leopardi nu s'a lipsit de experiența clasică în materie de Poezie.

După propria-i mărturisire, putea să conceapă întregul plan al unei poeme în câteva clipe de adevărată frenezie creatoare; ca orice Romantic deci. Însă elaborarea formală a planului astfel conceput nu dura niciodată la el mai puțin de două-trei săptămâni. Leopardi scria greu. De data aceasta se apropia deci mai mult de înaintașii săi Clasici. După cum, spre inovatori îl îndreptau alte aspecte ale Poeziei sale, precum ar fi varietatea temelor din care i s'a inspirat Poezia, întru cât a simțit deopotrivă înclinarea spre teme patriotice, ca și spre cele filozofice.

Aceluia care a dat totdeauna dovadă de o sensibilitate impresionant de acută (dacă pe la 4 ani și-a plâns până a se îmbolnăvi grav de nervi un frate mort după 9 zile de viață, la 23 de ani declara că nu mai putea să gândească « fără contractarea foarte dureroasă a nervilor »), unica mângâiere și calmare i-a venit totdeauna din contactul intim cu cei mai dragi prieteni în viață: Amintirile, Iluziile, Luna, Visarea, Durerea.

Intr'o atare lume sufletească, frații săi spirituali au răspuns la numele de Novalis, Lenau, Hölderlin, Heine, Vigny, Musset, Shelley, Eminescu.

Ce a realizat însă Leopardi pentru Poezia lumii în foarte scurta sa existență pe pământ, se poate înțelege prin notarea următoarelor coincidențe cronologice: Victor Hugo, mai mic decât Leopardi cu 4 ani, i-a supraviețuit 48; Lamartine, mai mare ca el cu 8, i-a supraviețuit 32 de ani, față de cei 20 cu cât a trăit mai mult Alfred de Musset, față de care Leopardi fusese cu 12 ani mai mare. Chiar și Alfred de Vigny a trăit cu 26 de ani mai mult ca bunul său frate din Recanati, mort la 38 de ani, în vara anului 1837.

Diferențele acestea reprezintă de sigur tot atâtea imposibilități de realizare definitivă, deplin matură, a acestuia din urmă; dar și tot atâtea motive de apreciere în plus, a ceea ce constituie expresivitatea Poeziei și a configurației sale spirituale.

A-l defini pe Leopardi drept «Poetul Durerii», ar fi să se încerce cuprinderea lui într'o formulă insuficientă; întru cât aceasta și-ar căuta substratul într'o noțiune de conținut. Obiecția se poate extinde și asupra încercării de a-l defini drept «Poetul Tinereții care se duce».

Mai verosimilă poate apărea în schimb încercarea de a-l identifica cu poetul «plictiseli de viață», al exasperantului «taedium», al marei Neliniști, al Dorinței nesatisfăcute de Infinit, cu decepția Finitului înfiptă în adâncul hiper-sensibilei sale conștiințe morale.

Iată sentimentul suprem, care l-a chinuit ca om și l-a exaltat ca poet. Iar marele privilegiu al existenței sale a constatat, de sigur, din coincidența între tendințele romantice de mai sus și starea sa pasională, nu contrafăcută, ca în cazul atâtor alți pesimiști, ci autentică, până în cel mai tragic grad.

Atare încercare de a-l încadra pe Leopardi într'o definiție se întâlnește de altfel și cu o încercare mai veche a noastră de înțelegere a fenomenului romantic, nu prin identificarea motivelor materiale de inspirație (precum ar fi Sentimentul Naturii, prevalența Individualismului, cele două Exotisme, desființarea oricărei Arte Poetice și altele); ci prin determinarea unei sensibilități caracteristice, care să dea o vibrație nouă, ne mai întâlnită, aceluși material tematic, vechi în realitate cât toate Literaturile lumii.

În Italia Poezia s'a complăcut totdeauna — dela Școala trubadurică a Dulcelui Stil Nou, până la Gabriele D'Annunzio — într'un

Stil ermetic, pentru inițiați, care îi și constituie acel specific « *linguaggio poetico* » inimitabil.

Giacomo Leopardi, prin însăși proveniența și legăturile sale cu lumea Arcadei clasiciste, nu putea contraria o asemenea tradiție.

Mai presus de tradiții și obligații, i s'a ridicat însă personalitatea.

După șase veacuri, Lirica modernă a trăit iarăși cu o sensibilitate autentică, nouă, prin el: dela Petrarca la Leopardi.

Italia îi dădea prin acesta un nou mare liric Poeziei umane, în stare să acorde în sublime expresii de cânt cea mai anarhică încrucișare de contraste.

Intrucât l-a privit pe Leopardi, durerea resimțită de el prin antagonismul perpetuu al unor asemenea stări sufletești, i s'a calmat totdeauna în Poezie. Cu Poezia s'a înșelat din cele dintâi zile ale primei tinereți; poezia *Apusul Lunei* a fost scrisă de el cu două ore mai înainte să închidă pentru totdeauna ochii.

Iată cum din încercarea noastră de a nota o serie de lămuriri la o Psihologie a lui Leopardi, s'a putut alcătui portretul moral al unui reprezentant al începutului de veac romantic.

Iar dacă din punctul de vedere al Istoriei Literare cazul său deschide perspective precise asupra Neo-Clasicismului italian din secolul XIX (adică a simbiozei eminentamente italiene dintre Clasicism și Romantism, așa cum s'a manifestat în opera unor scriitori-reprezentanți ca Foscolo, Manzoni, Carducci, Pascoli, ori D'Annunzio), din punctul de vedere al generalizării tendințelor romantice în viața lumii din primele decenii ale aceluiași secol și nu numai din punct de vedere literar, cazul acestui poet italian prezintă o evidentă inversare de raporturi.

Chiar și în Italia unor orășele ca Recanati, bântuirilor romantice nu l se mai putea sustrage nici o sensibilitate.

Atari bântuiri erau făcute, în primul rând, să desarticuleze, să răvășească sufletele celor mai slabi dintre « copiii » noului Secol. O așezare biologică îl trecuse pe Leopardi în primele rânduri ale unor asemenea desmoșteniți.

Macabra jucărie a acestui copil infirm au fost spărturile unei statui clasice de Om întreg, din care zădarnic a încercat Poetul să refacă un simulacru mutilat de statuie.

EXPERIENȚA AMERICANĂ

Am încheiat socotelile cu America. New-Yorkul s'a șters din zare, intrând în lumea fără de hotare a amintirilor. E a cincea zi de când locuesc acest vapor care alunecă pe o mare decolorată, sub un cer mohorât, într'o rectilină și monotonă liniște. Nici vânt, nici valuri. Doar, din când în când, o perdea de ceață repede străpunsă. Noaptea viitoare primele faruri ale Europei se vor vedea sclipind în zare. Aștept cu înfrigurare regăsirea vechiului continent. De acum știu un lucru: mă simt iremediabil european. Nicăieri nu m'am simțit mai străin ca în America. Obișnuit să călătoresc mereu spre izvoarele culturii europene, până în munții Persiei și în deșerturile arabice, m'am simțit deodată acolo, la New-York, în mijlocul unei civilizații opuse nouă, unei civilizații care, întorcând cu hotărâre spatele trecutului, a încercat, sub firma libertății, să croiască un chip nou civilizației și idealurilor umane.

Înainte însă de a încerca să definesc punctele de care m'am lovit și motivele părținirii mele, mă grăbesc să spun că o lume în devenire ca aceea a Statelor Unite nu poate fi judecată în totalitatea ei de un călător grăbit. Acel călător poate simți simptomele unei crize, explica unele nedumeriri și lăsa altora care vor veni mai târziu și vor fi adâncit problema, sarcina concluziilor. Și poate că n'aș fi scris măcar un rând, de aș fi fost numai un turist venit să admire zgârie-norii din New-York, confortul trenurilor Pullman și luxul drumurilor care străbat acel continent dela un ocean la celălalt. Dar la New-York am trăit și am lucrat în meseria mea. Și a lucra, a avea răspunderi, a risca, dă îndată vieții o valoare mai reală. E ca o casă pe care o cunoști și o judeci pe dinăuntru.

Dacă prima mea imagine a New-Yorkului e pur arhitecturală, înscriindu-se în liniile dure ale unei nemiloase măreții, amintirea pe care o păstrez, după aproape 3 luni de viață zilnică, în insula granitică a Manhattanului e numai umană. Arhitecturile cu luxul lor de materiale și fantasticul proporțiilor lor cad aproape în domeniul nepăsării. Dacă păstrez din acea experiență americană o caldă amintire, dacă această experiență a fost valabilă pentru mine, dacă cred în viitorul acestei imense națiuni în devenire, dacă am o adâncă stimă pentru experiențele lor reușite ori nu, e din cauza calității umane întâlnite acolo. Și nu vreau să vorbesc de o elită, dar de media bărbaților americani (căci de dâșii e vorba). În Europa, am auzit vorbindu-se mereu de grosolănia și de moșicia Americanilor, parcă Europa ar fi o academie de înaltă etică și de bună purtare. (Pentru moment, în toate țările cutreerate n'am găsit încă echivalentul mitocanului nostru național.) Aspectul Americanului e monoton, ca și nivelul social aproape mereu același, ca și gusturile lui și felul lui de viață standardizat prin sistemul economic. Aceleași fețe, aceleași gesturi, aceeași cordialitate. În dosul ochelarilor, aproape totdeauna aceeași privire albastră și interogativă. Americanul e un anglo-saxon fără complex de superioritate. El vorbește repede de neajunsurile vieții sale, de grijile lui sociale. Calitatea lui dominantă e bunătatea. E un om de omenie, serios și camarad. Funcționar, inginer, arhitect, doctor, muncitor ori hamal, ținuta lui e cam aceeași. Numai mâinile lor diferă. Unii își pun mai multe întrebări, alții mai puține, ori deloc. Dar toți trăesc la fel, toți sunt sclavii civilizației făurite de ei și ai femeilor pe care le iubesc. Femeia și civilizația s'au asociat pentru a exploata și a uza bărbatul până la moarte. Femeia și civilizația americană au potrivit astfel lucrurile ca să mențină totul într'o veșnică nestabilitate. Divorțul e o metodă și familia nu există. Statul și femeia iau bărbatului toți banii pe care îi câștigă. Pentru un bărbat american, femeia e un Paradis care trebuie veșnic răscumpărat. În fața acestui destin, în mod instinctiv, bărbații trăesc între ei. Cluburile lor sunt cetăți în sânul cărora ei regăsesc, grație camaraderiei, puțină fericire. Toate acestea dau vieții din New-York o tristeță care nu se simte dela început, dar care cu timpul te înconjoară crescând mereu ca o progresivă întunecare (cel puțin pentru un European). Acea

animozitate între sexe trage în viața americană un hotar mortal. Am înțeles cuvântul «spleen» numai acolo. «Spleenul» e acel hotar care împinge pe bărbatul american, cel mai sociabil bărbat din lume, spre singurătatea și știrbirea lui. A munci — a plăti — a muri. Iată programul. Și toți îl acceptă în numele progresului și al libertății. O casă se cumpără pentru câțva timp, o nevastă se ia pentru câțva timp. Dar și tinerețea cu forțele sale durează numai câțva timp. Noroc că municipalitatea New-York-ului te incinerează gratuit dacă mori fără bani, și asta bine înțeles din motive igienice.

Când împărtășeam nedumeririle mele prietenilor din New-York, ei îmi ziceau: ai dreptate, dar New-Yorkul nu e America. Cred însă că și asta e o iluzie. New-Yorkul este expresia cea mai vie a Americii. New-York dă tonul. În Far-West sau în orășelele din centru viața e mai monotonă, mai puritană, mai plicticoasă, dar aceleași filme se văd acolo și aceiași bani și aceeași nebulie a progresului chinuște pe cetățenii provinciei americane ca și pe cei din New-York.

Marea dramă a Statelor Unite e oarba încredere în bani. Imbogățindu-se peste măsură, ei au crezut că vor avea o civilizație completă cumpărată pe de-a'ntregul. Au clădit cele mai frumoase universități, au umplut muzeele lor cu cea mai frumoasă capodopere europene ori asiatice, au ajuns la o perfecțiune materială de neînchipuit, la o calitate materială nevăzută încă. Dar totuși esențialul unei civilizații le lipsește. Intre posibilități și rezultat e un dezechilibru vădit. Vântul inspirației nu suflă la ei. Criza lor morală e adâncă și periculoasă. Și totuși, sunt oameni buni, răbdători, muncitori, atenți, religioși. Puritanismul însă a izolat femeia într'o nepăsare polară, iar viața economică și socială prin instabilitatea ei și lupta pe care o impune n'a făcut decât să agraveze premisele puritanismului anglican. O nivelare economică și o mediocrație politică au dus la o criză a elitelor. Există oameni bogăți, dar ei nu sunt mai liberi pentru asta. Bogăția trebuie veșnic apărată. Nu există securitate în durata avuției.

Or elitele se pregătesc încet și cu răbdare, în cadrul unei adevărate libertăți, hotărnicită de îndatoriri liber consimțite.

Or libertatea n'o are decât femeia în U.S.A. și libertatea femeii n'are valoare când ea nu dă nici un îndemn bărbatului.

Toată arta americană e cu desăvârșire lipsită de feminitate. La noi, în Europa, femeia e răspândită în tot ce facem și gândim. Toate actele noastre o au ca temă vie... nu ca himeră. În America, femeile au priviri fără amintiri și trupurile lor nu sunt decât un pretext pentru toaletă.

Arhitectura din New-York e de o măiastră virilitate. Oraș fără vise și fără duioșie, e cel mai nostalgic monument în totalitatea lui, înălțat voinței și energiei. Pe stâncile insulei Manhatan s'au clădit cele mai înalte turnuri din lume. Dar aceste turnuri n'au clopote și cei care lucrează și trăesc în ele întorc spatele ferestrelor prin care se zărește văzduhul cu escadrele sale de nori, pentru a scrie la mașină sau a apăsa pe mecanismele de calculat.

Arhitectura din New-York e expresia artistică cea mai valabilă din America. Washingtonul nu e decât o pompoasă și rece copie de oraș european, un soi de St.-Petersburg calvinist. New-Yorkul e cetatea muncii... chiar a muncii forțate. Toată arhitectura acestui oraș tinde spre exprimarea forței. Toate materialele sunt întrebuințate la maximum în acest sens. O voință de publicitate și de întrecere e la baza acestei concepții. Nu se putea altfel, New-Yorkul fiind un oraș de comercianți și de bancheri. Arhitectura New-Yorkului e de o totală sinceritate și exprimă exact programul urmărit.

Dar, unde arhitectura mărturisește adevăratul aspect al vieții americane, e în construirea caselor de țară. Pe Long-Island și în toate împrejurimile New-Yorkului oamenii cu oarecare avere au câte o casă de țară. Aceste case au în general un aspect de « cottage » sau sunt în stil franțuzesc, de preferință normand ori italianesc și prea rareori în stilul local, zis colonial. Indiferent de stil, se poate observa lucrul următor: există o intimitate de confecțiune care se cumpără. Casele noi se fac gata patinate, lambriurile par vechi, tablourile sunt bine copiate după picturi din secolul trecut, obiectele imită pe cele vechi. Totul e ținut într'o atmosferă de « trecut » postiș, cu stafii probabil închiriate și dânsule.

Când intri într'o astfel de casă, primele clipe te simți la largul tău, în acea atmosferă bine regisată. Incetul cu incetul artificialul apare însă în cele mai mici amănunte. Toate obiectele sunt prea

bine alese, buchetele prea bine făcute, gustul prea profesional, lipsește ceva... dar ce? Prezența femeii... continua grijă a femeii de a-și organiza și împodobi casa, personalitatea femeii care se mărturisește în mii de fleacuri... dânsa lipsește. Peste câțiva ani, aceeași casă cu exact aceleași obiecte va aparține altor persoane decât cele care te poftesc astăzi; cu aceeași falsă intimitate și o altă doamnă cu aceeași privire polară te va primi zicându-ți în loc de bun sosit:

Will you have a drink!

Civilizația unei națiuni nu se poate bizui numai pe instituții de Stat. O adevărată și adâncă civilizație se compune din miile de căminuri la adăpostul cărora mii de familii persistă în urmărirea acelorași vise, crescându-și copiii cu aceeași dragoste. Or, în U.S.A. sunt indivizi izolați și familii puține. Femeia nu-i ajută, religia nu-i mângâie și civilizația îi uzează cu o înfricoșătoare repeziciune. Acolo a muri tânăr e o regulă. O viață e ca nimic anulat. Oamenii aceștia se uită adesea cu ironie la Europa, cu probabilele sale catastrofe și războaie. Dar America cu civilizația ei omoară în neomenoasa ei pace mai mulți bărbați decât Europa într'o luptă generală. Pacea lor nu este o superioritate și securitatea lor e iluzorie.

Vorbind într'o seară cu un doctor psihiatru, acest cunoscător al turburărilor nervoase și al crizelor interne îmi mărturisi următoarele:

« Ani de zile, psihiatrii s'au străduit să găsească în anormale funcționări glandulare turburările psihice de care erau afectați clienții lor. În serviciul pe care-l conduc am avut deci specialiști pentru glande dintre cei mai buni și mai atenți. Făceam, și de altfel facem încă, diagnosticuri și analize cât se poate de complete. După o clasare amănunțită a cazurilor, am ajuns la surprinzătoarea concluzie că marea majoritate a turburărilor mintale n'aveau o origină patologică, nici ereditară... deci că bolile sufletului există ele însăși ca atare, că ele alterează sufletul și produc turburări fizice. »

Amintindu-mi de vorbele psihiatruului, mă gândesc la cazul american în totalitatea lui. După război a existat moda explicațiilor economice. Turburările unei țări, revoluțiile, catastrofele, totul se explica și se explică încă din punct de vedere economic.

Așa și acuma cu Statele Unite. Se vorbește în termeni tehnici de trecuta criză și de posibilitatea unei «reprize» în cazul unei schimbări de președinte.

Dar criza americană nu e economică. Ea nu suferă de nici o atrofiere glandulară. Boala ei e sufletească. După cum filantropia n'a înlocuit vre-odată bunătatea, nici plăcerea n'a înlocuit dragostea, nici banii fericirea. Or, Americanii fac filantropie, se uzează în plăceri scump plătite și cred în atotputernicia banului.

Bărbatul american știe să muncească ca nimeni. Cei mai buni tehnicieni, cei mai buni lucrători sunt la ei. Ei n'au învățat însă arta de a trăi, această artă pe care Europa a învățat-o la școala Orientului. Intre simțul demnității, pe care-l au foarte dezvoltat, și acela al datoriei, nu mai este decât plăcerea, adică aproape nimic... ceea ce produce dezechilibrul. Spleenul american e fără cântec de vioară. N'are de-a-face cu «dorul» românesc. Spleenul lor e o adâncă tăcere, o noapte a inimii care se termină adesea prin detunătura unui pistol.

În Europa există feminismul. America e luată ca model. Libertatea și izolarea femeii sunt date ca țel al unei acțiuni sociale. Știu că în vechiul nostru continent opoziția sexelor e departe de a fi un pericol. Feminismul e ținut în eșec de feminitate. Dar în U.S.A. nădăjduesc că odată bărbații vor ieși din cluburile lor de sport, de cărți ori de cai, că vor privi viața într'o bună zi cu mai multă atenție, că vor deveni conștienți de inima lor punând în același timp și aurul lor și femeile lor pe planul și în rolul cuvenit.

Libertatea, în care cred și în fața căreia se închină, ei n'o au decât în aparența legilor. Ea este tot așa de goală ca și statua pe care au înălțat-o acestei zeițe la intrarea portului New-York, cu o față stupidă și ținând o faclă în mână.

Pentru ei, libertatea e o chestiune legală. Pentru European, e o realitate interioară.

Am zărit New-Yorkul în amiaza unei zile de ploaie, de pe puntea vaporului Nieu Amsterdam, ștergându-se în zare, înveșmântat în fumurile crematoriilor sale municipale. Din cele trei luni petrecute acolo nu-mi rămâne decât amintirea unei lungi sforțări și a unei munci destul de grele.

N'am păstrat în mine nostalgia a nici unei priveliști. Nici turlele pierzându-se în ceață ori în nori, nici podurile minunate aruncate

peste brațe de mare nu ajung a reconstitui un oraș în lumea amintirilor mele.

Mă întorc spre vechiul continent, conștient de a fi trăit în mijlocul unei rase virile, a cărei privire albastră, îngândurată, bună și tristă mă urmărește prin cristalul unor ochelari.

G. M. CANTACUZINO

DIFUZIUNEA CIVILIZAȚIEI

1. *Punctul de vedere difuzionist.* — 2. *Cele două ipoteze asupra începutului civilizației.* — 3. *Importanța difuziunii.* — 4. *Date și exemple ilustrând difuziunea.* — 5. *Teoria continuității dinastice.* — 6. *Obiecțiuni și concluzie.*

1. Asemănările și identitățile observate la popoare, despărțite în spațiu și aflate în diverse stadii de civilizație, au dat naștere întrebării dacă astfel de fenomene se datoresc unei difuziuni dintr'un anumit loc în cursul secolelor, sau dacă sunt produsul unei creațiuni independente în mai multe locuri. Este problema care se puneă încă dela primul contact cu popoarele așa numite «primitive», o dată cu expansiunea colonială a Europeanilor în secolul al XVI-lea.

Cei dintâi observatori, — exploratori sau misionari, — în noul continent, au fost izbiți de unele trăsături comune în gândirea și acțiunea, în obiceiurile, legendele, credințele și instituțiile popoarelor din acea parte a lumii. «Pieile roșii» le apăreau, cu toate curiozitățile în modul lor de trai, foarte aproape de Europeani. Asemănările se refereau în deosebi la conduita lor morală și la chipul lor de a raționa în anumite împrejurări. De aici s'a susținut că nu există nici o deosebire esențială între acești «sălbateci» și popoarele înaintate în civilizație, și că până la urmă aceleași calități și defecte se întâlnesc la ambele categorii de oameni. Unii observatori entuziaști mergeau și mai departe, recunoscând primitivilor și anumite însușiri superioare față de civilizați. Așa luă naștere legenda despre «bunul sălbatec» (*le bon sauvage*), de care se lăsa convins și un sceptic ca Montaigne, și care legendă juca un rol atât de important în ideologia secolului al XVIII-lea, culminând la Rousseau în idila omului nevinovat și perfect moral, pe care starea din natură ar arăta-o în contrast cu perversiunile civilizației.

Două teorii au fost emise pentru explicarea asemănărilor între primitivi și civilizați. Propagarea ideilor dela un grup la altul prin adoptare și imitație, ar fi, după așa numita «școală istorică a etnologiei», cauza acestor similarități. «Difuzioniștii», cum se mai numesc partizanii acestei școale, susțin că circulația între popoare a fost în trecut mai intensă decât ne închipuim de obicei. În ciuda mijloacelor limitate de comunicație, oamenii au circulat în trecut, venind în atingere unii cu alții, fie prin negoț, fie prin războaie. În acest mod, ei s'au influențat reciproc, unii aducând cu ei anumite idei și invenții, alții primindu-le și modificându-le după propriile lor trebuinți și în același timp influențând la rândul lor pe alții, cu care veneau în contact. În alte cuvinte, asemănările atâtor forme de civilizație la grupuri de oameni, despărțiți în spațiu și diferențiați prin stadii de felurită dezvoltare, sunt rezultatul unor astfel de atingeri. Numai admitând aceste relații, ne putem lămuri pentru ce, de exemplu, la popoarele primitive din Polinesia de azi se întâlnesc aceleași motive de ornamentație ca la vechii Egipteni, sau pentru ce anumite legende și instituții sunt deopotrivă răspândite la Indienii din America și la Negrii din Africa.

Faptul circulației presupune însă un loc anumit, de unde s'au răspândit bunurile civilizației. Ceea ce s'a împrumutat, trebuie să fi venit dintr'o anumită regiune. Pentru difuzioniști, în adevăr, o mai mare importanță prezintă cunoașterea originii decât stabilirea cauzelor, care au dus la practicile și invențiile împrumutate. Trebuie să se cerceteze locul și poporul, care le-au creat și dela care s'au transmis în alte locuri și la alte popoare. Căci ceea ce importă, este de a ști cine a inventat întâi și unde s'a inventat întâi.

În această direcție s'au îndreptat cu deosebire studiile antropologului G. Elliot Smith. Într'o serie de lucrări, el a susținut că civilizația a luat naștere în Egipt și că aici trebuie căutat începutul oricărei difuziuni în spațiu ¹⁾. Aceleiași teorii aparțin studiile lui

¹⁾ Lucrările lui G. Elliot Smith, care vin aici în considerație, sunt următoarele: *The Ancient Egyptians*, 1923, *Human History*, 1930, *In the Beginning*, 1932, și opera de sinteză, *The Diffusion of Culture*, 1933. Introducerile sale la scrierile lui Rivers, pe care le-a editat după moartea acestuia, sunt de asemenea interesante pentru cunoașterea punctului de vedere istoric-difuzionist.

W. J. Perry ¹⁾ și James H. Breasted ²⁾. De altă parte, Jacques de Morgan a arătat că instituțiile vechiului Egipt par a fi fost luate dela Caldeeni sau că, în tot cazul, cele două civilizații, egipteană și caldeeană, a avut o origine comună ³⁾. În sfârșit, V. Gordon Cilhde consideră Mesopotamia ca locul, de unde a pornit civilizația ⁴⁾.

De teoria difuziunii se leagă direct teoria împrumutului. Prin migrațiune, anumite creațiuni ale unui grup de oameni au fost răspândite la alte grupuri, care le adoptau prin forța imitației și le transmiteau la rândul lor altora. În acest înțeles se poate spune că împrumutul a fost un corolar al difuziunii ⁵⁾. Împrumutul se face, bine înțeles, în condiții diferite, căci vehiculul prin care circulă bunurile civilizației, omul, este un element afectiv. O selecțiune are loc după preferințele și circumstanțele aceloră, care primesc și adoptă ideile altora, integrându-se în complexul cunoștințelor și intereselor fiecărui grup. De aceea, odată cu bunurile adoptate, o modificare se produce în concordanță cu personalitatea și mediul respectiv. Într'un cuvânt, alături de procesul împrumutului propriu zis, lucrează procesul invențiunii, care însă, după difuzionisti, nu înseamnă creație independentă, ci numai o modificare a fondului primit.

În secolul al XVIII-lea se credea că împrumuturile reflectate în atâtea « paralele » între obiceiurile popoarelor din continentul nou și acelea din continentul vechi se explică prin răspândirea în trecut a Evreilor pe tot pământul. Mai ales asemănările din legendele Indienilor cu unele subiecte din Biblie, determinau o asemenea interpretare. În acest înțeles, părintele iesuit Lafitau susținea că indigenii americani ar fi descendenții vechilor Evrei ⁶⁾. Bougainville, De Broses și alții au susținut aceeași teză.

¹⁾ Vezi în deosebi *The Megalithic Culture of Indonesia*, 1918, *The Growth of Civilisation*, 1924 și *The Diffusion of Civilisation*, în colecția lui E. H. Carter, *The New Past and other Essays*, 1925.

²⁾ *The conquest of Civilisation*, 1926.

³⁾ *La Préhistoire Orientale*, 1926.

⁴⁾ Vezi în deosebi scrierea sa, *Man Makes Himself*, 1936.

⁵⁾ Asupra teoriei împrumutului, vezi J. S. Stuart Glennie, *The Borrowing Theory*, în *The Archeological Review* (1889), IV, pp. 216—222.

⁶⁾ *Moeurs des sauvages américains comparés aux mœurs des premiers temps*, 1724.

2. Oricât de exagerată apare o astfel de interpretare, ea corespunde necesității de a găsi un anumit loc și un anumit popor pentru începutul civilizației. Rezidă oarecum în natura omului sau în « necesitatea metafizică » a intelectului de a căuta un punct inițial pentru orice fenomen, chiar dacă acesta nu poate fi arătat cu precizie. Evident, în fața faptelor, o asemenea încercare se dovedește zadarnică. Chiar pentru creații și invenții de dată mai recentă, originea absolută a lor e greu de stabilit. Căci și în astfel de cazuri, producția definitiv cristalizată, fie de un anumit individ, fie într'un anumit timp, presupune o mulțime de condiții, care au precedat-o și fără de care nu s'ar fi manifestat. Adevărul este că începutul e totdeauna imperceptibil, mai ales în ceea ce privește formele de viață colectivă. Asemenea produse iau naștere în mod treptat și sunt condiționate de atâția factori în timp și spațiu, încât o desprindere distinctă a primelor manifestări este imposibil de realizat. Tot ce se poate indica în această privință ca delimitat într'un anumit mediu și stadiu de evoluție, este mai mult convențional, dictat de economia științei. De aceea, când se vorbește de « începutul » civilizației, trebuie să înțelegem un concurs de împrejurări favorabile, în care opera de creație și invenție a omului s'a dezvoltat cu deosebire. Din acest punct de vedere, faptele cunoscute până acum par a indica regiunea din Caldeea și Egipt ca fiind locul unde s'a produs primul pas hotărâtor spre civilizație.

Ceea ce V. Gordon Childe a numit « prima revoluție » ¹⁾ în procesul civilizației, se referă la transformarea regimului de hrană. Încă din epoca neolitică, omul devine un « producător de hrană ». Aceasta a fost decisiv pentru dezvoltarea civilizației. În adevăr, începând să nu mai fie un simplu « adunător de hrană », omul dispune acum de un surplus, care-l pune la adăpost de nesiguranță. În același timp, spiritul de economie și de prevedere se dezvoltă în el și-l determină să-și schimbe traiul. În mod mai precis, cultivarea pământului, domesticirea și creșterea animalelor contribuie la surplusul de hrană, care-l ferește de consecințele unei recolte slabe sau a unui vânat nesigur. Populația începe să se înmulțească. Un schimb de bunuri are loc între diferitele triburi, stimulându-le

¹⁾ *Man Makes Himself* (London, 1936), p. 92.

reciproc. Se pare că un asemenea schimb a fost în epoca pomenită destul de răspândit pentru a face popoarele să comunice între ele.

Cu toate aceste fapte, pe care ni le semnalează în mod general preistoria, nu e cu puțință a stabili începutul civilizației ca un punct distinct în timp și spațiu. Datele cunoscute sunt prea sumare pentru a reconstrui imaginea unui asemenea început. Ce a determinat pe primii oameni să treacă dela regimul nesigur al « culegerii » la acela mai sigur al « producerii » de hrană, va fi fost dorința de mai bine, trebuința de a-și organiza viața. Dar o astfel de considerație, trebuie să admitem, este obținută pe cale deductivă. Nu avem nici un fapt, care să ne indice cum s'a petrecut « revoluția », de care ne vorbesc istoricii civilizației. Pe lângă aceasta, epoca neolitică este o diviziune tot atât de relativă ca orice diviziune folosită pentru epoci mai apropiate.

Numai în mod aproximativ se poate susține că, în momentul când omul se deprinde a produce hrană, începe civilizația. Că un asemenea început întârzie în cele mai multe părți ale globului pentru un timp îndelungat, ne determină să acceptăm locul în care cunoaștem cele mai vechi urme despre existența unui astfel de fenomen, ca punctul inițial în procesul civilizației.

Impotriva concepției școlii istorice se ridică însă concepția așa zisă a « dezvoltării independente » sau « evoluționistă », care susține că asemănările și identitățile cu privire la atâtea realizări spirituale și tehnice se datoresc unei creațiuni spontane în diferite locuri și la diferite grupuri de oameni. O asemenea interpretare presupune identitatea structurii sufletești a omului în toate timpurile și locurile. În acest sens vorbea Fontenelle în scrierea sa cunoscută « *Origine des Fables* », că civilizația a luat naștere în mod spontan și independent în mai multe locuri. În condiții similare și sub presiunea unor trebuinți similare, oamenii reacționează la fel, creând sau inventând lucruri asemănătoare. Așa, într'un mediu asemănător, oamenii produc aceleași forme de viață socială, aceleași concepții și obiceiuri, aceleași invenții tehnice și aceleași activități practice. Într'un cuvânt, asemănările între diferitele popoare fiind determinate de identitatea fondului sufletesc al naturii omenești, civilizația a luat naștere în mod independent, nu într'un singur loc și numai la un singur popor, ci în mai multe locuri și la mai multe popoare. Reprezentantul tipic al concepției

evoluționiste a fost în Germania Ad. Bastian și în Anglia Ed. B. Tylor, deși acesta din urmă nu nega influența difuziunii în producerea formelor identice de civilizație.

În lumina unei asemenea interpretări, deosebirea între popoare înaintate și popoare înapoiate apare mai mult de grad decât de esență. Sau, cum se exprima Ratzel, «noțiunea de popoare ale naturii (*Naturvölker*) nu are nimic anatomic-fiziologic, ci este o noțiune de cultură (*Kulturbegriff*) pur etnografică»¹⁾. Dar nici chiar din punctul de vedere al elementelor propriu zise ale civilizației, deosebirea între cele două categorii de popoare nu este esențială. Căci și primitivii posed mijloacele civilizației, ca limba, religia, focul, instrumente, animale domestice, etc., dispunând în același timp și de însușiri sufletești mai mult sau mai puțin identice, care-i fac să apară ca ființe apropiate de popoarele înaintate.

3. Difuziunea civilizației dintr'un singur loc are însă o mare însemnătate, nu numai pentru explicarea paralelelor sau asemănărilor în viața socială a popoarelor, dar în același timp pentru înțelegerea procesului însuși, care susține o asemenea viață. Ea ne arată, în adevăr, cum omul a început să depindă din ce în ce mai mult de tradițiile și înfăptuirile înaintașilor, cum gândirea și acțiunea lui sunt influențate de ceea ce generațiile precedente au acumulat. Acest fapt înseamnă că civilizația nu răsare spontan, ci reprezintă un șir continuu de eforturi, prin care fiecare generație contribuie să o desăvârșească. Astfel difuziunea civilizației reprezintă un motiv determinant în conduita omului, indicând procesul prin care el moștenește dela înaintași sau primește dela contemporani, — un proces pe baza căruia patrimoniul comun al speciei este sporit.

Alegerea unei anumite regiuni și a unui singur popor pentru începutul civilizației nu apare, totuși, suficient de îndreptățită, dacă ne gândim la puținele date găsite până acum în această privință. Inșiși difuzioniștii nu sunt de acord, cum am pomenit mai sus, dacă Egiptul sau Caldeea a fost țara, în care omul a inventat agricultura, construcția locuințelor și alte mijloace pentru îmbunătățirea traiului său. E drept că în alte părți ale globului nu s'a

¹⁾ *Völkerkunde*, (2-te Aufl., Leipzig und Wien, 1894), Bd. I, p. 17.

găsit până acum urme, care să ne arate că au existat asemenea invențiuni într'un timp tot atât de îndepărtat. Ne putem închipui că și în alte părți omul va fi fost chinuit de nesiguranța hranei și de vitregia naturii ca în cele două regiuni pomenite. El n'a ajuns însă a rezolva problema unei provizii de hrană și a unui adăpost pentru locuit, după cum au reușit vechii locuitori ai Egiptului și ai Caldeei.

Teoria apare mai puțin convingătoare, când difuzioniștii susțin că dintr'odată un grup de oameni se decide să părăsească viața nomadă, așezându-se într'o anumită regiune, începând să cultive cerealele, să construiască locuințe, să formeze comunități și să se dedea la activitățile tehnice ale civilizației ¹⁾. O transformare atât de radicală în felul de trai al omului nu poate să fi avut loc decât în mod treptat și într'un răstimp greu de stabilit. Căci a susține că Egiptenii sau Caldeenii au inventat primele mijloace tehnice ale civilizației echivalează, în condițiile datelor prezente, a susține un act foarte asemănător cu generația spontană, pe care difuzioniștii cei dintâi îl denunță ca absurd, când critică punctul de vedere evoluționist.

Dacă eliminăm « începutul » în teoria difuziunii, atunci punctul de vedere al școlii istorice a etnologiei devine mai fecund decât punctul de vedere evoluționist. Rolul difuziunii este să explice înrâuririle, asemănările sau paralelele, pe care le constatăm la diferitele popoare, despărțite în spațiu și diferențiate prin stadiile diverse ale dezvoltării lor, iar nu să stabilească « începutul », care nu poate fi arătat pentru simplul motiv că n'a existat în sensul strict al termenului. Căci încă odată trebuie reținut, că orice încercare în această direcție e sortită să rămână zadarnică, pe lângă faptul că din punctul de vedere științific ea nu prezintă nici un interes deosebit. În acest înțeles vom desprinde faptele principale în difuziunea civilizației.

4. Primul fapt pe care trebuie să-l avem în vedere, când considerăm difuziunea civilizației, este că un asemenea proces s'a produs într'un timp foarte îndelungat. În al doilea rând, omul n'a ajuns să se bucure de bunurile civilizației, decât după sfortări con-

¹⁾ O asemenea afirmație o face, de exemplu, G. Elliot Smith, *In the Beginning* (new ed., London 1932), p. VIII urm.

tinue. Vechimea și continuitatea civilizației sunt atributele unui fenomen desfășurat în timp și spațiu. Prin ele ne dăm seama cum ideile, invențiile tehnice și instituțiile cele mai vechi s'au răspândit și au supraviețuit, sub o formă sau alta, și cum au fost adoptate, în diferite epoci și după diferite trebuinți locale, de alte popoare, păstrând până astăzi legătura lor cu trecutul.

Următorul exemplu ilustrează vechimea și continuitatea civilizației. Măsurarea anului și sărbătoarea zilei anului nou își au originea în observările făcute asupra revărsării Nilului, acum șaiszeci de secole. Mai târziu, preoții egipteni introduceau calendarul solar, bazat pe observări asupra lui Sirius. De asemenea, ziua întâi a anului este o rămășiță a influenței magice, presupusă în acea epocă îndepărtată a se fi exercitat asupra Nilului ca o binefacere pentru comunitatea din regiunea lui. Deși formele calendarului se schimbau mai târziu, ideea rămânea aceeași. Astfel, în locul lunii Iulie, ziua întâi a anului era transpusă în Ianuarie, lună numită după zeul roman Ianus, deschizătorul de drumuri. Tot așa, obiceiul de a exprima urări de bine și de noroc în acea zi datează din timpul când, acum șase mii de ani, zeița Hathor (Isis), sau mai târziu zeul Osiris, era presupus că aduce prosperitate de anul nou, asigurând recolta prin revărsarea regulată a fluviului. Insuși obiceiul de a chefui cu ocazia acestei zile datează din timpul, când numita zeiță sau zeul se îmbăta cu bere făcută din orz. În sfârșit, tot aceleiași epoci îndepărtate aparține legenda potopului, atât de generală în folklorul celor mai diverse grupuri de oameni. Revărsarea fluviului roșu asupra câmpului, semănat cu orz sau alte cereale, reprezintă sângele acelora, care au fost măcelăriți pentru păcatul lor, și care incident apare mai târziu în Biblie sub numele de căderea omului din paradis ¹⁾.

Cum vedem, invențiile și creațiile civilizației sunt produsul unui complex cultural moștenit de mii de ani. Ele au păstrat, sub forme diferite, același înțeles. De unde urmează că civilizația este nu numai foarte veche și continuă, dar și unitară în elementele ei fundamentale. Unitatea civilizației se desvăluie în însuși procesul neîntrerupt de readaptare al omului, adică în supraviețuirea

¹⁾ G. Elliot Smith, *In the Beginning*, p. 7 și p. 39. Cf. J. G. Frazer, *Folk-Lore in the Old Testament* (London, 1918), vol. I, p. 208 și p. 217 urm.

celor mai vechi motive în formele ei evolute. Astfel înțelegem că civilizația trebuie privită ca un întreg, continuu și unitar. Aceasta mai înseamnă că civilizația este un sistem, din care elementele constitutive nu pot fi despărțite fără a sacrifica însăși semnificația întregului. Agricultură, lucrarea metalelor, invențiile tehnice, organizarea socială, sunt părți, care se integrează organic într'un asemenea sistem. Cine încearcă să le izoleze fără a ține seama de interdependența lor, nu poate pătrunde în spiritul adevărat al civilizației.

Pe baza acestei concepții integrale, difuzioniștii înțeleg să explice procesul civilizației în timp și spațiu. Cum am pomenit, Egiptul sau Caldeea ar fi locul, de unde putem urmări originea civilizației. Elliot Smith și W. J. Perry consideră Egiptul ca leagănul civilizației, fiindcă acolo ar fi apărut pentru întâia oară toate formele de manifestare ale omului ajuns la conștiința de a stăpâni natura și de a-și îmbunătăți traiul. Agricultură, folosirea metalelor, domesticirea animalelor, arhitectura, navigația și astronomia, religia, regalitatea, statul și alte instituții s'au cristalizat pentru întâia oară în acea parte a globului. Căci datele stabilite de arheologie și preistorie indică această regiune ca cea mai veche în apariția formelor de civilizației.

Existența unei recolte naturale de orz pe malul Nilului în partea de Nord a Egiptului ar fi fost, după Elliot Smith, factorul determinant în revoluția, din care avea să ia naștere procesul civilizației. Această afirmație se întemeiază pe faptul că s'a găsit orz în stomacul celor mai vechi oameni îngropați în Egipt. În perioada pre-dinastică, de când datează asemenea urme, pare probabil că orzul nu era cultivat, ci se găsea în natură ca plantă indigenă, cum au arătat T. Cherry, M. Gompertz și alții.

În mod aproximativ, pe la 4000 înainte de era noastră, grupul de oameni care trăia prin împrejurimi, apreciind avantajele unei provizii de hrană, renunță la viața nomadă. Nu atât schimbarea modului de trai, cât faptul stabilirii într'o regiune bogată în factori sugestivi, a fost hotărîtor. Prin așezarea lor într'un mediu cu deosebire favorabil din punctul de vedere al hranei și al climei, grupul de oameni se înmulți și începu să se gândească la invenții, pe care numai răgazul unei existențe stabile le putea sugera ¹⁾.

¹⁾ Elliot Smith, *op. cit.*, p. 31 urm.

Fluviul servea de comunicație cu celelalte triburi, care cu timpul se uneau pentru a forma o comunitate mai mare și omogenă.

Nu se știe cum a luat naștere, la pionerii civilizației, ideea de a face provizii de hrană. Ne putem însă închipui că o asemenea idee apărea numai în mod treptat, după așezarea stabilă a triburilor și când recolta naturală le oferea un surplus, pe care-l puneau la adăpost până la viitoarea recoltă. În acest scop, Egiptenii începeau să facă vase și să construiască grânare, acestea din urmă sugerându-le ideea de a ridica locuințe durabile. Arhitectura nu începe, totuși, să-i preocupe decât după ce supra structura mormintelor era transformată în temple. De aceea s'a spus că cimitirele egiptene au fost locul unde au luat naștere artele și meseriile.

O dată cu deprinderea în cultivarea pământului apăreau irigația și domesticirea animalelor ca mijloace de intensificare a agriculturii. Cultul vacii a fost o urmare a descoperirii că laptele acestui animal era hrănitor pentru copii. Vaca este astfel identificată cu însuși părintele originar și dătător de viață al omenirii, contribuind poate și la apariția totemismului. Concomitent cu dezvoltarea agriculturii apare necesitatea de a număra zilele dela o inundație la alta și dela o recoltă la alta. În acest chip Egiptenii măsurau anul, îl divizau în luni și zile. Cel dintâi om, care făcea asemenea calcule, prezicând exact când va avea loc revărsarea și când se va produce retragerea fluviului, s'a bucurat de o reputație deosebită, apărând în ochii semenilor ca stăpânul destinului și ocrotitorul lor. Datorită acestei reputații, el devine rege și este identificat cu însuși puterea fertilizatoare a pământului, care face să crească sămânța și să dea roade. Motivul a supraviețuit până astăzi, întâlnindu-se în mitologia și folklorul unor popoare primitive ¹⁾. În același timp, reprezentând puteri supranaturale, regele e presupus că are un caracter religios. Relația între religie și regalitate este la început atât de strânsă încât poporul consideră ambele instituții ca identice. Insuși obiceiul îmbălsămării pare a fi luat naștere din aceeași concepție. Prin divinitatea sa, corpul regelui trebuie preservat. Distincția e necesară și pentru motive mai concrete.

¹⁾ Așa, tribul african Wakaranga are o poveste, în care un băiat din popor ajunge să ia în căsătorie pe fiica regelui și cu timpul devine el însuși rege, datorită capacității lui de a produce ploaie după voință. Vezi Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas* (Wien, 1933), p. 258 urm.

E în interesul comunității de a păstra a ceea ce are pe acela, care-i asigură prosperitatea materială și-i poate dirija mai departe destinul. Astfel a luat naștere originea divină a regalității, o concepție care avea să joace un rol atât de important în istoria popoarelor civilizate de mai târziu.

Ridicarea mormintelor regești stimula nu numai construcția și sculptura în piatră și lemn, dar și arhitectura. Primele încercări serioase în această artă se întâlnesc la mormintele cele mai vechi ale faraonilor. În același timp se dezvoltau riturile religioase prin observarea ceremoniilor față de mumiile regilor. Reproducerea cu această ocazie a evenimentelor din viața ilustrului dispărut da naștere dramei, dansului și muzicii ¹⁾.

O dată cu invenția celor mai utile mijloace pentru îmbunătățirea traiului, organizarea socială se dezvoltă și se diferențiază. Până la apariția civilizației, omul a cunoscut, ca și strămoșii săi colaterali, antropozii, sau unele grupuri nomade de azi, numai familia și horda ca formă de viață asociativă. Invenția agriculturii și trecerea la o viață stabilă determinau agregările de familii, care se dezvoltau în clanuri și triburi, cu scopul de a organiza munca și comunitatea. Totemismul, regalitatea și limitarea regelui printr'o stăpânire dualistă au contribuit la forma de organizare socială și politică a pionierilor civilizației.

Evident, datele asupra originii organizării sociale au un caracter tentativ, fiind obținute mai mult pe cale deductivă din puținele urme găsite sau din supraviețuirile, care se mai întâlnesc la unele grupuri de primitivi de azi. Regalitatea pare a se fi dezvoltat la început în cuprinsul unui clan totemic. Cu timpul, puterile au fost împărțite cu acelea ale primului sfetnic, care poziție era deținută de un membru aparținând unei familii străine și care avea atribuțiile administrative ale guvernării. Așa, în Egipt, faraonii sau regii se căsătoreau cu fiicele vizirului, pe când acesta putea să ia în căsătorie o femeie din familia regală. Impărțirea puterii implica diviziunea teritoriului și organizarea lui dualistă. Astfel s'a statornicit conducerea dualistă a Statului în Egipt, — un sistem care se răspândește în alte părți ale lumii, căci se întâlnește

¹⁾ Elliot Smith, *In the Beginning*, p. 44.

azi în Indiile de Est, Polinesia, Melanesia, Australia, America de Nord ¹⁾).

Una din notele caracteristice ale sistemului se întâlnește la primitivii de azi în așa numitele « sate dualiste », situate în Nordul și Sudul unui drum, care se întinde dela Est la Vest. Fiecare diviziune a satului are câte un șef. Membrii unei părți se căsătoresc în cealaltă parte a satului, observând principiul exogamiei. Cei doi șefi au caractere distincte, unul sfânt și pașnic, altul secular și războinic. Cel dintâi era socotit la început ca « fiul soarelui », nemuritor și născut printr'un proces de teogamie ²⁾). Aici apare în germene doctrina despre concepția miraculoasă, care avea să joace un rol în religiile de mai târziu.

Tot în Egipt apar primele concepții religioase, deși evoluționiștii, în frunte cu Tylor, susțin că asemenea concepții se întâlnesc deopotrivă la toate popoarele, corespunzând unei necesități innăscute. Elliot Smith, W. J. Perry și alți difusioniști arată însă că religia s'a dezvoltat din noțiunea regalității, înfățișată cu atributele ei de preeminență și omnipotență. În scrierile vechiului Egipt se găsesc urme ale unui sistem religios, în care primul zeu e descris ca un rege decedat. Primul zeu a fost mumia regelui, reanimată de ceremonii, cu care ocazie se făceau libații și se desfășura o serie de dansuri rituale. Osiris a fost primul rege mumificat, fiindcă a introdus practica agriculturii și irigației, realizând miracolul de a înmulți producția de hrană, simbolizând proprietatea de a da viață în sămânța care se dezvoltă în pământ. Fenomenul germinației și a reproducției era considerat ca fapta miraculoasă a regelui, care și după ce murea, continua să-și exercite puterile de creație asupra supușilor ³⁾). Caracterul religios al regelui era adoptat și în alte părți ale lumii. Consacrarea regelui prin ceremonia religioasă, observată până astăzi în unele monarhii, este o supraviețuire a divinității primului rege egiptean, « dătătorul de viață » și deținătorul puterii magice necesară pentru a întreține sănătatea animalelor și a face să crească cerealele.

¹⁾ Cu această chestiune s'a ocupat în deosebi W. J. Perry, în studiul său cunoscut *Children of the Sun*, 1923.

²⁾ Cf. W. J. Perry, *The Growth of Civilisation* (Pelican Books ed. 1937), p. 195.

³⁾ Elliot Smith, *op. cit.*, p. 83 urm. și opera aceluiași autor, *The Diffusion of Culture* (London, 1933), p. 195 urm.

5. Difuziunea civilizației este ilustrată sugestiv prin ceea ce W. J. Perry a numit « teoria continuității dinastice ». După acest autor, fiecare grup de stăpânitori și cuceritori războinici își are originea în alt grup cu același caracter, iar instituția aristocrației militare, prin care s'au menținut Statele în trecut, a luat naștere pentru întâia oară în Egipt. Există o continuitate neîntreruptă dela o parte la alta a pământului în această privință. Oricât de straniu ar părea a susține că Mikadoul Japoniei de azi e până la urmă înrudit cu Faraonii vechiului Egipt, totuși faptul se desprinde clar din urmărirea procesului, care stă la baza oricărei dinastii ¹⁾.

O imagine imediată despre această continuitate ni-l oferă Europa, cu diversele familii domnitoare, înrudite între ele mai mult sau mai puțin direct. O continuitate dinastică se întâlnește astfel printre cele mai diverse popoare și civilizații. Nu este o simplă întâmplare faptul că la întemeierea fiecărui Stat european a fost hotărîtor intervenția unei aristocrații militare și războinice, care venea din alte regiuni. Legenda despre un cuceritor sosit din alte părți se întâlnește la începutul istoriei fiecărui popor. Eroul din imaginația populară corespunde însă unei realități ²⁾. Căci fiecare popor, fie civilizat, fie primitiv, asociază originea organizării lui politice cu apariția unui cuceritor venit din alte regiuni, păstrând o asemenea întâmplare în tradiția orală sau scrisă.

În cazul Angliei, chestiunea poate fi urmărită cu oarecare precizie. Primii conducători ai regatului de Kent, sau chiar mai înainte, au venit din Skandinavia. Se știe, în adevăr, că fondatorii regatelor anglo-saxone și iute au venit din Danemarca, Suedia, Norvegia și Nordul Germaniei. După cum a arătat H. M. Chadwick ³⁾, contrastul ce există între conducători și conduși se explică prin originea deosebită și în același timp divină a celor dintâi, sosiți din alte regiuni.

Caracterul străin al familiilor domnitoare poate fi stabilit pre-tutindeni în Europa, atât pentru timpurile mai vechi cât și pentru

¹⁾ W. J. Perry, *The Growth of Civilisation* (Pelican Books ed., 1937), p. 169.

²⁾ În cazul istoriei noastre, întâlnim aceeași situație. Legenda ne spune că Dragoș-Vodă a venit tocmai din Maramureș pentru a întemeia Principatul Moldovei.

³⁾ În scrierea *The Origin of the English Nation*.

epoca modernă. Din Skandinavia și Germania de Nord au venit cele mai multe aristocrații militare, care au stăpânit diferitele părți ale Europei, impunându-le familii domnitoare. Așa a fost cazul cu Goții, Lombarzii, Burgunzii și Normanzii. Acești călători aveau familiile lor domnitoare, de care atârna soarta lor politică. Istoria Goților e tipică în această privință. Timp de trei sute de ani, acest popor de războinici se menține numai prin forța conducătorilor militari. Un secol după apariția lor în Europa, Goții deveniseră cel mai puternic popor din Europa. Unul din regii lor șade pe tronul Cesarilor, iar altul domnește asupra Spaniei și a părților bogate din Galia. După două sute de ani și ceva însă, regatele gotice dispar. Poporul însuși a dispărut cu desăvârșire de pe scena istoriei, lăsând foarte puține urme despre existența lui. Această expansiune de dominație nu se sprijinea decât pe clasa militară aristocratică, întocmai cum a fost cazul mai târziu cu Normanzii. O dată cu dispariția dinastiei, dispăreau și Statele, fiind înlocuite cu alte dinastii străine. Dispariția bruscă a Statelor militare sau a stăpânirilor războinice este o urmare necesară a apariției lor brusce. Căci întregul proces aparține exclusiv familiei domnitoare, care, odată dispărută, duce la prăbușirea Statului construit numai pe legătura de sânge a familiei de cuceritori ¹⁾.

Același fenomen de continuitate se poate observa în cazul Celților, care au venit în Europa înaintea Teutonilor. Se știe că aceștia își însușiseră dela Celți cuvinte însemnând noțiuni despre regalitate și arta războiului. Conduita Celților în expediții militare era asemănătoare cu aceea a Germanilor, care i-au urmat. Inrăurirea Celților asupra Germanilor nu poate fi pusă la îndoială, indicând același proces de transmisiune a civilizației.

În cazul vechilor Greci, avem confirmarea aceluiași fapt. Grecii susțineau că familiile lor conducătoare au venit din Sud, în deosebi din Egipt. Legenda spune că Danaus, întemeietorul familiei regale din Argos, ar fi venit din Egipt. El era presupus a fi fost fiul unui rege egiptean și nepot al regelui Feniciei. Astfel Grecii legau cea mai veche familie domnitoare de familiile domnitoare din Egipt și Fenicia. Istoricul Herodot era convins că Grecii au primit pe zeii lor din Egipt. În călătoria lui prin această țară, istoricul elin

¹⁾ Perry, *Ibid.*, p. 173 urm.

era atât de impresionat de preoții egipteni, încât vedea în ei pe adevărații strămoși ai zeilor greci.

O altă dovadă de continuitate se găsește în unele urme aparținând epocii mieceene, — care a durat în Grecia dela 1500 până la 1100 înainte de era creștină, — urme care reflectă o influență egipteană. Deși civilizația mieceeană derivă din civilizația cretană, mai veche, totuși, legătura ei cu Egiptul nu poate fi tăgăduită. Căci însăși civilizația cretană este derivată la rândul ei din civilizația egipteană. Astfel afirmația din mitologia vechilor greci că primii lor regi au venit din Egipt, corespunde unei realități.

Perry crede că, dacă urmărim originile oricărei dinastii din Europa până în cele mai îndepărtate timpuri, ajungem la Egipt. Firul lor se menține neîntrerupt. Așa, familiile domnitoare teutonice derivă din dinastii celte, acestea din dinastii grece, care, cum am văzut, se trag din dinastii egiptene. Evident, continuitatea nu poate fi stabilită decât cu unele lipsuri, cum recunoaște însuși Perry ¹⁾. Dar în liniile ei generale, ea vine în sprijinul hipotezei, care ne luminează faptul difuziunii în timp și spațiu.

Un interesant exemplu de continuitate și difuziune ni-l oferă portul sabiei și evoluția acestei arme în decursul timpului. Se știe că sabia a fost în istorie totdeauna considerată ca simbolul onoarei și al legăturii aceluia, care o poartă, cu regele sau stăpânul, care i-o conferă. Istoria sabiei începe tot în Egipt, anume cu acel pumnal triunghiular, făcut mai întâi din silex, apoi din bronz. Folosirea unei asemenea arme era limitată la clasa conducătoare, fiind un semn de distincție. Faptul semnificativ este că cea dintâi armă ce se întâlnește în Europa, a fost pumnalul din bronz, pe care-l purtasera Egiptenii la început. Cu timpul, vârful pumnalului se lungeste și devine sabie. Intrebuințarea sabiei era limitată tot la oameni din sânge regal sau nobili. Iar când apărea întrebuințarea fierului, sabia era făcută din acest metal. Astfel nobilii celți aveau o armă derivată din pumnalul egiptean. Celții și Romanii o treceau la rândul lor Teutonilor. Cu timpul, sabia se răspândea pretutindeni în Europa, dar legătura ei cu pumnalul triunghiular egiptean nu poate fi ignorată.

În India întâlnim confirmarea aceleiași teorii. Rayputii, cei din

¹⁾ *Op. cit.*, p. 179.

urmă supraviețuitori ai vechilor grupuri de Ariani, care au invadat India, au o istorie similară cu aceea a Teutonilor din Europa. Sângele regal este sursa, din care se inspiră orice pretenție la domnie. Mulți din familiile domnitoare de azi din India își pot dovedi descendența directă din întemeietorul străvechei dinastii. Rayputii din Rayputana ¹⁾ au fondat State în vecinătatea țării lor prin simplul proces al migrației membrilor aparținând familiei domnitoare. Astfel au luat naștere o mulțime de comunități legate între ele prin rudenie de familie dinastică. Căci popoarele din India au dobândit familiile lor domnitoare, nu prin segregare din sânul comunității respective, ci prin impunere din afară ²⁾.

Un alt exemplu caracteristic pentru teoria continuității dinastice ni-l oferă grupul de războinici al Turco-Tătarilor, care apărea întâia oară la hotarele Chinei. Din cel mai bine cunoscut trib al acestor popoare, *Hung-Nu*, se trag Hunii, care au invadat mai târziu Europa. Astfel strămoșii lui Attila pot fi urmăriți până în secolul al XIII-lea înainte de era creștină, adică până la numitul trib.

Același fenomen de continuitate se întâlnește și la popoarele primitive de azi. Un caz tipic în această privință ni-l oferă Polinesianii. Se știe că aceste popoare s'au răspândit din India în insulele Oceanului Pacific, adică pe o arie foarte întinsă, și a căror migrațiune a durat mai multe secole. În ciuda obstacolelor întâmpinate de grupul originar din India, continuitatea cu familiile domnitoare a fost menținută până astăzi. Tradiția Polinesienilor vorbește stăruitor despre o descendență ilustră a strămoșilor veniți din alte părți. Căci una din notele caracteristice în viața instituțională a acestor primitivi, este importanța pe care ei o dau genealogiei familiilor conducătoare. Toate cercetările în insulele Polinesiei din ultimii ani arată rolul covârșitor, pe care-l joacă istoria dinastică în concepțiile locuitorilor frunțași. Nobilii polinesiani trebuie să învețe pe de rost o asemenea istorie. Astfel se povestește cum un

¹⁾ Rayputii sunt probabili membri ai marelui caste domnitoare din India, aparținând celor două rase, lunară și solară, de care pomenește *Mahabharata*. În adevăr, această scriere conține unele table genealogice, care corespund cu faptele cunoscute în istoria Indiei, confirmând încă o dată adevărul că operele de ficțiune au un substrat de realitate.

²⁾ Perry, *op. cit.*, p. 181 urm.

nobil din tribul Maori în Noua Zeelandă cunoștea genealogia strămoșilor lui până la primul sosit într'o barcă, după cum nobilii francezi sau englezi se mândresc în a povesti despre primul lor strămoș venit în suita vre-unui cuceritor. Tot așa nobilii din Hawaii știu să istorisească despre strămoșii lor sosiți din Haiti și Samoa ¹⁾.

La triburile Bantu din Africa întâlnim același fenomen. Deși aceste triburi sunt răspândite pe o suprafață foarte întinsă, totuși ele au pornit dintr'un anumit loc, de fapt din părțile muntoase ale Africei de Est, în vecinătate cu Abisinia. Și cu toate că aceste triburi diferă azi în unele privințe, din cauza amestecului lor cu alte rase, totuși ele arată o perfectă identitate în tradiția despre originea lor comună. În adevăr, triburile Bantu emigrând dela Nord la Sud, au păstrat instituția familiei domnitoare. E drept că, pe măsură ce ei înaintau spre Sud, conștiința instituției slăbea. Aceasta explică faptul că o asemenea conștiință derivă dela Egipteni, adică dela un popor din nordul Africei, căci triburile Bantu din această regiune au încă foarte puternică amintirea originei familiei domnitoare ²⁾.

Din exemplele arătate, Perry trage concluzia, că există o continuitate neîntreruptă între dinastiile popoarelor, — o continuitate care confirmă difuziunea civilizației dintr'un singur loc. Problema în cazul Teutonilor, Celților și a întregului grup de popoare ariane se reduce la o singură familie de origine, care a produs o rețea de familii domnitoare, care la rândul lor au dat naștere unei rețele de State, toate legate între ele, nu prin comunitate de rasă, ci prin înrudirea stăpânitorilor. Pe lângă aceasta, faptul că în toate părțile lumii familiile domnitoare pretind a fi descendente din zei, indică aceeași origine comună. Astfel, teoria continuității dinastice înfățișează sugestiv difuziunea civilizației dintr'un singur loc, ajutându-ne să înțelegem cum dela un capăt la altul al istoriei și pretutindeni pe suprafața pământului se întâlnește un fir conducător în cele mai disparate fenomene în aparență. Ca ipoteză pentru

¹⁾ *Ibid.*, p. 185.

²⁾ Perry mai dă exemple de continuitate dinastică din Biblie. Așa el vede aceeași continuitate în cuvintele lui Iehova către Abraham (Gen. XII, 2 și XVII, 6): « Voi face din tine națiuni și vor ieși regi din tine ». *Ibid.*, p. 189.

cercetări viitoare, teoria lui Perry are o valoare metodologică, care trebuie recunoscută, cu toate lacunele ce prezintă aplicarea ei în stadiul actual de cunoaștere a faptelor de migrațiune a popoarelor din trecutul îndepărtat.

6. Teoria difuziunii a întâmpinat unele obiecțiuni din partea evoluționiștilor, după care civilizația ar fi luat naștere, cum am văzut, în mai multe puncte și în mod independent. A susține că o asemenea teorie prezintă o explicare deplină a naturii civilizației, spun aceștia, echivalează cu a reduce la o formulă simplistă cel mai complex fenomen produs de omenire.

Argumentul difuziunii nu ne oferă decât o parte din aparatul necesar pentru cercetarea civilizației. Școala așa numită de « antropologie culturală », inaugurată în Anglia de Tylor și continuată azi de Frazer, a pus unele întrebări, care nu pot fi răspunse numai din punctul de vedere difuzionist. Deși acești autori au fost cercetători de cabinet, ei au servit prin studiile lor să lumineze investigațiile întreprinse pe teren. Astfel, cum observă Marett, un elev al lui Frazer, între studiile celor dintâi și acelea ale lui Baldwin Spencer și John Roscoe există o înrâurire reciprocă. Interpretarea unora și observarea celorlalți se întregesc pentru înțelegerea faptelor cunoscute asupra fenomenelor de civilizație ¹⁾. Tot așa, teoria animismului, formulată de Tylor, aducea ordine în datele haotice despre mitologia și religia primitivă, stimulând investigația asupra aceluiași subiect de către cercetători ca Everand in Thurn și alții. Chiar dacă teoria lui Tylor se dovedea ulterior a fi fost în unele privințe o generalizare ce mergea prea departe, nu poate fi privită, cum fac difuzioniștii, cu totul greșită. Ca ipoteză, animismul a fost un mijloc fecund de interpretare a concepțiilor religioase ale primitivilor.

Marett crede că teoria difuziunii, ca principiu metodologic, nu are aceeași valoare ca evoluționismul. În teoria specială a lui Elliot Smith, că Egiptul ar fi leagănul civilizației, difuzionismul apare lipsit de perspectivă științifică. O asemenea dogmă nu poate fi de folos pentru cercetări ulterioare. Numai o ipoteză formulată

¹⁾ Marett, *op. cit.*, p. 22.

în termeni sobri poate fi utilizabilă în știință ¹⁾. Pe lângă aceasta, difuzionismul apare unilateral din punctul de vedere antropologic, fiindcă privește numai unele manifestări ale omului în opera lui de civilizație. Rivers a fost mai prudent în afirmarea difuzionismului. După acest autor, numai psihologia poate întemeia suficient procesul difuziunii, dar el adăoga judicios că interpretarea psihologică a fenomenului trebuie amânată până se vor cunoaște mai multe date asupra comunicațiilor din trecut, pe care se reazimă în ultima analiză ipoteza difuziunii.

Obiecțiunea cea mai serioasă împotriva teorii lui Elliot Smith și a altor difuzioniști este că aceștia neagă în mod categoric existența unei unități psihice a speciei umane. Fără o asemenea unitate însă, teoria difuziunii nu rezistă. În adevăr, dacă admitem că Egiptul a inventat civilizația, atunci se pune întrebarea, cum a putut întreaga omenire să o adopte? Căci fără o anumită afinitate, implicată în capacitatea imitației, fenomenul difuziunii nu s'ar fi produs ²⁾.

Difuziunea civilizației nu poate fi, totuși, negată. Cu rezerva pe care am făcut-o în ceea ce privește precizarea începutului în timp și spațiu, circulația între popoare este un fapt, care ne explică nu numai influența lor reciprocă, dar și condițiile în care au avut loc atâtea modificări a bunurilor împrumutate. În fața unor fapte de asemănare și identitate, cum sunt, de exemplu, acelea între civilizația vechilor locuitori din Mexic și civilizația Egiptului, trebuie să admitem difuziunea ca o realitate. William H. Prescott, care nu era propriu zis un difuzionist, recunoștea acum aproape o sută de ani, în cunoscuta lui operă despre « Cucerirea Mexicului » (1843), că asemănările pot fi uneori atribuite accidentului sau constituției identice a omului, adăogând în același timp că sunt unele fapte care « sugerează ideea unei comunicații » între popoare și anume « probabilitatea unei comunicații cu Orientul » ³⁾.

Valoarea metodologică a difuziunii e de asemenea evidentă. Fără admiterea răspândirii civilizației din anumite locuri, procesul însuși al unui astfel de fenomen, complex, continuu și unitar,

¹⁾ R. R. Marett, *The Diffusion of Culture* (Cambridge, 1927), p. 5.

²⁾ *Ibid.*, p. 36 urm.

³⁾ *The Conquest of Mexico* (Oxford ed., 1915), vol. II, p. 352.

rămâne neînțeles. Dacă pentru epocile preistorice firul difuziunii e uneori ascuns sau apare rupt, în schimb pentru timpurile istorice, când faptele sunt mai numeroase și cunoscute, el se înfățișează continuu, indicând un drum pe care se pot urmări diferitele stadii în dezvoltarea civilizației.

NICOLAE PETRESCU

FRAGMENTELE ESTETICE ALE LUI FILODEM

Către jumătatea veacului al XVIII-lea, întâmplătoarea explorare a unei locuințe din marginea vestică a îngropatului Herculanum, dădea la iveală, împreună cu alte indicii ale unei așezări bogate, rămășițele unei adevărate biblioteci grecești. Din scrierile astfel ajunse până la noi, — suluri de papyri în întregime calcinați, gata să se prefacă în pulbere la cea mai ușoară suflare, — răbdarea copiștilor și ingeniozitatea editorilor au reconstituit, cu neînchipuită migală, o serie întregă de lucrări filosofice. De inspirație epicuree, în cea mai mare parte, și oglindind preocupări familiare adeptilor acestei școale, crâmpiele herculanense ofereau cercetătorilor prilejul așteptat de a face cunoștința directă a câtorva din figurile de seamă ale importantului curent filosofic: începând cu Epicur el însuși, la a cărui operă cunoscută veneau să se adauge fragmente prețioase, și sfârșind cu Metrodoros, Hermarchos și Colotes.

Printre gânditorii rechemați din uitare în condiții atât de nesperate, cărora truda filologilor le restituia, după două milenii, o personalitate și o operă, niciunul nu ne e astăzi mai familiar decât Filodem din Gadara, din a cărui vastă producție frânturi importante — uneori destul de întinse — au putut fi descifrate și publicate, în primul rând prin meritul învățaților germani și italieni. Pe de o parte, mulțimea acestor scrieri găsite laolaltă; pe de alta anumite informații de ordin biografic, după termenii cărora Syrianul și-ar fi petrecut cea mai frumoasă parte din viață în preajma unui nobil personaj roman, pe o proprietate de pe golful neapolitan transformată într'o adevărată «grădină a lui Epicur», par a îndreptăți ipoteza emisă cu cincizeci de ani în urmă de

Comparetti, după care colecția de scrieri miraculos ieșite la iveală ar fi alcătuit biblioteca personală a filosofului ¹⁾). Villa acoperită de lavă în care s'au descoperit sulurile calcinate ale papyrilor cată să fi fost dar însuși sediul rafinamentului cenaclu, a cărui înrăurire în formarea atâtor spirite de elită ale societății romane contemporane e neîndoioasă; iar proprietarul ei luminat, faimosul Lucius Piso Caesoninus, consul în anul 58 înainte de Christos, aprig dușman al lui Cicero, om de aleasă cultură și protector generos al tovarășilor de filosofie și poezie.

Compusă în casa lui Piso, pentru nevoile unei propagande pe care avem motive s'o credem activă, opera lui Filodem păstrează urme numeroase ale mediului roman în care vedea lumina. Fragmentele unora din scrierile lui morale (*Περὶ κολακείας*, *Περὶ φιλαργυρίας*) citează în chipul cel mai familiar numele câtorva discipoli a căror glorie avea să lase curând în urmă faima maestrului: Vergiliu și Horațiu, Quintilius Varus și Lucius Varius Rufus, fără a mai vorbi de Lucius Piso, căruia filosoful, pentru o ospitalitate atât de generoasă, avea să-i închine câteva din scrierile lui (între altele, tratatul *Περὶ τοῦ καθ' Ὀμηρον ἀγαθοῦ βασιλέως*, publicat în 1909 de Alessandro Olivieri).

Cum am arătat, în treacăt, fragmentele date la iveală de șaptezeci de ani încoace sunt multe și de cuprins variat. Dacă, în marea lor majoritate, tratează probleme de filosofie morală, nu lipsesc totuși printre ele scrieri metafizice, cum nu lipsesc scrierile de estetică ori de istoria filosofiei. Dintre cele susceptibile să intereseze un public mai vast, e de ajuns să pomenesc tratatele retorice *Περὶ ῥητορικῆς* și *περὶ ῥητορικῆς ὑπομνηματικόν*, publicate de Sudhaus între 1892 și 1896; tratatul « Despre muzică » (*Περὶ μουσικῆς*), editat de Kemke în 1884; în sfârșit, cel mai important din punctul de vedere al subiectului pe care-mi propun să-l dezvolt, tratatul « Despre poezii » (*Περὶ ποιημάτων*), a cărui carte a V-a a fost publicată în 1923 de Christian Jensen, treizeci și patru de ani după ce Hausrath izbutise să dea o ediție a fragmentelor mai puțin importante ale cărții a II-a (Leipzig, 1889).

Am scris că Jensen ar fi editat cartea a V-a a tratatului « Despre

¹⁾ *La villa ercolanense dei Pisoni*, Torino, 1883. Cf., de același, *La bibliothèque de Philodème*, în *Mélanges Châtelain*, Paris, 1910, p. 126 și urm.

poezii ». Adevărul e ceva mai modest, și trebuie să precizez că silințele papyrologului german — unul din cei mai valoroși a timpului și unul din cei ce au contribuit mai mult la cunoașterea lui Filodem — n'au izbutit să reconstitue decât 38 de coloane de text, aproximativ jumătate din câte va fi numărat originalul ¹⁾. Fapta editorului nu constituie mai puțin o strălucită biruință filologică, pentru greutățile extraordinare întâmpinate ca și pentru valoarea textului revelat, printr'o fericită întâmplare consacrat discutării câtorva din problemele cele mai înalte ale criticii literare: în ce stă meritul marilor poeți? în ce stă valoarea adevăratei poezii? care e scopul artei?

Cât zăbovesc la aceste deslușiri preliminare, nu pot lăsa neamintit faptul că, într'un studiu publicat în 1936, revenind asupra unora din afirmațiile din 1923, învățatul german a încercat să pună în seama filosofului academic Herakleides Ponticul unele din opiniile discutate cu mai multă aprindere de Filodem, până aci de toți atribuite peripateticului Neoptolemos din Parion ²⁾. Deși între specialiști a stârnit vâlvă, retractarea nu merită să ne rețină. Indiferent de chestiunea de a ști dacă anonimul combătut va fi fost peripatetic ori academic, ceea ce într'adevăr trebuie să ne intereseze, în aceste pagini, e dacă răspunsurile sunt ori nu ale lui Filodem. Lucrul n'a fost încă pus la îndoială de nimeni, nici nu poate fi. Și tocmai aceste răspunsuri se numără printre documentele cele mai originale — și mai moderne! — din câte ne-a lăsat estetica veche.

Drept vorbind, fie că va fi făcut-o în altă scriere, fie într'o parte pierdută a acesteia, fragmentele nu ne oferă o expunere sistematică a vederilor filosofului. Originale ori nu (vor fi fost poate un patrimoniu comun școalei epicuree, a cărei poetică nu ne e altminteri cunoscută, dar ar merita osteneala unui studiu profundat), aceste vederi ni se înfățișează sub forma unor critici aspre adresate sistemelor altora. În plus, — poate din pricina textului, a cărui stare lasă de dorit, — mersul ideilor nu e întotdeauna limpede. Se înțeleg astfel greutățile pe care le întâmpină o cerce-

¹⁾ Philodemos Über die Gedichte, fünftes Buch. Griechischer Text mit Übersetzung und Erläuterungen..., Berlin, Weidmann, 1923.

²⁾ Herakleides vom Pontos bei Philodem und Horaz, Sitzungsber. der preuss. Akad. der Wiss., Phil.-Hist. Klasse, XXIII, 1936, pp. 292—320.

tare a lor cât de superficială, și recunoștința cu care trebuiesc primite studiile făcute să înlesnească această luare de contact ¹⁾).

În punctul unde începe expunerea (și care nu e, am mai spus-o, adevăratul început al cărții), Filodem își exprimă mulțumirea că Neoptolemos refuză să considere poezia ca o simplă expresie verbală, așa cum pretinsese Herakleodoros, între alții, ci pune preț și pe conținut. Aprobarea nu ne e explicit păstrată, reiese însă limpede din contextul care adresează treptat lui Neoptolemos o serie întregă de critici, care-i separă hotărât.

E admisibil, se întreabă el, scopul utilitar al poeziei, de hatărul căruia Neoptolemos pune prețul pe care-l pune pe conținut?

E admisibilă — mai departe — limitarea conținutului la anumite domenii, în vederea aceluiași scop utilitar, scump inimii gramaticului din Parion?

În sfârșit, e admisibil ca, în deobște, conținutul să fie despărțit de formă?

Cam aceasta ar fi, în textul ajuns până la noi, succesiunea ideilor înfățișate, nu odată întreruptă de digresiuni și de paranteze. Aceasta va fi și ordinea în care voi păși acum la cercetarea lor, încercând să scot în relief singulara poziție a criticului epicureu în ansamblul esteticeii vechi, grecești și romane.

În ce privește prima din cele trei întrebări formulate mai sus, e neîndoios că atitudinea lui Filodem e negativă: fără să tăgăduiască importanța cuprinsului poeziei, cum făcuse cândva Platon, din pricina disprețului în care o ținea, Epicureul tăgăduiește scopul ei utilitar.

Pune preț și pe conținut, am spus, de acord în aceasta cu Neoptolemos, se desparte însă de el în chipul cel mai hotărât, când e vorba de temeiurile pentru care o face. Neoptolemos și Peripateticii în deobște — la fel cu Stoicii și cu Cincii — admirau, să zicem pe Homer, pentru meritul de a fi zugrăvit ca nimeni altul realitatea, acea realitate care, după ei, făcea tot interesul poeziei. Filodem nu se gândește să nege că Homer ar fi înfățișat, cum

¹⁾ În primul rând contribuțiile lui Augusto Rostagni: *Sulle tracce di un'estetica dell'intuizione presso gli antichi*, *Atene e Roma*, I, 1920, pp. 46—57 și *Filodemo contro l'estetica classica*, *Riv. di Filologia*, I, 1923, pp. 401—423; II, 1924, pp. 1—28, după a cărui pătrunzătoare reconstituire a sistemului lui Filodem se călăuzește această expunere divulgativă.

spuneau adversarii, realitatea: τὰ πράγματα. Tăgăduiește însă că ar fi făcut-o în scop didactic ¹⁾. Mai mult, — adaogă, — după judecata lui Neoptolemos și a altora ca el, ar urma că orice înfățișare a realității poate fi folositoare; lucru evident greșit, de vreme ce poeme foarte frumoase nu sunt întotdeauna o lectură edificatoare, iar nenumărate compuneri ireproșabile din punctul de vedere moral nu sunt adevărate poeme.

« Nefericită afirmație! — se indignează el împotriva adversarului — de vreme ce, din atâtea feluri de foloase câte sunt, nu s'a gândit să lămurească ce anume folos trebuie să așteptăm dela poet, — nici n'a arătat prin ce mijloace acesta ne desfată și în ce stă desfătarea, ci, în amândouă cazurile, a lăsat nelămurit darul poetic, ba tăgăduiește meritul compunerilor celor mai frumoase, ale celor mai de seamă poeți (ale unora în totalitatea lor, ale altora numai în parte) sub cuvânt că nu ne-ar fi de niciun folos. Ce să mai zic de cele ce ne aduc chiar pagubă, și încă mare? Și ce să zic despre vorba că mai desăvârșit e ceea ce folosește mai mult? Doar nimeni n'ar mai recurge la medicină, la filosofie și la câte alte cunoștințe, dacă s'ar putea mulțumi cu prelucrarea lor poetică. Când, pe urmă, se mai și apucă să scrie că cine ne desfată dar nu ne folosește e și el poet dar nu cunoaște realitatea, pare a-și închipui că orice reprezentare a realității poate fi folositoare: lucru vădit mincinos. Dacă însă există și o realitate nefolositoare, nimic nu-l împiedică pe poet s'o cunoască și s'o înfățișeze, fără că prin aceasta să ne folosească câtuși de puțin. Unde mai pui că pretinde bunului poet lucruri străine de chemarea lui, precum cunoașterea precisă a particularităților dialectale, — când îi e de ajuns să-și cunoască bine pe cel în care scrie, — ori deprinderea moravurilor și adâncirea legilor Firii. Tot atât de puțin de luat în seamă e și ce spune despre priceperea pe care ar trebui s'o aibe poetul despre felurile caractere. Se visează când își închipue că poetul ar avea nevoie să știe geometrie, geografie și astrologie, ba și drept și navigație . . . » ²⁾.

Am citat întreg acest pasaj, stufos și nu tocmai limpede, pentru

¹⁾ Fr. II, r. 3—5, Jensen, p. 7. « Homer a adâncit bine realitatea; mă întreb însă dacă a făcut-o în scop educativ ». De câte ori, ca aci, notele se mulțumesc să menționeze coloana și rândul, fără altă specificare, trimiterile sunt la ediția Jensen a cărții a V-a, Περὶ ποιημάτων.

²⁾ Col. I—II, Jensen, pp. 9—10.

a da o idee de chipul cum decurge discuția în coloanele reconstituite de Jensen. Ideea care șerpuie de-a-lungul întregului crâmpiei, mai mult subînțeleasă decât explicit afirmată, ideea cu care ar fi trebuit să încheie demonstrația începută, în loc s'o înăbușe sub considerații străine, se întâlnește abia mai târziu răspicat formulată: «Adevăratele poezii, chiar de aduc vreun folos, nu-l aduc întru cât sunt poezii »¹⁾. Cu alte cuvinte, orice scop utilitar e străin de poezie ca atare.

O dată ajuns la această convingere, era firesc ca Filodem să găsească arbitrară orice limitare a conținutului: nu numai la domeniul faptelor reale, existente în istorie ori în natură, așa cum nu se sfiau să pretindă unii extremiști, dar și la domeniul verosimilului, cum pretindea Neoptolemos și cum avea să pretindă, după el, Horațiu. Pentru autorul lui *Περὶ ποιημάτων*, domeniul poeziei nu îmbrățișează numai adevăratul și verosimilul, ci și domeniul fabulosului și al absurdului (*ἄλογα, ἄτοπα*), cu singura condiție ca aceste elemente să fie artistic realizate. Ceea ce se și întâmplase, mă grăbesc să adaog, în literatura greacă, în cazul tuturor scriitorilor cu adevărat mari, dar ceea ce pare a fi scăpat reflecțiunii celor mai mulți gânditori elini îndeletniciți cu literatura.

«Ce nevoie — se miră Filodem, în această ordine de idei — ce nevoie e ca poezii să înfățișeze cu limpezime și conciziune realul (*τὸ πραγματόμενον*), câtă vreme întâlnim în operele lor nu numai multe întâmplări mincinoase, dar și din cale afară de absurde (*οὐ μόνον ψευδῶν, ἀλλὰ καὶ μυθοδεστάτων*), înfățișate cu cea mai mare vivacitate?»²⁾.

Trebue să regretăm că textul nu desvoltă mai departe punctul de vedere al filosofului. Atât cât ni s'a păstrat, oglindește totuși singura atitudine conformă cu natura artei, în problema atât de desbătută a subiectului ori a conținutului poeziei. Cum atât de bine observă Rostagni, într'unul din articolele citate: «Adevărul poetic e altceva decât adevărul logic, ori decât exactitatea istorică, științifică sau morală. Orice poate fi adevărat în poezie, cu singura condiție să fie imaginat cu vioiciune și plasticitate... Ființele cele mai puțin firești, intrigile cele mai absurde, situațiile cele mai

¹⁾ Col. XXIX, r. 17—19, Jensen, p. 65.

²⁾ Col. IV, r. 6—13, Jensen, p. 15.

« excepționale pot căpăta dreptul la interesul și participarea noastră, trecute prin căldura imaginației creatoare » ¹⁾).

Mai e nevoie să adaug că poezia greacă nu făcuse altminteri la începuturile ei, pătrunse de duhul basmului, ori în vârsta de aur a marilor tragici, atât de puțin preocupați de « real » că toate fapăturile lor sunt croite pe măsura visului lor urieșesc? Pentru a ajunge la țărnuirea inspirației plăsmuitoare, pentru a ajunge la restricțiunile preconizate de Neoptolemos și de alții, trebuise să vină vremea elenistică, să înceapă pentru literatura atât de spontană odinioară, o perioadă lipsită de vigoare și de creativitate.

Filodem marca dar o întoarcere la adevăratul rost al poeziei și o întoarcere la o tradiție glorioasă, când proclama: « a circumscrie varietatea materiei în limitele subiectelor purtând semnul adevărului însemnează a cuprinde în aceste limite totul » ²⁾).

Cu aceasta, premisele unei noi examinări a problemei raporturilor dintre conținut și formă erau găsite. Dela afirmația că totul e adevărat în poezie, cu condiția să fie înfățișat în chip plastic, până la evidența că o asemenea exigență anulează tradiționala distincție între expresie și lucrul exprimat, distanța e mică. Filodem avea s'o străbată, singur poate printre teoreticienii vechi ai literaturii, și faptul merită subliniat cu toată luarea aminte.

În nedumerirea dacă, în fiecare poem considerat în parte, subiectul ori expresia ar constitui esențialul, fără să se pronunțe hotărît, Aristotel lăsase să se înțeleagă prețul mare pus de el pe subiect ($\mu\acute{\upsilon}\theta\omicron\varsigma$). Preferința reiese limpede nu numai din definiția poeziei ca « imitație » ($\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma$), ori din precizarea că orice « imitație » ar avea ca obiect o acțiune sau un moment din viață (ceea ce explică, fie spus în treacăt, interesul lui covârșitor pentru dramă, a cărei « rădăcină » și al cărui « suflet » i se păreau întruchipate de

¹⁾ *Riv. di Filol.* II, 1924, p. 15 (traducere liberă). Cf. T. Vianu, *Filosofie și Poezie*, București, 1937, p. 59: « Adevărata poezie este purtătoarea unui sens universal, chiar atunci când nu-l explicitează în formulare doctrinară și chiar când nu-l sugerează printr'un simbol. Ridicându-se din rădăcina absolută a spiritului, poezia este o manifestare paralelă cu filosofia. Același conținut spiritual poate fi regăsit și în una și în alta, fără ca cea dintâi să-și asume chipul de exprimare al celei din urmă sau să-l impună spiritului printr'un simbol concret... ».

²⁾ Textual: «...nu-i altceva decât a lua cunoștință de orice ». Col. V, r. 29—34, Jensen, p. 17.

mit). În aceeași măsură rezultă și din puținul preț pus de filosof pe mijloacele de expresie în deobște, cărora nu le tăgăduiește puterea de înrâurire asupra publicului, dar pe care e departe de a le situa pe același plan cu mitul și cu caracterele.

La teoreticienii vârstei elenistice, preocupați de această întrebare, răspunsul e de obicei în funcție de convingerea fiecăruia despre rostul ultim al poeziei. În ochii celor convinși că poezia e menită să instruiască, e dela sine înțeles că subiectul singur putea prezenta oarecare interes. Printre aceștia, Stoicii nu se sfiau s'o considere ca un fel de filosofie accesibilă minților mai neajutorate. Abia dacă pentru un Cleanthes, — poet el însuși, de cea mai nobilă inspirație, — poezia se înfățișa altfel decât ca un vehicul agreabil al adevărilor eterne. « Metrul, melodia, ritmul — citim într'un fragment păstrat de Filodem — apropie spiritul de contemplarea divinului »¹⁾. La două mii de ani distanță, gândul autorului *Immului către Zeus* întâlnea gândul nu mai puțin înalt, nu mai puțin pătruns de harul dumnezeesc al artei, al exegetului *Poeziei pure*: « . . . par les magiques intermédiaires qui leur sont propres — les mots, les notes, les couleurs, les lignes — les arts aspirent tous a rejoindre la prière »²⁾.

În strânsă legătură cu vederile școalei printre ai cărei adepți se numără, Ariston din Chios învăța și el că poezia trebuie să fie un amestec de edificare morală și de formă frumoasă. Ca a tuturor Stoicilor, preferința lui trebuie să fi mers însă spre înțelepciunea astfel deghizată, de vreme ce abia despre Neoptolemos ni se spune că ar fi susținut egala îndreptățire la interesul poetului și al cititorului a formei (λέξις) și a conținutului (τὰ πράγματα)³⁾.

Cum am mai avut prilejul s'o arăt, unde Filodem depășește vederile Parianului e când refuză să considere cele două elemente ca susceptibile a fi separate, ori să dea precădere conținutului. Pentru el, unul nu poate fi despărțit de altul; iar dacă se poate vorbi de preferință, în această egală prețuire a unor aspecte ale operei de artă deosebite numai printr'o concesie făcută opiniei comune, accentul trebuie să cadă, crede el, pe formă. « Nu există

¹⁾ *Vol. Hercul. I, 28* citat la J. W. H. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity*, Oxford, 1934, I, p. 173.

²⁾ H. Bremond, *La poésie pure*, Paris, 1926, p. 27.

³⁾ Col. IX, r. 24—27, Jensen, p. 25.

conținut, — citim într'un fragment al cărții a II-a, — nu există conținut oricât de frumos, în stare să facă o operă demnă de laudă dintr'o scriere lipsită de formă frumoasă (τῆς συνθέσεως μὴ καλῆς οὐσης); după cum nu există subiect oricât de neînsemnat, exprimat frumos, care să nu producă efectul contrariu » ¹⁾.

Cu mai multe detalii, aceeași idee se desprinde dintr'un fragment mai lung, în care Filodem apără părerea că originalitatea nu e în funcție de noutatea subiectului, cum pare a fi pretins unul din adversarii cu care discută: « Voind să dovedească, cu pilda științelor, că acela e bun poet, care pune în circulație un subiect nou, n'a dovedit în realitate nimic, fiindcă între poezie și știință deosebirea e mare. După cum, în artele plastice, nu prețuim mai puțin pe cel care, procurându-și materialul dela altul, îl prelucrează frumos, tot astfel și pe poet, dacă-și ia subiectul brut și neelaborat dela alții, dar îl trece apoi prin propria lui minte, nu-l judecăm din pricina aceasta nevolnic. Ceea ce spun nu privește de altminteri numai subiectele mărunte, ci chiar împrejurarea când cineva ar împrumuta dela altul legendele troiane ori tebane, le-ar descompune, ca să zic așa, în diferitele lor elemente, și le-ar pune din nou laolaltă imprimându-le pecetea personalității lui. Dacă dar vedem că legendele lui Thyeste, ori Paris, ori Menelau, ori ale Electrei, oricâte altele, au fost tratate pe rând de Sofocle, de Euripide și de alții mulți, acesta nu-i motiv să-i socotim pe unii mai buni și pe alții mai răi: ba, de multe ori, nu șovăim să găsim că unul care și-a luat subiectul dela alții e mai bun decât înaintașii, dacă a știut să dea dovadă de mai mare putere creatoare » ²⁾.

Exprimată cu oarecare stângăcie, dar serios gândită, ceea ce citim în această pagină nu-i oare o idee a cărei actualitate e proclamată de discuția iscată dela o vreme în jurul rostului și metodelor istoriei literare? Vreau să spun zădărnicia căutării izvoarelor, această pâine de toate zilele a cercetătorilor dintr'o anumită școală, îndeletnicire utilă și fecundă când e vorba să reconstituim căile de răspândire ale ideilor, dar neputincioasă să explice tocmai ceea ce-i esențial în creația artistică: elaborarea, forma.

¹⁾ Fr. 30 al ediției Hausrath, citat la Rostagni, *Atene e Roma*, I, 1920, p. 52.

²⁾ Vol. Hercule, 2, VII 87 + IV 85, text citat la Rostagni, *Atene e Roma*, I, 1920, p. 52.

Cu aceasta însă, surprizele nu s'au isprăvit. Ceea ce, până aci, a fost numai implicit în textele-citate, e spus lămurit în acest nou crâmpei: « rău face Neoptolemos când separă forma de conținut, câtă vreme, cum am văzut, singur spune că una nu-i parte mai mică ori mai mare decât celalt » ¹⁾). Ceea ce revine a afirma, — despărțindu-se hotărît de gânditorii vechi și anticipând asupra celei mai moderne estetici, — că forma și conținutul fac un singur trup, cel din urmă neexistând decât în măsura în care e concretizat de cea dintâi.

Cum avea să spună, în zilele noastre, Benedetto Croce: « lo spirito non intuisce se non facendo, formando, esprimendo » ²⁾). Sau, tot cu cuvintele lui Filodem, într'o formulă ce reprezintă poate cea mai înaltă a lui cucerire estetică și care-i rezumă, se poate spune, învățătura: « cine vrea să obție un efect de natură formală, nu-l poate atinge făcând abstracție de conținutul pe care vrea să-l exprime, ba, după cât mi se pare, felul formei atârnă tocmai de felul conținutului » ³⁾).

D. M. PIPPIDI

¹⁾ Col. X, r. 32—XI 4, Jensen, pp. 28—29.

²⁾ *Estetica* ⁶, p. 11.

³⁾ Col. XII, r. 6—13, Jensen, p. 31.

CULTURĂ MINORĂ ȘI CULTURĂ MAJORĂ

Se poate ca termenii de « major » și « minor » să isce oarecare nedumiriri, aplicați fiind noțiunii, și așa destul de confuză, de cultură. Precizez deci dela început că prin cultură minoră înțeleg cultură populară, folklorică, creație de natură colectivă, anonimă, în vreme ce prin cultură majoră înțeleg sensul obișnuit ce se dă culturii în general. În teoria genurilor literare, întâlnim denu-mirea de poezie populară în opoziție cu poezia cultă.

Ceea ce ne preocupă în deosebi aici este problema destul de dezbătută a raportului dintre cultura minoră și cea majoră, adică raportul dintre matcele lor originare. Aceste matce sunt, fără pu-tință de discuție, satul și orașul. Este evident atunci că trebuie să ne rezumăm la raporturile dintre condițiile diferite de viață sufletească ale satului și ale orașului. Nu e vorba anume despre o psihologie amănunțită a satului sau a orașului; mă preocupă o asemenea psihologie numai în măsura în care ea condiționează și se institue drept cadru în care apare și se desăvârșește o cul-tură, fie a satului, fie a orașului.

S'a spus, de pildă, că trecerea dela o cultură la alta s'ar face printr'un anumit proces de « cristalizare ». Acești termeni, de « cristalizare », de « sublimare », etc. foarte obișnuiți dela o vreme în-coace, mi-e teamă că nu lămuresc decât ca o umbră, o vagă in-tuiție, o imagine, mai mult poetică decât științifică. Nu trebuie să fii un împătimat al stricteții și obiectivității științifice, dar oricum, e necesar să ne definim cât mai precis noțiunile cu care lucrăm. Mai cu seamă acest termen, tâlmăcit în atâtea chipuri felurite, de cultură.

Dacă asupra culturii minore suntem oarecum mai lămurii, — după ce i-am stabilit aceste câteva caractere definitorii: folklorismul, anonimatul și mai cu seamă acest fapt de mare însemnătate că orice cultură minoră este purtătoarea și materializatoarea unui anumit summum de potențe ale inconștientului colectiv, — cultura majoră a dat mai mult de lucru când a fost vorba să fie definită de sociologi sau metafizicieni.

S'a pus întrebarea dacă ea este ceva static sau dinamic, de aceeași natură sau opusă civilizației. Se cunoaște răspunsul clasic. S'a mai pus întrebarea dacă e o sumă de bunuri spirituale, iarăși în opoziție cu civilizația. Răspunsul iarăși se cunoaște. S'a afirmat și s'a negat rând pe rând existența unei soluții de continuitate între cultură și civilizație. Sombart a definit cultura drept ritm dinamic având un sens. În acest chip, ea se pune precis în funcție de o noțiune care iarăși a circulat frecvent. Integrarea în istorie. Matca firească a culturii este istoria. Ceea ce definește « intrarea în istorie » este tocmai prezența culturii. Termenii devin curând inseparabili, dând naștere unui adevărat cerc vicios. Problema culturii, în loc să se clarifice, se încurcă și mai rău, atrăgând termeni noi ce se cer serios examinați. Aceste dificultăți sunt în legătură cu definirea termenului general de cultură. Dar rămăneau alte laturi și mai puțin teoretice, rămăneau anumite înfățișări concrete al problemei. Mai întâi, în ceea ce privește capitolul extrem de interesant al morfologiei culturii, determinarea formelor *tipice*, ireductibile sub care se prezintă fenomenul cultural. De aici încercările, devenite monetă curentă, ale unui Spengler sau Frobenius. Erau apoi acele manifestări de cultură tratând puternice sedimentări de natură etnică. Se cerea drept posibilă o clasificare rasială sau națională a culturilor. Și în fine, mai erau și unele greutăți de natură psihologică în conținutul noțiunii de cultură. Pentru aceasta e suficient să analizăm valorile din care se alcătuește. Dintre toate aceste valori (filosofice, științifice, artistice, morale, etc.) care sunt transmisibile, traductibile și care sunt idiomatice? Observăm, dela început, un lucru evident; valorile se pot grupa în două mari clase psihologice: valori care au la bază obiectivarea intelectuală și valori care se fundează pe interiorizarea emoțională. Anumite valori, și cea mai mare parte, circulă cu ușurință între popoare, formând țesătura comună de înțelegere spirituală. Tot ceea ce

e obiectiv și obiectivabil, e și transmisibil pentrucă e comun ca receptivitate sensorială și intelectuală. Dificultățile de aprehendere încep de acolo de unde se ivesc semnele adâncurilor etnice netransmisibile. Iată de pildă — elocventă pildă — poezia, fie ea cultă, fie folklorică. Un Petöffi rămâne specific ungar, iar un Eminescu nu poate intra decât cu multă greutate în înțelegerea europeană, tocmai pentrucă au înlăturat pojghița exterioară de comunicabilitate a unui limbaj, pătrunzând în tainițele lui, acolo unde limbajul revelează umbrele de taină ale inconștientului etnic și aderă la el. Mă gândesc la lăudabilele încercări făcute recent de d-na M. Miller-Verghi și d. L. Tomoiagă de a traduce poezia eminesciană în franceză și germană. Traducerile sunt posibile în două cazuri, ni se pare: atunci când poetul lucrează cu teme intelectuale (Faust, Legenda secolelor) sau când nu a pătruns dincolo de pătura transmisibilă, de atmosfera sa de întrepătrundere. Dincolo de această zonă stă limbajul revelant al bogățiilor proprii unei limbi, idiomatice și sentimentale. Este ciudat cât de prozaic răsună în franceză un simplu vers, ca de pildă deliciosul final din « Rodica »,

Și sânu-ți leagăn de pruncușori,

care devine, în traducere (o traducere mai veche cunoscută mi se pare d-lui N. Iorga)

Et son sein berceau de petits enfants.

Există deci o parte extrem de importantă, pentrucă bate în ea pulsul cel mai autentic al unui neam, care rămâne pentru totdeauna închisă, refractară altui neam. Și tocmai cu această parte de înaltă tensiune de creație, neamul cu pricina nu poate lua loc în panteonul comun al popoarelor, decât numai prin simple admisiuni obiectivante. Se petrece cu eul autentic și adânc al poporului aceea ce se petrece cu eul adânc al individului; o însingurare, o închidere monadică în granițele propriei sale solitudini. Mi se pare chiar că am atins aici o temă favorită a filosofărilor contemporane.

În general deci, și păstrând limitele cuvenite, umanitatea nu aduce pe taraba comună a culturii decât singurul element comun cu puțință, anume pe cel intelectual, tot ceea ce se raportă la

idee, concept, intelectiune și obiectivare, acel « obiectiv » de care e plânga cu atâta vehemență Keyserling în recenta sa carte (Dela suferință la deplinătate). Și nici aici « plasticul » nu este totdeauna transmisibil în întregime. Străinul vede crustătura sau covorul oltenesc, *aude* doina sau hora noastră. Atât. Ecurile subterane, apele ce se strâng pe sub velințele pământului, îi rămân străine, nici nu le bănuie măcar existența. Dacă ne referim la formele « culte », procesul va fi identic în cazul când artistul a întrebuințat stratul subteran al inspirației etnice. De această subiectivizare etnică nu este scutită nici cea mai obiectivă dintre produsele intelectului: filosofia. Mi se pare chiar că, în materie de filosofie, o bună parte a diferențierilor de sisteme este datorită acestei cauze de netraductibilitate etnică. Să ne amintim numai de direcțiile mari de gândire, de tematicile fundamentale ale diferitelor filosofii, împărțite, după o logică a faptelor, în grupe raționale. Nu știu de ce filosofia de limbă engleză, cu Bacon, Locke, Hume, Mill, James, Ward, Bradley, etc. este mereu empiristă, nici de ce gândirea franceză poartă pecetea clarității, raționalului și a evidenței demonstrabile; de ce iarăși filosofia germană este esențializată, adâncire metafizică, mistică în vreme ce filosofia rusă gravitează împrejurul îndocliilor religioase!

Să ne reîntoarcem o clipă și la cultura minoră. Aici, nici o îndoială nu mai rămâne. Dacă prin cultura lor majoră, popoarele încearcă stabilirea unui teritoriu comun pe care să-și compare valorile spirituale, prin cultura minoră contactele sunt rupte, barierele sunt închise violent, încercările de întrepătrundere sunt anulate. Dacă rămân zone de confinație folklorică, tematice cu circulație comună, acestea se explică sau prin apropieri rasiale sau prin vecinătăți și influențări în legătură imediată cu împrejurările istorice. Se știe de pildă că aria geografică a Mioriței se întinde în Sud-Est pe o scară largă, se știe că elemente folklorice însemnate (verbale și musicale) sunt comune între popoarele balcanice și noi. Dar de aici și până la fond comun folkloric e abis. Asemenea forme vaste de « cristalizare » a bogățiilor sufletești ale unui popor rămân nu numai intraductibile, dar cu deosebire refractare oricărei înțelegeri exterioare lor. Se petrece însă și fenomenul destul de des în care pătura cultă, clasa citadină, uită și pierde legătura cu pământul, cu etnicul ei propriu. E intere-

sant de notat de pildă că nobilimea franceză niciodată nu a admis această ruptură cu cosmicul, cu savoarea țărânei. Burghezia, dimpotrivă, din mai toate părțile lumii, a socotit că nu mai avea nici o legătură cu elementul rustic; devenind sincer sau din afectare, refractară culturii folklorice respective. Procesul este de fapt mult mai adânc. La noi fenomenul a fost foarte obișnuit.

Iată pentru care motive deci, s'a căutat aceea ce se numește, cu un termen supus cauțiunii, *specificul etnic*, cu deosebire în acest complex pe care îl oferă cultura folklorică. Nu cu aceeași intensitate pretutindeni. Sunt State în care primatul etnic nu îl mai constituie satul, ci orașul. Nu pentru că procentual, la orașe ar trăi un număr covârșitor din totalul unei populațiuni, ci din cauză că difuzarea, pătrunderea din ce în ce mai adâncă a spiritului și mentalității orașenești s'a făcut pe întinderi și în adâncimi apreciabile. Chiar la noi fenomenul acesta, mai puțin acuzat, e drept, se învederează în satele ce se află în imediată vecinătate de orașele cu mare putere de iradiere.

Specificul etnic poate fi deci acest ceva caracteristic culturii folklorice, având drept matcă satul. Dar acolo unde satul nu mai are aceeași precumpănire structurală pe care o păstrează la noi, accentul se pune, pe nesimțite, pe elementul citadin și atunci problema diferențierii se face în funcție de cultura majoră. De altfel de aici, din grupa acestor națiuni care au depășit istoricește stadiul de primat al folklorului, începe și lupta de supremație pentru *universalism*.

S'a făcut la noi oarecare vâlvă împrejurul acestei noțiuni destul de șubrede. Cultura universală e înfățișată foarte vag drept un fel de areopag cu puteri discreționare de a primi sau de a respinge, de a conferi sau a refuza anumite distincțiuni culturilor ce încep să se afirme. Un fel de tribunal al aristocrației spirituale. E foarte greu însă să arăți cine îl constituie, pentru că riști totdeauna să atingi anumite susceptibilități naționale. Iată paradoxul. Cultura universală vrea să fie un fel de tribunal deasupra națiunilor; în fond, este o iluzie de egoism etnic. Pentru că este cultură universală acea cultură națională care, la un moment dat, se ridică la o astfel de tensiune spirituală, încât aspiră la imperialismul cultural. Ca atare, dacă nu admitem cumva teoria superiorității anumitor rase, orice națiune — s'a spus — trebuie să

tindă a « se substitui umanității », termen fals pentru că umanitatea este o entitate de gândire nu de fapt; nu o substituie umanității deci, ci înfățișarea unui simbol care să corespundă formei ideal gândite a unei umanități în perfecțiune. În orice caz, la rangul de cultură universală nu aspiră, de fapt, decât națiunile care au un activ mai mult sau mai puțin impresionant de creațiuni de cultură. Nu dorința goală de a fi universal, ci munca fructificată, sub forma creațiunii, constituie motivul de tindere către universal. Pentru că, în general, popoarele se împart în două grupe mari: *creatoare* de cultură și *consumatoare* de cultură. Popor neconsumator de cultură nici nu există. A consuma cultură este tot atât de onorabil ca și a crea. Pentru că orice consumație adevărată este asimilație adică o re-creație în care numai materia primă diferă. Caracterul de universalitate se dispută deci, și cu violență, între câteva popoare din prima categorie. Fiecare își atribue lui însuși universalitatea. Piedica sta în aceea că un asemenea caracter nu e suficient să fie numai auto-atribuit; el trebuie conferit. Astfel problema se pare a fi insolubilă; ea este de fapt, și tocmai din această cauză, o pseudo-problemă.

Ce se întâmplă cu popoarele consumatoare de cultură? Ele devin, încetul cu încetul, producătoare. Nu fără a fi trecut prin faza unui protectorat, a unei tutele, a unei zone de influență dela care s'au alimentat. Tutorele de ieri e obligat, măcar din curtoazie, să arate că îl bucură emanciparea. Dar își păstrează încă un aer de bunăvoință tutelară. Creația poporului începător trece sub furcile caudine ale criticei universaliste. De aici nevoia acestor popoare de a-și traduce într'una din marile limbi, operele reprezentative. Examenul începe tocmai de aci. Apar manifestări brusce de demnitate etnică. Se instituesc și se atribue, se auto-atribue de fapt « misiunile istorice ». Se crede de multe ori că e suficient să vrei pentru a și ajunge la înlocuirea umanității. Se uită de obicei un lucru mic, unul singur: că trebuie ceva mai mult decât nobila exaltare, anume apariția marilor individualități creatoare de cultură majoră. Pentru că orice cultură propriu zisă este o creație, o izbucnire a unui elan individual integrat pe o matcă, într'o atmosferă colectivă.

Astfel revenim și pe această cale la diferențele dintre cultura majoră și cea minoră.

Națiunea se determină astfel, concret și autentic, prin cultura ei. Există, cu alte cuvinte, atâtea culturi câte națiuni sau familii spirituale de națiuni există. Ceea ce interesează ar fi deci determinarea tipurilor specifice de cultură prinse în cadrele lor reale. Grupări ca de pildă cultură *faustiană* sau *magică* sunt și mi se par simple « eseuri », mai mult literare. De obicei, aceste atribute sunt atât de « esențializate », atât de abstracte, încât nu mai spun nimic; dilatate prea mult ca sferă, distilate prea adânc ca natură, ele pierd puțința de a se mai aplica la realul concret. Iată prima obiecție. A doua obiecție este că, îmbrățișând grupe prea vaste de realități sociale, unitățile concrete nu mai sunt determinate prin nimic mai apropiat. Am spune — scolaric — că se dă genul fără diferența specifică. A treia obiecțiune este că s'a ținut morțiș să nu se dea decât o singură caracterizare, ceea ce e poate mai « pregnant », poeticește vorbind, dar sărăcește și veștejește bogăția generoasă a autenticității concrete, care nu prea ține seamă de aceste formulări oarecum tipizate, simetrizate, dihotomice, trihotomice, etc. Realul nu e niciodată atât de sistematic. Există o doză enormă de imprevizibil, de « hors board », de irațional — cum spune Meyerson — în acest real căruia vrem mereu să-i punem limite, să-l așezăm, cuminte și pentru veșnicie, în cămăruțe și rafturi, cu etichete frumos ticluite și simbolic iscodite. Dacă s'a renunțat la construirea lumii prin sisteme de deducție — gen hegelian sau schellingian — s'a ajuns în schimb, era poate firească, la o secătui de orice sevă vitală prin esențializare și formulări lapidare.

Sunt câteva condițiuni naturale de care trebuie neapărat să se ție seama atunci când e vorba de definit o cultură. Mi se pare că prima greșeală ce trebuie ferită, ar fi tocmai admiterea unui substrat real pentru noțiunea de cultură luată în toată extensiunea ei. Ceea ce este și mai ciudat, este că atunci când voiesc să dau definiția acestei noțiuni, recurg propriu zis la un specimen particular, la o *anumită* cultură. S'ar putea obiecta că e posibil un specimen care să nu îmbrățișeze criteriul *națiune*, ci criteriul *epocă*. Iată de pildă Renașterea. Și totuși nu există o cultură specifică a Renașterii care să se aplice perfect, care să cuprindă toate popoarele care au trăit și au avut o renaștere. Astfel Franța și-a avut « renașterea » ei, Italia pe a ei; statele germanice au trăit o « renaștere » a lor. S'a vorbit apoi despre un anumit *stil* care

definește și fixează fizionomia spirituală a unei epoci. În ce măsură însă stilul este un fenomen și nu un concept? Să ne înțelegem. Prezența unei anumite atitudini față de viață sau față de moarte — adică față de istorie și față de religie — există neîndoios ca fapt concret. Dar nu ca o formă pură și generală. « Stilul Renașterii » rămâne pur concept, realitate mintală, atâta vreme cât nu se coboară până la materia vie a unităților etnice. Odată aici, el apare clocotitor de viu. Tocmai pentru că a pierdut îngâmfarea universalului, tinzând să se contopească cu faptul particular. Aș merge atât de departe, încât aș admite că nicăieri stilul epocii nu e mai strălucitor, mai colcăitor de realitate decât în anumiți indivizi. Stilul Renașterii este Dante, este Petrarca, este Montaigne, este Rabelais, este Ronsard. Quattrocento sau Cinquecento și-au avut un stil al lor. Dar nu-l văd, nu-l realizez (după minunata expresie engleză) decât într'un Pietro Aretino, într'un Benvenuto Cellini, într'un Cezare Borgia. Există, se va spune, un *stil al clasicismului*. Dar care! Francez, german, spaniol, italian! Să mă opresc la tipul francez. Mîntea mea și-a și oprit, de preferință, câteva imagini concrete, individuale. Oricât aș recurge la « realizarea » unei ideologii abstracte, nu pot izbuti să înlătore câteva *figuri*. Clasicismul francez din cutare secol înseamnă, în fond, Corneille și Racine, La Fontaine și Molière, La Bruyère și Fénelon, Bourdaloue și Bossuet, etc. Fărămițarea conceptului de *stil* nu se oprește decât la individ.

Să mi se ierte paranteza. Dar era necesară tocmai pentru a evidenția că, în fond, minții noastre îi repugnă, în mod organic, abstractizările care nu sintetizează, ci sărăcesc, care nu « cristalizează » ci omoară materia vie a realului. Conceptul mintal, reziduu din toate imaginile din care am constituit definiția generală a culturii, înlocuește, încetul cu încetul, faptul sociologic al culturii însăși. Există, de sigur, o cultură generală, după cum există și o umanitate. Dar *prezența* acestei culturi nu este concretă pentru că nu o pot « realiza » mintal decât printr'o singură imagine privilegiată care se substituie realului pe care îl presupun ca existent. Gândirea noastră lucrează mereu cu concretul, cu exemplul, cu imaginea. E nevoie mereu, chiar pentru spiritul cel mai abstract, de referirea constantă, verificatoare aș putea spune, la un exemplu plastic. Ce imagină privilegiată mi-ar putea verifica însă

conceptul de *cultură umană*? Se produce de fapt totdeauna o reducere, urmată aproape instantaneu de o substituție; în locul totului, se așează o parte reprezentativă. Cultura, ca simplu concept, se fărâmițează în *culturi*, adică în grupe etnice. Constrângerea aceasta epistemologică e atât de evidentă, încât e inutil să mai stăruim.

Ce condițiuni firești trebuie atunci să îndeplinească cercetătorul pentru a-și făuri imaginea clară a unei culturi etnice? Mi se par a fi următoarele:

1. Determinarea cadrelor psihologice înlăuntrul cărora se manifestă o anumită cultură. Problema se reduce, așa dar, la a determina psihologia specifică și diferențială a fiecărui popor în parte. Sarcină care, până ce nu va fi îndeplinită, măcar în liniamente generale, este de prisos să mai vorbim de o definiție valabilă științificește a culturii.

2. Lămurirea, pe cât se poate definitivă, a amfibologiei — așa se pare a fi în cele din urmă — « cultură-civilizație ». Sunt aceste două aspecte reductibile sau ireductibile, avem de-a face cu o formă dublă sau cu o realitate unică! Pe cât a fost de discutată problema, pe cât pare de definitiv încetățenită în obișnuința noastră intelectuală, pe atât este de dificilă, în fond, în fața analizei.

3. Raportul dintre cultura minoră și cultura majoră hotărăște, în cele din urmă, de soarta înțeleșului ce trebuie atribuit culturii. Sunt aici mai multe supozițiuni logic valabile, ce vor putea fi puse în balanță și dintre care unele au stârnit adevărate furtuni. Iată-le:

A) Cultura majoră poate fi considerată drept o « cristalizare » a culturii minore. Fondul folkloric stă la baza oricărei culturi autentice. Mai mult, fondul folkloric este însăși în forma în care se manifestă psihic, vizibil, elementul specific al unui etnos. A determina etnosul înseamnă, propriu zis, a determina motorul subteran al folklorului, înseamnă a determina, la urma urmei, caracterul autentic și original, obârșia adevărată a unei culturi majore, a oricărei culturi majore. Este teoria care circulă în mod obișnuit la noi, aproape oficial.

B) Cultura majoră este o formă adăogată suprapusă, nouă, deosebită, nu ca natură, ci ca grad, ca intensitate și « intenționalitate » (pentru a întrebuița un termen fenomenologic) de cultura folklorică. Ambele trăiesc pe planuri de realitate diferite, dar având între ele canale de comunicație. Transformările pe

care le suferă folkloricul pentru a deveni cultură majoră sunt în funcție de un complex de împrejurări istorice și sociale.

C) În fine, o ultimă perspectivă pe care mi-o însușesc și pe care o voi apăra, mai pe larg ai urea (dând aci numai schema largă a viziunii) este supoziția că între cultura folklorică și cultura istorică, majoră, nu este numai o deosebire de grad, că s'ar putea să fie în fond chiar o deosebire de natură, și una fundamentală. Ambele forme dăinuiesc pe planuri de realitate complet diferite între care canalele de circulație sunt doar aparente. Una, cultura majoră, își urmează destinul ei; e clocotitoare, vie, transformabilă, spontană, evolutivă, perfectibilă, operă corespunzând faptului psihic al inteligenței; cealaltă, cultura folklorică, impersonală, fixă, încremenită, dată odată pentru totdeauna, nemișcată în arhaica și mitica ei splendoare, perpetuându-se fără a se transforma, nu prin creație de fiecă clipă și prin auto-imitație neconținută, corespunzând instinctului din lumea biologică. A trece deci de pe planul folkloric pe planul istoric constituie o adevărată schimbare de esență, ceea ce în biologie se numește mutație. Istoricul trăiește în timp, în clipă în devenire, în fiorul scurgerii neconținute, folkloricul dăinuește, static, grav, definitiv, într'o *prezență* aproape atemporală.

Acestea mi se par a fi cadrele unei problematici mai atente a culturii. A încerca o lămurire a fenomenului cultural în sensul lor, mai cu seamă dacă am introduce și o viziune esențială a culturii considerată drept o *atitudine* care persistă și în care un anumit *conținut* variază în timp și loc, dacă am mai admite apoi orice cultură este, în fond un fenomen de adâncire și de exprimare a inconștientului etnic, și în fine, dacă am atribui civilizației un sens de extensivitate orizontală, iar culturii unul de intensivitate verticală, înseamnă a fi, cred, în preajma răspunsului care se cere de multă vreme dat.

Nu am făcut decât să schițez însă un plan de lucru. Când el va fi înfăptuit se va vedea — anticipez aici un rezultat viitor — că există o deosebire de natură între căutatul *specific etnic* și specificul cultural al unui popor dat. Iar această deosebire de natură este condiționată de deosebirea mai adâncă, neevidențiată încă până acum, dintre cultura minoră (matcă a specificului etnic) și cultura majoră (matcă a specificului cultural).

PETRU P. IONESCU

POEȚI DE CENACLU

Până acum câțva timp, cât încă, asupra scriitorilor de azi, ne orientam mai întâi după proveniența lor cenaculară, d-ra Otilia Cazimir trecea drept poeta unui anume cerc literar. Cum d-nii Lucian Blaga și Adrian Maniu erau poeții *Gândirii*, d-nii Ion Barbu și Camil Baltazar — ai *Sburătorului*, așa era socotită și d-ra Otilia Cazimir, alături de d-nii Al. Philippide, Demostene Botez și G. Topîrceanu, ca poetă a *Vieții Românești*.

Dar nimănu-i ca d-sale nu i se potrivea mai bine acest fel de a fi arătat, deoarece nimeni nu păstra mai neșterse, asupra formației proprii, urmele cercului respectiv. Frăgezimea impresionistă, grația, umorul și ingeniozitatea formală, care însemnau în mod particular opera lui G. Topîrceanu, ca și imaginea seducătoare, atât de obișnuită începuturilor lirice ale d-lui Demostene Botez, rămăseseră ca trăsături durabile în poezia d-rei Otilia Cazimir. Poeții ieșeni, între care d-sa se ridicase, erau maestrul săi în așa măsură, că mai nu se poate vorbi despre volumele *Lumini și umbre* (1923), *Fluturi de noapte* (1926, premiat de Academia Română și juriul « Femina ») și *Cântec de comoară* (1930, cinstit cu Marele Premiu Național pentru Literatură), fără ca mai întâi să nu se amintească de numele lor.

Spre deosebire însă de alți poeți, cari au dat câte unui cenaclu identitate lirică, d-ra Cazimir primise identitatea cercului căruia îi aparținea. Căci în timp ce despre Lucian Blaga și Adrian Maniu se va putea spune cândva, la dreptul vorbind, că au impus *Gândirea* ca revistă de poezie, despre d-sa se va zice că a fost formată ca poetă de *Viața Românească*. De aceea, cu drept cuvânt, trecea printre contemporani ca poeta acestei reviste.

Și chiar azi, când mai deseori o întâlnim în paginile *Insemnărilor ieșene* decât ale revistei de care i s'a legat numele, situația

rămâne neschimbată. Noul volum *Poezii* (1939), pe care i l-a tipărit *Fundația pentru Literatură și Artă «Regele Carol II»*, o arată aparținând aceluiași cerc literar. Ritmica din *Nu mai plânge* și din *Cântă, greer mititel...*, precum și materia lirică, ne sunt cunoscute ca fiind scumpe autoarei dela primele ei culegeri. E fantezie și grație, ușurință plăcută și aparentă spontaneitate, dar mai cu seamă e mult meșteșug în următoarele măsuri zglobii, care sunt puse totuși să exprime păsul inimii:

. Cântă, greier mititel
Adormit în amintire, —
Cântă-ți cântecul subțire
Pentru el...

.

Spuie-ți sânzienele
Ce mai fac poienele,
Spuie-ți tămâioarele
Ce mai fac izvoarele?

sau :

Nu mai plânge, suflet mic

.

Cântec trist și fără glas
Mi te chiamă, pas cu pas.
Gând străin, necunoscut,
Mi te-aduce din trecut:

Floare la ureche
Tânără subt rouă,
Fericire veche, —
Suferință nouă...

Nu mai plânge, c'o să vie
Din adânc de veșnicie
Vreme lungă, vreme grea,
Să ne 'nvețe a uita:

Peste noi
Să scuture
Aripi moi
De fluture.

Arta lui Topîrceanu, făcută din multă istețime formală și puțină substanță lirică, însă artă perfectă ca orice admirabil lucru de mână, se simte a fi încă idealul poetic al autoarei noastre. Iar în afară de asemenea virtuozități, ciclul *Note de drum* al noii culgeri ne duce către același maestru: sunt mici peisaje fugitive, am zice: rezumate, numai atât cât poate primi o fereastră de vagon din marile priveliști prin care trece, peisaje însă adesea nălucitoare, modificate de perspectiva în care le aruncă vitesa trenului, ca în *Târg străin*:

Târg străin și fără nume,
Ghemuit subt munți străini,
Doar vreo două-trei lumini
Il înseamnă 'n timp, anume.

Neguri moi și plutitoare
Vin în noapte să-l îngroape
Și din goană, târgul pare
Când departe, când aproape.

Iar când trece-un plop sărac
Scris pe geamuri cu cerneală,
Nu mai știi dacă-i copac
Ori e turn de catedrală.

Când stațiunile acestui itinerar poetic impun revenirea la optica obișnuită, notația se face tot în grabă, sumar, ca în crochiul *In zori*:

În gara asta, nu e trează
Decât o scroafă cu purcei.
Și 'n sat, un cocostârc aterizează
Pe creștetul unui bordei.

Sau ca în schița *In ploaie*, unde:

Doar indolentă și greoaie
O vacă-și plimbă visătoare
De-a-lungul liniei, în ploaie,
Progenitura viitoare.

Ciclul întreg amintește, după cum se vede destul de limpede din aceste câteva citate, nu numai « creioanele » sugestive ale lui Topîrceanu, dar însuși umorul lui neologistic, derivat din *Caleidoscopul lui A. Mîrea*. Am putea înmulți după voie legăturile dintre ultimul volum al d-rei Otilia Cazimir și opera maestrului său, autorul *Baladelor vesele și triste* fiind mai peste tot prezent, în procedee, în metrică și chiar, deși mai pierdut, în anumite motive baladice; cum este în *Taina*, unde, în mormântul uitat al unui « prea-sfințit Vlădică, Gherasim » fiind îngropată « o biată fată moartă cu păcat », se află strofa:

Iar în tăcere și 'n zădărnicie,
Cenușa schivnicului, cuvioasă,
S'amestecă încet pe veșnicie
Cu tânăr trup de fată păcătoasă.

Putem de asemenea înmulți legăturile dintre poezia d-rei Cazimir și ceilalți poeți ieșeni, dintre care d. Demostene Botez apare încă, din când în când, printre versurile poetei; sentimentalismul vechilor stări demodate, ce stau tainuite în planele mecanice și în catirincile rătăcitoare, a căror tânguire a exprimat-o atât de atent d. Botez, învăluie adesea inspirația poetei ca în *Poză veche*, de mai multe ori însă scuturându-se de amănuntul istoric și rămânând un fel de vagă melancolie sentimentală. Vom trece totuși peste influența acestui poet, pentru că nu are întinderea aceleia a lui G. Topîrceanu, oprindu-ne la alta mai nouă.

Atât de solidară se dovedește încă inspirația d-rei Otilia Cazimir cu poeții cercului literar, în care s'a format, indiferent dacă la bază este vre-o înrudire de sensibilitate sau nu, că d. Al. Philippide însuși poate fi recunoscut de câteva ori. Poetul deosebit de original din *Aur sterp* (1921), poet al imaginilor explosive, dar mai cu seamă al propriei deveniri, al procesivității lăuntrice, văzută ca durată intimă, pe care o pierde în aparente disocieri ale personalității, aproape ca un alt Wilson William al lui Poë, recăști-gând-o în scurte răstimpuri autoscopice, își împrumută meșteșugul, imaginile și motivul fundamental în bucăți ca *Penumbra*:

.
Mă caut singură pe mine.
.

Icoana mea de azi, de ieri...

.
 Mă caut cum ai căuta să prinzi
 In vinete și tulburi adâncuri de oglinzi,
 Vedenii dulci care-au trecut
 De mult, cu pas timid și mut,
 Și n'au lăsat în urma lor subt soare
 Decât un fir de colb pe-o rază care moare.

Mi-e sufletul uitat pe-aici,
 Ca o fotografie veche, cu bunici,
 Intr'un album pe care-l vezi în gând
 Dar nu l-ai răsfoit de cine știe când.

Pe unde-i încă pâlparea vie
 A sufletului care-a fost al meu,
 Pe care nimeni nu-l mai știe —
 Și nu-l mai știi nici eu?

Alteori chiar motivul întâmplător, cum este în *Clopotele*, căruia d. Philippide i-a dat, după exemplul lui Poë, aproape aceeași putere de halucinație acustică, același timbru spăimos și înspăimântător până la teroarea neagră, revine în volumul poetei noastre, cu titlu cu tot:

Clopotniți sure, cuiburi pentru vânt,

 Acolo sus, subt grinzile-afumate,
 Dorm toată noaptea clopotele grele:
 Flori negre de aramă, răsturnate.
 Dar când se uită soarele la ele,
 Incep, odată toate, să-și clatine subt cer
 Staminele de fier.

Și cântecele lor de tuci,
 Intârzie prin bolți, se-anină 'n cruci,
 Trezesc ecouri vechi prin paraclise
 Și bat în toate geamurile 'nchise.

Așa încât, pe drept cuvânt, d-rei Otilia Cazimir i s'a putut și i se poate încă spune poeta *Vieții Românești*, cu înțelesul că

până la maturitatea talentului, d-sa a căutat stâlpi apropiați pe care să-și înalțe lujerul fragil. Căci firea talentului său este însăși firea zorelelor agățătoare, a colțunașilor și glicinii, pentru frumusețea cărora spalierele n'au fost născocite de horticultori, ci au fost impuse de trebuința lăuntrică a acestor flori delicate.

De aceea, a face poetei, din influențele care o susțin și care, în felul arătat, o expun, un proces de eclecticism cenacular, ni se pare a o privi dintr'un punct de vedere rău ales. Printre poeții identificați, ca între stâlpii ceardacurilor țărănești, făcute însă de orășeni, se leagă lungi perdele de grație, de frăgezime și discreție, din dosul cărora străbate, în tonuri stinse, un glas femeiesc; și glasul umbrit vine câteodată mai din adânc decât din umbra înflorită, vine chiar din sentimentul morții celor apropiați, dar neturburat și poate nici prea turburător, ci lin și pierdut în dulcea melancolie a fragilității omului; ca în versurile acestea din *Subt iarba câmpului*:

.
 Într'un târziu, de dorul nimăru,
 Din cartea veche-mi cade câte-o floare:

 Suntem mereu tot mai puțini subt soare
 Și tot mai mulți subt iarba câmpului. . .

O astfel de poezie, ornamentală, plătândă și directă în sentimentalismul ei, grațioasă, fiindcă se naște și pierde la suprafața conștiinței, și limpede, fiindcă e puțină ca bobul de rouă sau ca lacrima, este firesc să fie primită dintr'o dată, așa cum s'a primit și aceea din volumele anterioare.

* * *

Poet de cenaclu, în sensul d-rei Otilia Cazimir, d. Camil Baltazar nu poate fi socotit. Debutând în *Sburătorul* și formându-se în cercul respectiv, d-sa introducea dela început un lirism personal, ca și arta pe care o cultiva, ușor de recunoscut după relieful și defecte proprii.

Blândețea luminoasă a sanatoriilor de ftizici, în care degradarea energiei vitale se ascunde sub acel știut optimism simptomatic, dezvoltată însă la d-sa în aspirația de a trăi purificat, reve-

nea atât de caracteristică în versurile sale de începător, că nu numai amănuntele realiste ale vieții piereau sub culorile cele mai fragede, dar însuși momentul morții se lăsa întrevăzut ca fericire senină, suavă și idilică. Transfigurarea, care este procedeu general de artă, era la tânărul poet de acum aproape douăzeci de ani formula psihologică de toate zilele, un fel de a-și înlesni viața și moartea, care nu excludea însă monotonia. Căci poetul își relua motivul unic atât de adesea, încât expresia inițială însăși, în care îi fusese dat, părându-i-se și ea unică, se repeta până la sațietate, dar mai cu seamă până la impresia care făcea din cântecul luminii aspirate o tristă și potolită monodie. Această producție lirică, cu totul originală în firea ca și în expresia ei, a luat loc în volumul *Vecernii* (1923).

După muzicalizarea versului, peste orice grijă de ceea ce exprimă el în cuvintele ce-l compun, din *Flaute de mătase* (1923), inspirația d-lui Camil Baltazar, rămânând aceeași ca direcție, s'a precizat în erotismul angelic (ca să nu reținem și nota contrară din plachete, pe care nici poetul nu le mai menționează în tabla sa bibliografică), s'a altoit cu conștiința de sine, a poetului ca poet, înălțându-se neașteptat la sentimentul postumității cosmice. Astfel că volumul *Reculegeri în nemurirea ta* (1925) este și vârful cel mai ridicat, în luminozitate și frumusețe, al operei de până acum a d-lui Baltazar.

Fără îndoială, nu poet de cenaclu, în sensul d-rei Otilia Cazimir, se anunța prin urmare d-sa. Chiar influențele primite, cum este aceea dela început a d-lui Bacovia, posibilă în premisele *Vecerniilor*, și cum e aceea de mai târziu a lui Georg Trakl, probabilă în *Reculegeri...*, vin din afară de cercul literar frecventat. Și oricât beneficiul de a fi comentat pe larg de d. E. Lovinescu i-a adus și adversitățile de mai înainte ale criticului, d. Baltazar a putut fi apreciat totuși, fără întârziere, de aproape unanimitatea criticei.

Dar talentul său, declarat deodată, după cum s'a văzut, ca o indiscutabilă putere de a înălța și purifica perspectivele, s'a istovit tot atât de spontan cu *Intoarcerea poetului la uneltele sale* (1935). În texte de un realism violent, dar fără energie (« porția mea de palavră și bală », « aceeași urdoare mă 'nneacă și mă spală », « cu cât viața mai amplu a scuipat », etc...), care renunțaseră la

calitatea muzicală, atât de proprie versurilor de mai nainte, adoptând felul prozastic în articulația ideilor și lexicul abstract (« alerg și asud prin tramvaie », « îmi fac corecturile, toate, singur / iar Miercuri și Joi paginez gazeta / în atmosfera densă și toxică / a prafului de plumb din tipografie », « mă întorc iar la uneltele mele: / styloul galben, / drag fiindcă mi l-a dăruit / acum patru ani prietenul Benador, / stylou ținut în surghium / vreo trei ani, / până să reușesc... », « trepidația cotidiană », « amplu citadin », « convențional », « aderent », « promiscuă ardoare », « elevație », « iluzoriu », « mă animă », « prezența să-ți fie certă și ca un glas timbrată », etc., etc...), texte care aveau ținuta unui jurnal de poet și cel mult a unor ciorne, se zbătea vechea aspirație îngerească, dar ca o aripă smulsă. Nesiguranța lexicală din *Vecernii* și *Reculegeri*, observată de toți criticii, având atunci de cele mai multe ori semnele limbajului poetic însuși, care totdeauna s'a întemeiat pe ușoare improprietăți, devine acum, în planul neologismului pretențios și uscat (« plenara cunoaștere », « adolescența evadare », « spaima metafizică»), de-a-dreptul haotică; ce însemnează poeticește « baia mea senină de ape din meninge », sau « Din succesiunea de înalțuri și rotunduri / ce te curpind și le cuprinzi conținut », sau « ...zaimful / care ne-apropie 'n efuzie de muguri » și atâtea altele? Repetarea cuvintelor « pur », « elevație », « transcendent », « metafizic », etc. . . . , care se simt a nu veni dintr'o cultură organică, părând culese din aer, semnifică numai schema vechiului angelism, fosilizarea aspirației la imaterialitate.

Abia dacă în câteva strofe mai apărea, când și când, poetul, de sub limbajul uscat, însușit poate din caracterizările critice, câte i s'au făcut; astfel în *Spovedanie*:

Izul morții când mă sfințește,
 intru deplin în lințol sacerdot (*sic*),
 fiece vers inima mea cu sânge-l umbrește,
 fiece strofă e un sfânt chivot.

Mâna cu care înnod și înclei
 slova stângace, ruga amară,
 îngerii o țin ușor de subsuoară,
 ca să nu turbure marea tristețe a ei.

sau în *Zamora*:

Măini aş fi vrut să ridic, să sui
 clipa în sulii de veac,
 să te slăvesc, precum vale 'n cătui
 de odihnă calmul ei paradisiac.

Dar brațul se-opri în rotunda urcare,
 căci mâna-ți voind s'o apropii
 de brațu-mi, în liniștea mare
 ne 'mpiedecarăm în aripile proprii.

sau, în sfârșit, în *Cunoaștere*:

Când știu că mă aștepți undeva, dincolo de o fereastră,
 inima mea își înalță fruntea ca un cerb înaintea de moarte
 să-și mai umple odată nările de lumină.

Așa încât, pentru noi cei de azi, care am simțit secătuirea acestui lirism, dar am văzut și menținerea entuziasmului critic, care a continuat să-l cultive în noua formă (d. E. Lovinescu afirmă că *Intoarcearea poetului la uneltele sale* « aduce aceeași capacitate de spiritualizare »), autorul acestui volum a luat înfățișarea poezilor de cenaclu.

Ultimul volum al d-lui Camil Baltazar, *Tărâm transcendent* (1939), exprimă încă voința autorului de a nu mai părea lipsit de vigoare, ținând în bună măsură de estetica celui anterior. Sub ce influență nu se poate ști în chip sigur (dar e de bănuț că d. T. Arghezi a suflat peste poetul serafic de altădată), inspirația din noua culegere vrea să fie tot vâjnoasă, energică, dar ajunge la aceleași neplăcute violențe lexicale, la vocabularul realist și abstract. Intr'o bucată ca *Prezență*, citim:

Jocul de cioburi zilnice și-apropieri,
 de incandescențe atingeri și mângâieri,
 nu mi te 'ndepărtează în spirit, și 'n trup
 sporești miera ta de suflet ca 'ntr'un stup,

cea ce nu însemnează mai mult decât o vagă subtilitate de ordin intelectual; în *Transcendență*:

Când voi fi departe de tine, în alt emisfer,
prezența mea când nu va mai fi concretă,
ci aur palid de crai nou pe cer,
voi coborî în juru-ți, florală siluetă,

cea ce este o necunoaștere a cuvintelor recent dobândite; iar în 9 *Februarie 1936*: « Lumina zilei cade 'n fiecare oră alta / în aur obrintit... », în *Rugăciunea cea mai simplă*: « Dă-mi mizeria cotidiană, suava mea brâncă », etc...., apăsări lexicale, care se întorc împotriva intenției poetice. D. Camil Băltazar lucrează încă în contra instinctului său de poet atât de înzestrat, precum se știe, dar abătut printr'o voință de primenire și nefirească lărgire a sferei lirice.

Sunt însă semne neîndoelnice că poetul e pe cale să iasă din drumul impropriu pe care umblă de câțva timp. De n'ar fi în *Tărâm transcendent* decât revenirea pe alocuri la vîrsul muzical, timbrul de « cântarea cântărilor » din *Rugăciunea cea mai simplă*, elegia înfiripată din nou în *Marea vîndătoare a iubirii* sau puritatea, din fericire nemai specificată ca « pură » de data aceasta, decât în titlul bucății, a ultimelor două strofe din *Vers pur*, și împrejurarea de a recunoaște victoria poetului am avea-o întregă. E însă mai mult decât atât. E trezirea, aproape deplină, din amețeala neologistică și realistă, ce ni se vestește prin *Agonie*:

Cea dintâi despărțire de suflete ca de rădăcini
adânci în fibrele lor — s'a întâmplat.

O ghionoaie a moarte 'n dragostea noastră a sunat,
ne pîndesc, dragă, întăile putregaiuri și mărăcini.

Ți-am așteptat minunatele mâini, să mi le dai
a iertare, ca 'n știutele ceasuri de taină, —
mare 'n ochii cari îmi stropeau flori pe haină
sau lacrimi dintr'un suflet de rai.

Te-am strigat la ferestre, arhanghel
 umilit de a nu mi se auzi glasul,
 trist până în rărunchi
 că trece, mare, ceasul
 când ai putea să te rogi
 și să mai îngenunchi.

Incă urcă steaua amândurora
 ultimul ei leat de pur zenit,
 mâna ta poate s'o transforme 'n aurora
 marii împăcări sau într'un amar sfârșit.

Incă urcă sufletul meu treapta
 către inima ta, ca spre un alb chivot,
 să te țiu mai sus de mine aș vrea să pot
 cum aș ține inima mea cu dreapta

Sortii te-au trimis să fii aleasă,
 de-ai greșit și este scris pe-a lor aripă,
 ca să fii din inima mea ștearsă,
 stinge-mi, Doamne, inima 'n aceeași clipă.

Dela debut, d. Camil Baltazar și-a particularizat lirismul cu accente biblice de felul acestora și, deși alături de d. T. Arghezi în unele preferinți pentru forme de veche limbă românească, versul său avea totuși o identitate admirabilă. Regăsindu-se de câteva ori în *Tărâm transcendent*, e locul să credem că poetul va fi liber să meargă de acum înainte în sensul instinctului său, părăsit dela *Reculegeri în nemurirea ta*. Căci noul volum consumă experiența poetului, în totul arbitrară, de a fi cum nu-i îngăduie natura sa, făcând pe lângă aceasta, de ațâtea ori, dovada talentului recâștigat.

VLADIMIR STREINU

CARAGIALE DIRECTOR AL TEATRULUI NAȚIONAL

La începutul primăverii anului 1888, se produce un eveniment politic de cea mai mare însemnătate: căderea lui Ion C. Brătianu, care, cu mici întreruperi, guvernase doisprezece ani. Puterea este încredințată junimiștilor, iar conducerea guvernului, lui Th. Rosetti. Șeful departamentului instrucției publice și al cultelor, în noua formație, este Titu Maiorescu. Norocoasa împrejurare, — pe atunci nu se spunea, ca astăzi, conjunctură, — deschide o nădejde nouă lui Caragiale. În zece ani de activitate dramatică, el s'a impus, dacă nu și înaintea oficialității, dar desigur în fața Junimii literare, ca cel mai de seamă autor comic al nostru. Fiecare din comediile sale, dela *O noapte furtunoasă* la *D'ale carnavalului* (și numai cu excepția « farsei fanteziste » *O soacră*), a fost primită, la lectură, în cercul literar al Junimei, atât ca o izbândă personală, cât și ca o biruință a grupării artistice, a cărei ideologie o cristalizase strălucit, configurând și biciuind inadaptarea formei la fond, sub raportul social-politic. Mai mult încă, Maiorescu, ca șef nediscutat al noii direcții, luase cu însuflețire partea autorului nedreptățit al *Noptii furtunoase*, modificată cu dela sine putere, de Ion Ghica, directorul general al teatrelor, și a autorului fluerat, în urma unei cabale, la întâia reprezentație a comediei *D'ale carnavalului*. Încăunarea maestrului, pentru a doua oară, ca ministru al instrucțiunii publice și al cultelor, era prilejul providențial pentru împlinirea unui vechi ideal al lui Caragiale. De bună seamă, el nu putea revendica un drept, cu statele de serviciu ale partizanului politic foarte statornic, și anume din două pricini bine sau rău cuvântate: întâi, că nu era încă nicăeri politicește înregimentat, al doilea, pentrucă, « imparțial ca tot românul », primise câte o slujbuliță dela liberali și scri-

sese la câte un organ al fostului regim. Dar, de bine de rău, sub raportul pur scriitoricesc, el era un junimist cu vechime, cât se poate de credincios « Convorbirilor literare », unde publicase toate comediile lui, afară de *O soacră* și alte câteva bucăți literare. Literaricește, nu-și înșelase niciodată gruparea, iar micile-i călcări cu stângul, de ordin gazetăresc și funcționăresc, nu fuseseră însoțite de nici un zgomot. Așa dar, el își aștepta răsplata, în rând cu ceilalți camarazi literari, dar poate mai pretențios decât dânsii. Intr'adevăr, prin îndelungată familiaritate cu scena, Caragiale se simțea îndreptățit să aspire la locul de conducere al teatrelor, ca director general al lor, post care echivala pe atunci, ca până mai deunăzi, cu direcția Teatrului Național din București. Această ambiție a sa avea să-i încununeze activitatea creatoare, dar și râvna copilului din popor, care prin puterile lui, neajutat de nimeni, mulți ani de-a-rândul, se ridicase din cușca suflerului și din lumea culiselor teatrale, la rangul literar atât de meritat. Timp de două săptămâni, Caragiale se va fi mulțumit să nădăjduiască într'un semn de atenție din partea maestrului, va fi fost și atâta cât se cuvine indiscret, ca dorința sa să ajungă la cunoștința ministrului, dar, oricum, răbdarea sa n'a fost înțeleasă cum trebuia: ca o vie nerăbdare, cu greu stăpânită.

După o înfrigurată așteptare el se hotărăște să treacă la fapte, solicitând o audiență la Maiorescu, ca în acest fel să-și pledeze cauza. Iată textul inedit al scrisorii, din arhiva d-nei Livia Dymzsa, fiica lui Titu Maiorescu.

Stimate Domnule Maiorescu,

Favoarea de a obține dela d-voastră câteva minute de audiență particulară o doresc așa de mult, încât nu mai pot să nu îndrăznesc a vi-o cere. Așa ocupat cum am văzut că sunteți, nu mai am curajul de a veni de-a-dreptul la d-voastră să vă deranjez; — astfel, dacă am norocul să puteți dispune de un moment pe care atâta-l doresc, vă rog respectuos anunțați-mă când permiteți a vă vedea

vechiul d-voastră cunoscut

« cinicul »

I. L. CARAGIALE

(Calea Victoriei 148, catul de sus)

miercuri 6 apr.

Dedesubtul datei, barate, Titu Maiorescu a notat cu ductul său tremurat, anul: 1888. Așa fiind, obiectul audienței nu mai lasă nici un loc îndoielii, deși, cu mândria sa apreciabilă, Caragiale nu l-a divulgat din capul locului, după cum același sentiment al persoanei sale nu i-a dictat nici o platitudine în scris. Termenii sunt protocolari, fără exagerare, iar distanța deferentă e marcată prin calificativul de « cunoscut », care conține poate și oarecare amărăciune, bine stăpânită, cu privire la răceala de totdeauna, a stilului de viață maiorescian. Aci ne vom opri o clipă, în urma prezentării unui document original, autograf, și ca atare neîndoielnic. Ce valoare are însă scrisoarea publicată cândva de d. Octav Minar (*Caragiale, omul și opera*, edit. Socec), reputatul plâsmuitor de documente literare, și reprodusă cu imprudență de dd. B. Jordan și Lucian Predescu, în viața romanțată a lui Caragiale? Ca toate documentele de același izvor, ea nu a fost văzută de nimeni, dintr'o precauție pe care o înțelegem îndeajuns. Dar să se judece diferența de ținută, dela o scrisoare la alta! Caragiale nu se gândea să obțină ceea ce socotea că i se cuvine, prin plecăciuni joase, trăgându-i cu « Excelență » și cu « Prea Onorate », în fruntea scrisorii și încă o dată în text.

Scrisoarea e o pasișe nedibace, în care se mai află însă, pe lângă o jignitoare intuiție a firii lui Caragiale, și o afirmație ușuratică, greșit scornită de alcătuitoarea ei. E vorba de « ... promisiunea și asigurările d-lui Negruzzi, că se va face » (decretul de numire!). Dacă falsul publicator de « documente » ar fi citit « Convorbiri Literare », cu necrologul consacrat de Iacob Negruzzi, lui Caragiale, ar fi căutat pe altul, căruia să-i încredințeze « promisiunea și asigurările ». Dar despre atitudinea lui Negruzzi, revenim îndată.

Putem presupune că puțin după primirea scrisorii, Maiorescu l-a primit pe solicitatorul, la care ținea de altfel cu adevărat. În cursul convorbirii, Caragiale și-a precizat desigur pretenția, amintind titlurile sale temeinice, care-l îndemneau să aspire la direcția generală a teatrelor și tot atât de sigur este că și-a expus pe scurt programul de înfăptuiri. Nu este prea greu să ni-l reconstituim, deși nu-l găsim încă formulat. Criză de administrație, criză de regie, criză de repertoriu, sunt criticele formulate peste zece ani abia, dar critice de bună seamă sugerate de o situație

mult mai veche. Caragiale își propunea să instaureze un regim de gospodărie, să controleze efectiv punerea în scenă și jocul actorilor, să impună un repertoriu mai potrivit gustului public. Avea, cum s'ar spune, vederile sale, bine încheigate și o hotărâre dârză de a le pune în aplicație.

Maiorescu nu s'a sfiit probabil să-i opună un punct de vedere tot atât de precis. Prieten sau camarad cu actorii, Caragiale n'ar reuși să-și impună voința, unor elemente umane tot atât de susceptibile ca și dânsul și ca și el tot atât de independente. Sau, cum își amintea destul de plauzibil I. Suchianu: «... Maiorescu, ministrul instrucției, l-a refuzat pe motivul că n'are temperamentul de a conduce o societate artistică, un eufemism maiorescian, care pe românește sună așa: tu nebun, ei nebuni, cum o să vă puteți înțelege?» De asemenea, Maiorescu nu avea încredere în spiritul prea puțin gospodăresc al lui Caragiale. Ii va fi lăsat-o să înțeleagă, dacă nu și-a rostit îndoielile, răspicat.

Stăruind pe lângă conul Jacques, ca să-i susțină cererea, Negruzzi i-a răspuns cu aceeași sinceritate: «Prea era grea o administrație atât de vastă și de complicată pentru o natură mai predispusă la lucrări de imaginație decât la o muncă istovitoare de seacă administrație și la conducerea acelei «genus irritabile», acelei clase de oameni susceptibili și nervoși cum sunt artiștii și artistele dramatice. Părerea mea i-am spus-o lui Caragiale în persoană și el nu mi-a iertat-o. El era oarecum născut și crescut în teatru; iubea teatrul peste măsură și visul său, încă din întâia tinerețe, era să ajungă odată Directorul general al Teatrului Național din București.»

Consultând și pe d. N. Petrașcu, care i-a recomandat însă pe Caragiale, Maiorescu a răspuns: «Caragiale? director de scenă da, dar administrator al teatrului, cu socoteli, cu cifre... nu-l văd». (*Autobiografie, în Studii și documente literare* I. E. Torouțiu, vol. VI).

După I. Suchianu, care și-a scris amintirile cam la 40-45 ani dela trecerea evenimentului (*Diverse însemnări și amintiri*, 1933), numirea lui Caragiale s'ar fi datorit Reginei. Cu prilejul vizitei lui Eduard al VII-lea, pe atunci principe moștenitor, la Sinaia, Carmen-Sylva i-ar fi oferit printre alte divertismente și unul dramatic, organizat de Cara-

giale. Ca o răsplată a succesului, datorit regisorului ocazional, Regele i-ar fi conferit *proprio motu*, Coroana României, iar Carmen-Sylva și-ar fi exprimat «dorința de a-l vedea cât mai curând directorul Teatrului Național», *The right man in the right place.* » La răspunsul lui Caragiale că Titu Maiorescu l-a refuzat, Regina ar fi adăugat: «Am să te numesc eu atunci, căci pe mine nu cred să mă refuze domnul Maiorescu». I. Suchianu încheia relatarea faptelor, astfel: «Așa a fost numit Caragiale director fără voia boierului și lucrul s'a văzut clar în urmă». Nu știm ce se va fi văzut clar în urmă, dar este de restabilit un fapt. Caragiale a organizat într'adevăr, cu prilejul vizitei prințului de Walles, o reprezentație sau două, cu paisprezece tablouri vii, ca acrostih al principelui (Prince of Walles), cu scene din Shakespeare și cu două piese: *Happy Pear*, o comedie englezească și *Louison* de Musset, jucate de actori din societatea înaltă. Atunci Caragiale într'adevăr a fost distins cu o decorație, dar nu cu Coroana, ci cu Steaua României, în gradul de cavaler. Numai că evenimentul vizitei înalte s'a produs către sfârșitul lunii Septemvrie, când Caragiale era director general în funcțiune de trei luni. După cum se vede, n'a putut fi nici o legătură între numirea lui Caragiale și organizarea reprezentațiilor dela Castelul Peleş. De asemenea, este greu de crezut că Regina, — care binevoise să asculte lectura *Scrisorii pierdute*, înainte de premieră, să asiste și la întâia ei reprezentare și să primească de câteva ori pe Caragiale la Palat, — va fi intervenit direct întru numirea sa ca director general al teatrelor. Mai vrednică de reținut este afirmația lui Teleor, (*Viața literară și artistică*, I, 17, 1907), că acela care l-a decis pe Titu Maiorescu, a fost P. P. Carp. Aci avem o singură rezervă, cu privire la dialogul fantezist, dintre șeful politic și cel literar al «Junimii». Il redăm sub beneficiu de inventar, ca și alte relatări ale lui Teleor:

«— Pe cine zici tu, Petrache?

— Dacă vrei să faci una boacăină — răspunse d. P. Carp, ministrul de externe —, te-aș povățui să numești pe Caragiale.

— Bună idee, îl voiu numi.

— E mai bun ca Zizin Cantacuzino.

— Și Zizin e bun, dar...

În redacția *României Libere* se zicea despre Zizin că e nervos. »

Ca și cum Caragiale n'ar fi fost și el cam iute din fire ! Și apoi, numai « bună idee » nu i se va fi părut lui Titu Maiorescu, dar cuvântul lui Petre Carp era desigur destul de greu ca să-l înduplece la o numire, căreia i se opusese timp de două luni și jumătate (aceeași versiune, a susținerii lui Carp, la d. Massoff, probabil după amintirile d-lui P. Gusty). Oricum ar fi, decretul de numire al lui Caragiale apare cu data de 2 Iulie 1888, dar valabil retrospectiv, pe ziua de 26 Iunie. În comitetul teatrelor sunt numiți, pentru patru ani, profesorul Anghel Dimitrescu (sic), Dimitrie R. Rosetti, cumnatul ministrului, și d. N. Petrașcu, în locul lui Gr. Cantacuzino și G. Steriade, demisionați, și al lui D. Olănescu (Ascanio), numit într'o altă funcțiune.

Același decret numește în postul de secretar-casier pe Al. Brăiloiu, fiul juristului, și pe inspectorul teatrelor, V. Siderescu. Naștere grea !

Întârzierea depusă în înlocuirea directorului general C. I. Stăncescu și în numirea lui Caragiale trebuie văzută și sub latură legalismului. C. I. Stăncescu, multă vreme membru în comitetul de conducere al Teatrului Național și director general al teatrelor în stagiunea precedentă, 1887-1888, nu putea fi debarcat fără motiv legal. S'a găsit însă formula unei anchete administrative, în urma căreia directorul general a fost nevoit să demisioneze, cruțându-i-se astfel o destituire dezonorantă. Numai după demisia lui Stăncescu, a fost posibilă numirea lui Caragiale.

Această numire n'a întâmpinat ecouri de presă, nefavorabile.

Se rupea însă cu o proaspătă tradiție, care va fi tras și ea destul de greu în cumpănă, când diverși partizani veneau cu propunerea numirii lui Caragiale. În ce consta această tradiție, care se opunea numirii fostului sufler, de umilă obârșie ? Primii directori generali ai teatrelor, după organizarea legală a Teatrului Național și a Societății Dramatice (legea din 6 Aprilie 1877 pentru organizarea și administrarea teatrelor din România), au fost recrutați din rândul boierimii; așa a funcționat Ion Ghica din 1877 până în 1881, apoi C. Cornescu, în 1881-1882 și Gr. C. Cantacuzino, din 1882 până în 1887. Cu C. I. Stăncescu s'a făcut o excepție, dar el provenea din vechea organizație a Teatrului cel Mare, încă înainte de preschimbarea sa în Teatrul Național din București. Cu numirea lui Caragiale, s'a adus o lovitură mai

simțită tradiției conservatoare, întemeiată însă de către liberali, de a se încredința direcția generală unor nume mari, din vechile familii dregătorești ale țării. De aceea ascensiunea fostului sufler și copist a trezit comentariile presei orale, mai vârtos decât ale celeilalte — și aceste bârfeli puteau fi trecute cu vederea de către un înțelept. Lui Caragiale i-a lipsit însă seninătatea de a trece la lucru, fără să țină seama de « gura lumii ». El a reacționat cu vivacitate, trimițând presei o scrisoare lămuritoare. Este un document de mare însemnătate, uitat cu vremea și pe care l-am retipărit în anul trecut (*Opere*, V, pp. 281-288), redându-l circulației. Caragiale relevă cu reținuta sa ironie, calitatea « venerabilă » a numelor « ilustre », în opunere cu tinerețea lui și cu obscuritatea nașterii sale, ca să reamintească ferm, titlurile sale literare. Până aci este desigur în dreptul său. Când trece însă, mai departe, aducând grele învinuiri predecesorului său, pe temeiul constatărilor anchetei, actul său încetează de a fi perfect elegant. Oricât se scuză anticipativ de prea puțin delicata lui procedare, aruncând răspunderea asupra acelora ce critică numirea sa și doresc întoarcerea celui îndepărtat, fapta sa este primită cu reprobare, în spiritul iertător și milos al Românului, care vede totdeauna în cel slab și lovit, chiar dacă pe drept, un prigonit. Majoritatea ziarelor nu acordă publicitate scrisorii, care are mai la urmă caracterul unui manifest-program. Caragiale se vede nevoit, în urma refuzului tacit, să retipărească scrisoarea, în foi volante, ca să-i dea răspândire pe altă cale. Primul său contact cu presa este așa dar un insucces, care, după cum se va vedea, se va accentua progresiv.

Nu e mai puțin adevărat că manifestul-program trebuie bine cunoscut de toți cercetătorii operei caragialiene, pentru conținutul său cât se poate de prețios, — dacă trecem peste laturea lui polemică și personală.

Aci își face loc concepția sa autoritară în ceea ce privește conducerea instituției, în care « după desordine, intrarea prea bruscă pe calea ordinii, după îndelungă anarhie restabilirea autorității normale fac efect aspru ». Aceeași constrângere întru stricta îndeplinire a datoriei și-o impune și sie-și, adaugă Caragiale, precizând în amănunțime orariul său de lucru: « Intru dimineața la opt ceasuri în Teatru, lucrez în birou până la 11; la

11 precise trec în sala probelor, unde dirijez cu regizorul, d. Gusty, repetiția până la 3 d. a. Dela 3 până la 6 Teatrul e închis, avem o pauză. La 6 precise niciun minut mai târziu, sunt în sala probelor, unde lucrez cu cea mai amănunțită luare aminte la pregătirea spectacolelor. Vin cel dintâi în teatru și ies cel din urmă, când s'a sfârșit repetiția de seară la 10 ceasuri ». E vorba, firește, de activitatea directorului, înainte de deschiderea stagiunii, care comporta o lună și jumătate de repetiții, cu salariizarea pe jumătate a actorilor.

Caragiale își anunță apoi o parte din repertoriu și piesa, asupra căreia nu este încă decis, cu care se va deschide stagiunea.

Mai departe, recunoaște cu părere de rău că vor lipsi doi sau trei buni actori dramatici din compunerea trupei, însă « din cauze neatârinate de voința Direcțiunii, și chiar nici de voința d-lor proprie ».

Direcția a angajat în schimb « alți artiști de deosebite genuri », printre care Anestin și Hagiescu, bine apreciați, dar care lipseau Teatrului Național; ea mai caută « să întrebuințeze mai bine ca în trecut niște talente marcante, ce până acuma stăteau cam prea ascunse în umbra rolurilor de a doua mână ». Astfel, Iancu Petrescu, care a jucat cu succes pe Macduff în *Macbeth*, pe Actorul în *Hamlet* și pe bătrânul Moor în *Briganzii*, va juca pe Regele Lear « și alte prime roluri forți ».

Caragiale încheie observând cu bună dreptate că nu se cuvine să fie judecat înainte de a fi început stagiunea și că stagiunea se va deschide la sorocul legal, deși un ziar (*Democrația*, n. n.) a anunțat că nu se va mai deschide anul acesta, din cauza incapacității noului director.

Deși în bună parte îndreptățită, scrisoarea are păcatul de a răspunde mai mult cancanurilor orale, decât unor opoziții efective, consemnate în scris. Din această pricină, presa o comentează destul de răuvoitor.

Dintre toate criticele, singurele care se cuvin luate în considerare sunt acelea formulate de un scriitor și gazetar cu renume: Gr. Ventura, autorul piesei patriotice « Curcanii », fost membru în comitetul Teatrului Național, care distinsese cu premiul de 1200 lei, *D'ale Carnavalului*.

Ca un cunoscător al chestiunilor de teatru, informat probabi l

de viitoarea sa soție, actrița F. Vermont, Ventura scotocește toată activitatea de două luni, a noului director general. Ii contestă priceperea, pentrucă a format trupa, din care lipsește « ca bărbați, un mare rol prim, un prim amarez și ca femei o tânără forte și o amareză primă » și fiindcă a angajat « o sumedenie de comici, astfel ca trupa Teatrului Național să numere astăzi 5 primi comici și 5 alți comici de al doilea rang ». Il acuză de părtinire și favoritism prin angajarea unor elevi dela conservator, lăsând afară artiști merituoși, capi de promoție ai conservatorului și creatori de roluri însemnate. De asemenea îl denunță de a fi călcat legea prin admiterea unor societari noi, fără consultarea comitetului și a societarilor și prin angajări, fără avizul comitetului. In sfârșit, relevă lipsa în repertoriu a operelor originale, ale autorilor români.

Care este valoarea acestor obiecții ?

Înainte de începerea stagiunii, s'au retras dela teatru cei trei principali actori dramatici: Grigore Manolescu, Aristizza Romanescu și Constantin Nottara. Cel din urmă a demisionat din Comitetul teatral încă dela numirea lui Caragiale, cu care nu întreținea raporturi, dintr'un motiv intim; el s'a retras și din teatru, din aceeași pricină de ordin personal. Manolescu și Aristizza, de altă parte, și-au căutat un angajament în provincie, deoarece nu mai vroiau să joace la Teatrul Național din București, unde funcționa ca artistă soția celui dintâiu, Anicuța Popescu. Amândoi erau eroii unui proces scandalos, de adulter (erau și cumnați !), care s'ar fi sfârșit printr'o condamnare penală, dacă soția lezată nu și-ar fi retras acțiunea, după ce obținuse o sentință în favoarea ei. Așa dar Aristizza și Manolescu, când au găsit un strălucit angajament, cât mai departe de Anicuța, la Iași, s'au grăbit să-și înainteze demisiile de la Teatrul Național din București.

În această împrejurare Caragiale s'a comportat ca un director desăvârșit: a respins demisiile și a aprobat câte un concediu de un an (Aristizza Romanescu, *30 de ani, Amintiri*, Socec 1904). El nu era deci cu nimic vinovat de lipsa, ce avea într'adevăr să fie foarte simțită, a celor doi mari interpreți de dramă. Spre a umple aceste goluri, Caragiale a încercat să folosească unele elemente tinere, neavând de unde găsi alți actori dramatici de aceeași forță. A procedat cam expeditiv, făcând înaintări și angajamente noi, fără să consulte comitetul teatral și pe societari,

care au ratificat însă hotărârile lui. Față de noua situație ce i se crease, prin plecările frunțașilor dramatici, noul director general a crezut că va reuși să alcătuiască o trupă satisfăcătoare, cu actori de dramă pregătiți *ad hoc* și mai ales cu o foarte puternică echipă de actori comici. În vederea acestui rezultat, a angajat din provincie pe Hagiescu și pe Anestin, iar dintre elevii de conservator, pe V. Toneanu, pe C. Mărculescu și pe d. I. Brezeanu. Este adevărat că s'a făcut un regretabil dezechilibru între actorii dramatici, dintre care singurul mai de nădejde era Iancu Petrescu și între cei de comedie, care erau prea numeroși. Dar Caragiale n'avea de unde să descopere talentele dramatice: îi rămânea numai să încerce puținele elemente rămase și să formeze altele noi.

În ajunul deschiderii stagiunii, un alt actor l-a părăsit, dar numai pentru câteva săptămâni: St. Iulian, căruia, după cele ce ne-a spus d. Paul Gusty, Caragiale îi refuzase o recompensă bănească (« des feux-uri »), anticipativă. Nici în această plecare, direcția generală nu avea vre-o vină, dar se adevărea dela început, cât era de grea conducerea personalului actoricesc.

Să revenim însă, nu la observațiile, în parte drepte, ale lui Gr. Ventura, ci mai ales asupra efectelor lor.

La câteva zile după publicarea acestor critice, a izbucnit un mic scandal: d-ra F. Vermont a dat publicității niște scrisori, în care învinuia pe Caragiale de a o fi scos din teatru, ca să se răzbune împotriva observațiilor lui Ventura. Majoritatea presei s'a lăsat foarte impresionată de acest incident, însușindu-și versiunea actriței. Numai în *Lupta*, organul lui G. Panu, s'a dat exprimare și punctului de vedere al direcției, rectificându-se că n'ar fi fost vorba de excluderea d-rei Vermont, ci numai de dublarea ei, într'un rol, de teamă ca să nu-l părăsească în momentul oportun, sub puterea unor sugestii străine. Oricare ar fi adevărul, tensiunea dintre presă și Caragiale crește mereu, chiar în ajunul deschiderii stagiunii. Cu o săptămână înainte, apare o notă, în *Adevărul*, semnată *un spectator*, prin care se semnalează « înlocuirile » dela Teatrul Național, « ca să-și facă publicul o idee de modul cum noul director general al teatrelor se înțelege (sic) a conduce instituțiunea ce-i este încredințată ». Și urmează acest tablou:

« D-na *Aristița Manolescu*, înlocuită prin d-ra Lucreția Ștefănescu.

D-na *F. Vermont*, înlocuită prin d-ra Langer.

D. *Grigore Manolescu*, înlocuit prin d. Mărculescu.

D. *Nottara*, înlocuit prin d. Fărcășanu.»

Se ghicește astăzi lesne care e sorgința acestor insinuări și cam cine ar fi «spectatorul». Atmosfera defavorabilă noului director se urzește însă stăruitor.

Cu toate aceste împrejurări, deschiderea stagiunii, migălos pregătită de Caragiale dimpreună cu d. P. Gusty, tânărul director de scenă, înregistrează un adevărat succes. Se reprezintă, cu o montare extraordinară, *Manevrele de toamnă*, o localizare făcută de d. P. Gusty, după *Krieg im Frieden*, comedia autorului vienez G. Moser. Presa, în majoritate, elogiază atât localizarea cât și regia. Asupra celei dintâi exprimă însă rezerve cronicarul monden dela *l'Indépendance roumaine*, Claymoor (Mișu Văcărescu), remarcând că la Viena se ridicau tipi de ofițeri, dintr'o țară străină, în timp ce la București se ia în răs un regiment românesc! De asemenea, neîmpăcatul Ventura critică sever calitatea umorului: «râzi, precum râzi la grădină, Café-Chantant», dar recunoaște «punerea în scenă îngrijită» și cunoașterea rolurilor. Susținând perfecțiunea localizării și caracterul național al personajelor, cu reprezentarea excelentă a vieții noastre provinciale, cronicarul *Luptei* relevă în deosebi execuția: «Poate niciodată până Sâmbătă seara n'am avut o reprezentație mai riguroasă, cu rolurile mai bine învățate».

A fost așa dar un succes de regie, datorit colaborării strănse dintre Caragiale și acela care avea să ajungă cel mai destoinic dintre directorii noștri de scenă, d. Paul Gusty.

«Punerea în scenă îngrijită» se recunoaște de către Claymoor și reprezentației următoare, a dramei «Fata domnului Fabricius» de Adolph Wilbrandt, în traducerea d-lui P. Gusty. Dar însăși *Lupta*, organul binevoitor, unde cronică teatrală pare a fi deținută de D. Teleor, prietenul lui Caragiale, socotește că reprezentația însemnează un insucces. Ventura, bucuros de pagubă, notează o cădere «completă». Aceeași este însă și aprecierea imparțialului Gion, care repetă aproape aidoma cuvântul precedentului: «cădere desăvârșită» și se miră cum a lăsat Caragiale să se joace o astfel de «informă, nelegată, anostă și ridiculă dramă». «*Bizarre autant qu'étrange!* ar zice un Frances șagalnic» — adaugă Gion,

care era și el spiritual, și numai în franțuzește. Caragiale, din multe amărăciuni ale direcției sale generale, va reține această vorbă și i-o va reîntoarce lui Gion, peste 12 ani (*Opere*, IV pag. 89). Un prim insucces, de astă dată în comedie, cunoaște *Politica Babachei*, de D. R. Rosetti, localizare slabă, după consensul presei (*Românul, Adevărul, Lupta*, etc.) o cădere, sau o « cădere complectă », cum notează invariabil, neiertătorul Ventura.

Succesul alternează însă cu neizbânda, la începutul stagiunii. *Violeniile lui Scapin*, cu Iulian, reintrat, cu I. Petrescu, care dă « o adevărată creațiune » (după Ventura) în rolul lui Gêronte, și cu Hagiescu, obține chiar dela Ventura un certificat de bunăvoință (« Direcția ș'a dat multă osteneală... dar n'a izbutit decât în parte »). *Lupta* laudă însă fără rezerve: « Piesa a fost jucată magistral... un adevărat succes al scenei române ». Aceasta este de altfel impresia generală.

După « Manevrelle de toamnă », direcția și regia ating cu « Violeniile lui Scapin », piscul colaborării și al succesului. Este însă abia la sfârșitul primei luni a stagiunii...

Cu *Regele Lear*, Caragiale comite greșeala de a încredința rolul principal lui I. Petrescu, care joacă sub orice așteptare. Eșecul protagonistului excită în acest fel verva franțuzitului Gion: « ... cădere la pământ, sub pământ, până dincolo de groapa căderilor extraordinare... ». « Și bietul Petrescu — regele Lear, nenorocitul Lear — s'a coborât Sâmbătă până în prăpastia fără fund a ridiculului, trăgând cu dânsul — *touchante camaraderie* — pe cei mai mulți artiști ». Prin distribuția greșită s'a prăbușit încercarea lui Caragiale, de a reprezenta o piesă shakespeareiană, după ce renunțase la montarea « Visului unei nopți de vară », anunțată în scrisoarea sa către presă.

De acum înainte, până la Crăciun, urmează un repertoriu comic, renunțându-se, după insuccesul dramei *Fata domnului Fabricius* și a tragediei *Regele Lear*, la repertoriul dramatic.

Agachi Flutur, o veche comedie a lui Alecsandri, e primită cu protestări. Gion dezaprobă « exhumațiunea », bună « de văzut o dată *et encore* » și subliniază debutul nefericit al d-rei Lucreția Ștefănescu, cu spirite de această calitate: « fostă viitoare prima donă leggiara, viitoare ingenuă de comedie ». La o lună abia după deschiderea stagiunii, o judecă cu asprime: « Lucrurile merg

desigur mai rău ca anul trecut... Teatrul se înămolește». Iar Ventura se bucură din nou: «cădere complectă», nemaicăutând calificative noi pentru resentimentele sale.

Reprezentarea *Avarului* în traducerea lui I. Suchianu, cu Hagiescu în rolul principal, e primită cu păreri împărțite. *Lupta* îl socotește pe protagonist «destul de bine», pe d-ra Fulgeanu «slăbuță», iar înlocuitoarea ei, d-ra Lucreția Ștefănescu, «nici ea n'a fost foarte bună». În schimb aduce laude noii direcții de scenă, încredințată lui St. Iulian, în locul lui Nottara, și notează mai bine pe Hagiescu, la a doua reprezentație, pentru că «a mai scăzut diapazonul strigătelor». De altă parte, cronicarul dramatic al *Epocei*, D. D. Racovitză (Sphinx), care organizase fluierăturile la premiera comediei *D'ale carnavalului*, dezaprobă distribuția cu Hagiescu.

Alegerea pieselor mai ușoare, din repertoriul comic, e de asemenea primită cu severitate de către critică. O altă localizare de d. Paul Gusty, tot după G. Moser, «Calea Victoriei 352», e socotită de *La liberté roumaine*, ca o «farce bourrée de gros sel», dar și ca o reprezentație distractivă. Tel. (eor?), în *Lupta*, numește *O casă liniștită* (*Les trois chapeaux* de Hennequin, în traducerea lui Al. Brăiloiu), «comedie fără sare și piper».

Același e însă foarte mulțumit de *Pasărea albastră* (*Le réveillon* de Meilhac și Halévy), cu Iulian și Anestin și cu aceeași d-ră Lucreția Ștefănescu, care «nu e lipsită de oarecare talent» și care «cu timpul va putea juca». *La liberté roumaine* consideră reprezentația satisfăcătoare, decorurile și costumele foarte convenabile, dar notează că sala a fost foarte rece.

Repertoriul comic, din primele luni ale stagiunii, e atacat cu vehemență de *l'Indépendance roumaine*: «... depuis son ouverture... notre grande scène se débat dans des farces indignes d'elle... On nous sert un répertoire qui serait à peine à sa place au théâtre Dacia ou à l'Orphée».

La «Fântâna Blanduziei», periodicul literar care apare cu numele lui Eminescu în fruntea colaboratorilor, critica e tot așa de aspră. Marion, viitorul umorist, scrie: «Au făcut din Teatrul Național un teatru de farse și bufonării, gonind adevărata artă prin scâlămbăituri, gonind publicul iubitor de artă». Se observă mai departe lipsa unor piese noi în repertoriul, alcătuit numai

din « vechituri și localizări, din care multe au suferit o cădere rușinoasă » și mai ales lipsa oricărei piese originale, măcar a unui monolog.

Sărăcia repertoriului, părtinirea în distribuție, neîngrijirea spectacolelor, sunt defectele prea sumar indicate de Tel. în *Lupta*, la sfârșitul anului; dar răspunderea e aruncată în seama altora care « regularisesc totul în teatru », deoarece Caragiale « n'a știut cine-l înconjoară și cui îi dă absoluta sa încredere ». Spre deosebire de tot restul presei, Tel., afirmă răspicat: « . . . am susținut și susținem contra tuturor că Caragiale poate, neinfluențat de nimeni, să fie un bun director ».

Cu puțin înainte, denunțase în același ziar impunerea traducerilor de către « persoane influente », ca tălmăcitorii pieselor « *Politica Babachei* » (D. R. Rosetti) și « *O casă liniștită* » (Al. Brăiloiu). « Direcția să facă bine, — îndemnase la urmă, — să aibă curajul d'a respinge chiar operele membrilor comitetului, când ele sunt slabe ».

Inverșunat, Ventura face statistica pieselor jucate în două luni de stagione: « . . . Din 16 (înșirarea analitică dovedește însă 17) piese cari s'au reprezentat, 12 au fost traduse sau localizate de funcționari ai teatrului. . . Desfid să mi se citeze un alt exemplu atât de scandalos de monopolizare a unui teatru. »

Socoteala cuprinde comediile « *Agachi Flutur* » și « *Kir Zuliariidis* », două « localizări vechi ale lui V. Alecsandri ». Celelalte cinci piese sunt comediile lui Molière « *Vicleniile lui Scapin* » și « *Căsătoria silită* », traduse de 3 stele (I. Suchianu, n. n.), « *Regele Lear* » și două « comedii-farse » ale lui Caragiale (« *O noapte furtunoasă* » și « *O scrisoare pierdută* »).

Celelalte piese fac parte dintr'un repertoriu de comedie ușoară, franceză sau vieneză.

După sărbătorile Crăciunului și ale Anului Nou, Caragiale se căsătorește și pleacă în călătorie de nuntă, lăsând conducerea artistică lui D. R. Rosetti și cea administrativă, d-lui N. Petrașcu.

Una din primele măsuri ale conducerii provizorii este deschiderea tratativelor cu Aristizza, cu Manolescu și cu Nottara, în vederea întoarcerii lor la matcă. Cei dintâi obțin la 10 Ianuarie, achitarea, în urma retragerii cererii d-nei Anicuța Manolescu (secția a II-a a Tribunalului corecțional îi condamnă pe fiecare

la o lună închisoare). Reintrarea lor se produce însă abia în Martie, după încheierea stagiunii la Iași. Ea nu e un merit anume al conducerii interimare a Teatrului Național, deoarece și Caragiale, dacă ar fi fost în funcțiune, ar fi încercat desigur să-i aducă îndărăt. Numai împăcarea lui Nottara e un adevărat succes al înlocuitorilor lui Caragiale, care n'ar fi făcut primul pas, să-l determine la revenire. Nottara își reia locul, jucând prima oară la 29 Ianuarie. Este primit « cu salve de aplauze și în strigăte de « bravo » (*Lupta*), care ar fi fost interpretate, în prezența lui Caragiale, ca o dezavuare a acestuia.

La plecarea în concediu a directorului general, adversarii săi își exprimă nădejdea că lucrurile vor merge mai bine și, în deosebi, că sala Teatrului Național se va umple. Intr'adevăr, cronicarii teatrali își fac o plăcere să numere spectatorii, când publicul e mai puțin numeros și să-l mai micșoreze în dările lor de seamă, ca să facă atmosferă împotriva lui Caragiale. Numărătoarea este însă din capul locului greșită, dacă ținem seama de faptul că noul director suprimase cu desăvârșire biletele de favoare, cu care predecesorii săi mai lăsau să se creadă în îmbulzirea publicului. Alteori, lipsa de spectatori se putea înțelege, cu bună credință, ca în zilele de ajun și de Anul nou, când creștinii petrec în altă parte. Curierul teatral dela *l'Indépendance roumaine* notează, cu o neprefăcută bucurie, că la 31 Decemvrie « erau, numărându-se și publicul dela galerie, vreo cincizeci de persoane în sală », iar a doua zi « nu erau mai mult decât 25 de spectatori » (inexact, pentru ziua de Anul nou, când încasările sunt întreprinse față de cele din ajun). Nu e însă mai puțin adevărat că direcția interimară nu reușește să impună piese răsuflăte, ca melodrama « Două orfeline ». *Epoca* remarcă inferioritatea distribuției celei noi față de cea din trecut, în contradicție însă cu *Lupta*, care aduce tocmai învinuirea contrarie, și anume că se joacă cu aceleași elemente, « așa că actrițele care odată erau tinere și mergeau în roluri de fete de 15 ani, acum sunt aproape de 50, și lucru curios, țin cu orice preț să-și mențină rolul ». Energic, *Lupta* cere să se sfârșească odată « cu sfintele moaște » ale distribuției. Piesa e scoasă de pe afiș după o singură reprezentație.

Derogându-se dela programul lui Caragiale, de a nu se reprezenta operete în cursul stagiunii sale, se joacă *Domnul Chou-*

fleuri, operetă într'un act, cu Iulian, foarte aplaudat și bisat, cu d-na Amelia Nottara, «ca totdeauna bine în operete», cu Băjenaru, «nul ca joc de scenă, dar superior tuturor în voce» și cu d-ra Dănescu, «cel mai bun subiect de operete» (*Lupta*).

Câte un program de comedii ușoare (*Ceața și Din glumă*, localizări de Malla și *La băi* de V. Alexandrescu-Dorna) este bine primit și de presa până în ajun dușmană, care nu mai protestează împotriva pieselor «prea decoltate», după ce atacase ca pornografice altele, de aceeași calitate. La *Românul*, Gion are un moment de încredere, cum că teatrul își va veni în fire: «Adică să se fi șters blestemul aruncat asupra Teatrului Național de la începutul stagiunii 1888—89?... Acea ghiată și acea ceață de anosteală și de părăsire, care dominau în sală la toate reprezentațiunile nu mai se simțeau aseară... Ce frumos și ce bine ar fi dacă, cu această reprezentațiune, ar fi fugit cucuvaia după (sic) Teatrul Național și ar mai începe iarăși se-ratele de mai 'nainte cu lume și cu piese interesante.»

Poate că presa și-ar fi manifestat mai departe complezența, dacă nu s'ar fi întors din vreme Caragiale, după călătoria de nuntă. Intr'adevăr, Caragiale este înapoiat, înainte de a se încheia luna dela plecarea sa. Curios lucru, totuși! Unul din intermariei săi, d. N. Petrașcu, a rămas cu amintirea unui concediu de «lungă călătorie de nuntă», iar d. Paul Gusty, în amintirile sale verbale, folosite de d. Ioan Massoff, crede tot așa că acel concediu s'ar fi prelungit până la schimbarea guvernului, la sfârșitul lunii Martie! Revenirea lui Caragiale la teatru e însă notată de insultătorul său adversar anonim dela *România*, organul liberal-conservator. Acest zevzec îl poreclise Ion August (Prostul) Caragiali, deoarece directorul general nu venea la teatru decât în frac și cu mânuși albe. La data de 5 Februarie, el anunță ca un fapt «extraordinar» că joi seara (2 Februarie) «s'a arătat la teatrul național d. Ion August Caragiali», dar «nu era îmbrăcat în frac». Peste câteva zile, directorul general asistă la o festivitate la Curte.

În cursul lunii, se reprezintă în sfârșit o lucrare dramatică originală, compusă de C. C. Bacalbașa, ziaristul: *Petecul lui Berrechet*. Piesa, după Racovitză-Sphinx, este «o imitațiune străvezie a Scrisorii pierdute», o farsă «grosă», care «îi place s'o vază», dar nu pe scena Teatrului Național». Obiecția era, se vede,

pe buzele tuturor, de vreme ce, înainte de a fi fost formulată în scris, *România* o combate, asigurând că piesa este originală. În *Lupta* se vorbește de un mare succes, de « acțiune, intrigă și mult spirit » și i se prevede « un lung șir de reprezentațiuni » (a fost jucată de cinci ori).

Fără prea mare succes se reiau *Mușchetarii*, cu observația lui Racovitză că reprezentația era legitimă pe vremurile eroice ale lui Pascaly, dar nu acum, când avem artiști superiori, public mai cult și subvenție dela Stat.

În luna Martie, se reia *Fântâna Blanduziei*, fără să se aștepte reintrarea Aristizzei, în rolul Gettei, în care apare o debutantă, d-na C. Jianu. Acestei dublări i se atribue căderea piesei. Aceeași grabă este remarcată și cu prilejul reprezentării fără Aristizza și Manolescu a tragediei *Othello*, cu Nottara, care a fost foarte bine, dar într'un ansamblu slab (*Epoca*). *Hamlet* se joacă însă cu perechea de artiști, care și-au reluat locul, spre mulțumirea tuturor. « Personalul teatrului acum este complet, — scrie Tel. la *Lupta*, — multe seri plăcute am avea de așteptat. . . păcat că stagiunea e la sfârșit ». Asistă lume foarte multă, care nu-și precupețește aplauzele și ovațiile, « mai ales dela galerie ». Aproape același succes cunoaște reluarea dramei *Ruy-Blas*, cu succesul mare al lui Nottara, în Don Sallustiu, cu Aristizza și cu Manolescu, dar cu distribuția în parte greșită, după Racovitză (Iulian, care a jucat pe Don Guritan, ar fi fost mai bun în rolul lui Cezar de Bazan, deținut de P. Vellescu).

Bine primită este și reluarea cu Nottara, Aristizza și Manolescu, a dramei *Mândrie și amor* (*Le maître de forges*), care constituie pentru dificilul Gion « un spectacol variat ». Gion se bucură că vor « juca toți artiștii mai vechi » și că « talentele tinere sunt la odihnă ». El mai notează un « public numeros, — iar în raport cu ceea ce era până acum în sala Teatrului, am putea zice că aseară ca și Duminecă (19 Martie, n. n.) publicul era enorm, imens, infinit ». (Ca să se vadă ce însemnează relativitatea aprecierilor, chiar în chestiunile de fapt, vom nota că Racovitză, în aceeași zi, scrie că « sălile sunt mereu goale ». Dacă nu e bunăvoință !) Sfârșitul lunii Martie, în care repertoriul a fost într'adevăr deosebit de variat, se încheie mai puțin strălucit, cu *Uriel Acosta* și cu *Nerone* (de Pietro Cossa, cu Grigore Manolescu).

În aceeași lună, Caragiale îl adusese pe Matei Millo, gloriosul veteran al scenei, în vârstă de 73 ani, să-și debiteze vestitele-i monologuri, din *Paraponisitul* și *Paraponisitul în slujbă*.

Stagiunea e virtual încheiată înainte de sărbătorile pascale, cu prezentarea unei piese naturaliste: *Otrava* (*l'Assommoir* de Emile Zola, adaptată la scenă de Busnach și Gastineau și în traducerea lui Gr. Manolescu). Drama, în 5 acte sau 9 tablouri, a «escitat» continuu interesul publicului, după Gion, care face critica foarte amănunțită a reprezentației.

După un relâche pascal de șapte zile, cerut de Biserică, se joacă un șir de «benefissuri», în favoarea principalilor artiști. Publicul mai numeros ca oricând, prin plasarea meșteșugită a biletelor, de către cei direct interesați, are prilejul să aplaude pe Aristizza în *Romeo și Julietta*, pe Iulian în *Domnul Choufleuri* și în *Răposatul dumnealui* (de Pascaly), pe Nottara în *Briganzii*, pe I. Petrescu în *O noapte de carnaval*, ș. a. m. d.

Benefissul lui Iulian dă loc unui scandal, deoarece Caragiale îi reține suma pentru decontarea aconturilor îngrămădite. Iulian, susținut de câteva gazete, bucuroase să-l șicaneze din nou pe Caragiale, amenință cu parchetul. Deosebit de gravă este însă acuzația că directorul-general s'ar fi făcut vinovat, cerând un «bacșiș» de la trupa «des Variétés» din Paris, a d-nei Judic (*Adevărul*, 4 Mai 1889). După verificare, în scriptele teatrului, ne-am convins că era o infamie, deoarece noul ministru, C. Boerescu, a acordat toată încrederea lui Caragiale, însărcinându-l să rezolve cum va crede cererea trupei, de a da câteva reprezentații pe scena Teatrului Național. Dacă într'adevăr ar fi fost vorba de încercarea șperțuirii, ministrul i-ar fi retras lui Caragiale dreptul de a stabili condițiunile de închiriere a sălii.

După opt săptămâni dela înapoierea lui Caragiale din concediu, demisionează guvernul juminist, fiind urmat de o echipă de conservatori-liberali, sub președinția lui Lascar Catargiu. Presa adversară se grăbește să dea ca fapt împlinit, demisia directorului general al teatrelor (*La liberté roumaine*, la 1 Aprilie). Lucrul neconfirmându-se, dușmanii cer încetarea «scandalului» dela Teatrul Național, care a «devenit un ce neesplicabil, misterios chiar». În *Națiunea*, se cere controlarea gestiunii lui Caragiale, care ar fi făcut din Teatrul Național un harem și o școală de

literatură pornografică (19 Aprilie). *România literară*, organul lui Th. M. Stoenescu, poetul macedonskian, pretinde că I. L. Caragiale « s'ar fi prosternat la picioarele M. S. (Reginei), cerându-i ocrotire și sprijin ca să se menție la direcția teatrului », dar că ministrul l-a oprit să mai contracteze angajamente și să elaboreze noul buget, ceea ce ar echivala cu o suspendare « pe jumătate »; cu toate aceste « informații », revista cere grabnica înlocuire a Direcțiunii, care « a dus teatrul la peire » (30 Aprilie). Numai la *Epoca*, un susținător ocazional, semnând *Stal* (poate D. R. Rosetti), scrie că înlocuirea lui Caragiale va fi foarte ușoară, « de vreme ce d. Caragiale, chiar dacă ar fi rugat să-și păstreze funcțiunea, e hotărât să se retragă » (18 Aprilie). Într'adevăr, ajuns la capătul răbdării, Caragiale demisionează la 5 Mai și printr'un decret cu data de 6 Mai, e înlocuit cu Gr. C. Cantacuzino, fost director general.

Așa se încheie poate cea mai turburată dintre direcțiile Teatrului Național din București, care a coalizat împotriva-i aproape unanimitatea presei. Fost-a ea însă așa de slabă pe cât se pretindea? Și meritat-a oare reaua amintire ce i-a fost păstrată de către contemporani? Căci dacă până astăzi nu se știe mai nimic despre acest episod din viața lui Caragiale, cei din generația marelui dramaturg își făcuseră o părere destul de rea despre stagiunea sa.

Astfel d. N. Petrașcu, părtaș al conducerii (ca și d. P. Gusty), afirmă în recenta autobiografie, că « direcția lui Caragiale a fost însă cu urmări rele. Toți actorii de seamă s'au retras de pe scena Teatrului Național ». Mai de mult încă (*Literatură și artă română*, II, XI, 1898), d-sa susținuse că numai cu *Manevrele de toamnă* s'a « putut salva... stagiunea atât de amenințată atunci »; comedia nu s'a mai reprezentat însă, după Anul nou, decât de trei ori. În amintirile sale (*Bucureștii de altădată*), alcătuite cu ajutorul presei din epocă, C. C. Bacalbașa a fost mai categoric: « Trecerea lui Caragiale pe la Teatrul Național n'a lăsat nici o urmă bună, dimpotrivă de mult Teatrul Național n'a mers atât de rău cum a mers sub noua direcție ». Să examinăm dacă această din urmă judecată se cuvine a fi ratificată.

Înainte de orice, cercetarea obiectivă a directoratului caragialian duce la o constatare surprinzătoare. Dacă una din temerile intime ale lui Maiorescu va fi pornit din axioma că un slab admi-

nistrator al propriilor sale venituri nu poate fi vreodată un bun mânuitor al banului public, sub acest raport, gestiunea lui Caragiale i-a adus desigur o desmințire. Intr'adevăr, direcția sa generală s'a caracterizat prin economie, până la parcimonie, în cheltuieli: reducerea salariilor, suprimarea билетelor de favoare și a altor risipe. Din această virtute, care nu poate fi contestată, au decurs însă destule neajunsuri, atât pentru teatru cât și pentru conducătorul lui. Economia în salarizare aduce o reducere bugetară, dar elementele ieftin remunerate nu aduc prestigiul artistic al protagoniștilor de lux, care, oricât de scump plătiți, rentează prin afluența publicului. Caragiale, din dorința economiei, a greșit prin angajamentele mai puțin oneroase, deoarece n'a găsit mijlocul ca într'un timp așa de scurt, să formeze talente noi. Deși a văzut adesea just, roadele intuiției sale, ca în cazul lui I. Petrescu, s'au verificat mai târziu; de asemenea d. Iancu Brezeanu și Maria Ciucurescu au fost descoperiți de Caragiale, dar le-au trebuit câțiva ani ca să se impună. De altă parte, suprimarea tuturor cheltuielilor prisoselnice, fără să dea venituri prea mari teatrului, au creat direcției o seamă de dușmani, din rândul presei, al actorilor și al publicului cu plată. Caragiale, dacă ar fi continuat în stagiunea următoare, și-ar fi revizuit desigur unele principii economice, admirabile în rigorismul lor financiar și moral, dar destul de păgubitoare în urmările lor.

O a doua calitate a lui Caragiale a fost autoritarismul său, până la desconsiderarea vechilor camaraderii. Printr'o intuiție justă, a vrut să intre în pielea funcțiunii sale, schimbându-se dela o zi la alta, spre binele instituției, ca să întroneze ordinea și disciplina. A pus ordine în repetiții, în orarul reprezentațiilor, în funcționarea personalului de serviciu. Despre aceste reforme, este foarte vorbitoare o cronică a lui Gion:

«Știți că adesea altădată începea târziu teatrul, eșea târziu, pe scenă se agăța tabel de tabel.

Acum nu mai e așa. Clopoțelul sună la ora fixă, nu trecută. O pendulă enormă e'n vestibul pentru a proba exactitatea; logiile sunt măturate, ușierii sunt niște Cerberi inexorabili, — mojiți ar fi calificativul și mai potrivit: îți rup biletele cu o severitate de Eac; la control apare adeseori ca statuia comandantului din Don Juan însuși directorul general. Intrările de favoare sunt

suprimate toate... Pe scenă s'au schimbat covoarele; în fine e bine, e corect, e administrațiune. Actualul director împinge scrupulozitatea până a vedea tot cu ochii lui. Sâmbătă, la actul furtunei în pădurea din *Lear*, d. Caragiale era 'n logia electricianului pentru a-i da indicațiunile necesare unei oribile nopți.

Bună administrațiune, dar nenorocită direcțiune artistică. A fi dat lui Petrescu după *Fabriciu* pe *Lear* va să zică și mai mult decât nenorocire» (*Românul*, 23 Noemvrie 1888).

Și în *Epoca*, fără semnătură, dar poate de însuși nebinevoitorul Racovitză, se recunoaște acest nou ritm:

«Adevărul este că rar a domnit în teatru o așa disciplină, mai încordată și mai regulată muncă și punctualitate în îndeplinirea bine rău, a datoriilor fiecăruia» (18 Ianuarie 1889).

Caragiale introduce inovația de a se lumina teatrul în antracte și de a se stinge becurile la ridicarea cortinei. Noua măsură este pe nedrept ridiculizată de *La liberté roumaine*, sub titlul: *Le théâtre de l'éteignoir*. Departe de a fi «cocasse», măsura a rămas până astăzi. Orchestra de sub conducerea lui Hübsch, care distra publicul în antracte, după un program afișat, începea a cânta la orele 7½ până la 8 precis, când se ridica cortina: spectacolele se încheiau până la ora 11½. Alte mici măsuri noi, de interior, erau numerotarea primelor rânduri la galerie și vânzarea locurilor individuale în lojile de rangul 3.

Directorul general, urmând exemplul lui Stăncescu, asista la toate spectacolele. Spre a educa publicul și a întemeia o tradiție vestimentară, și-a impus sie-și și membrilor din comitet, fracul și pantalonii cenușii. Este inexactă afirmația d-lui Massoff, după d. I. Livescu, că I. L. Caragiale luase frica incendiilor și urmărea spectacolele din fundul sălii, în semn de precauție. Loja direcției, în care se arăta regulat, era pe atunci așezată chiar pe scenă.

Printre alte măsuri administrative, atacate în presă, dar necesare prin uzajul inventarului, a fost cumpărarea unor mobile noi, în valoare de 7000 lei. Singura inovație pe drept cuvânt criticată, a fost instituirea «repertoriului lunar», afișat din vreme, dar care nu se executa totdeauna cu exactitate.

Cât privește direcția de scenă, atât de atacată, mai ales cu privire la spectacolele de dramă și tragedie, până la revenirea lui Nottara, a Aristizzei și a lui Manolescu, este adevărat că ea

a dat uneori greș. Pricina stă, după cum era de prevăzut, în lipsa actorilor de dramă și în răspunderea prea grea pe care și-a luat-o Caragiale, de a improviza elementele trebuitoare.

I s'a mai adus lui Caragiale invinuirea de a fi scoborît nivelul educativ al primei noastre scene, prin spectacolele comice, potrivite la Oppler, Eforia sau Jignița. Înălăturându-se dela sine acuzația neserioasă că lui Caragiale i-ar fi plăcut pornografia (în acest cadru elastic erau introduse de adversari *O noapte furtunoasă* și *O scrisoare pierdută*), se cuvine să ne oprim un moment asupra concepției sale dramatice. Ea suferea de o evidentă îngustime. Prin structură și educație artistică, I. L. Caragiale era admirator al comediei ușoare, vodevilistice și al spectacolelor melodramatice. Citească-se cele câteva articole despre Teatrul Național (*Opere, V*), scrise cu zece-doisprezece ani mai târziu, dar care reflectă vechile sale preferințe și repulsii. Sub cuvânt că teatrul nu trebuie decât să distreze sau să destindă spiritele, obosite în timpul zilei, Caragiale condamna global tendințele spirituale ale teatrului modern: «toată literatura decadentă, foarte discutabilă, — drame anoste și comedii nesărate, simboliste, teziste, teiste, ateiste, umanitariste, toate foarte triste» (*ibid.*, p. 289). Exclusivist față de o tendință, care se cuvenea măcar selecționată, el se arăta foarte primitiv cu câteva «piese bătrâne, melodrame și farse populare, care fac totdeauna și plăcere publicului și câștig moral și material, teatrului». Cu o astfel de predispoziție rutinară, a alcătuit un repertoriu într'adevăr criticabil, în orice caz sub nivelul așteptărilor ce se puneau într'un «om de teatru» de valoarea și de experiența sa. Cu toate acestea, colaborarea dintre viitorul mare regisor, care era d. Paul Gusty, și autorul *Scrisorii pierdute*, care avea vederi foarte sigure în privința jocului de scenă (a tonului și a diapazonului vocii și a intensității temperamentale), a dat câteva reprezentații bune și ar fi dat altele mereu mai bune, dacă directorul general s'ar fi putut menține.

Niciunul din bârfitorii săi nu l-a putut învinui de neactivitate, deși firea sa era mai înclinată către pierderea de vreme decât spre lucru. Caragiale, din clipa încredințării slujbei și până la părăsirea ei, i s'a consacrat cu o putere de muncă, cu o punctualitate și o energie, nebănuite. Numai continuitatea la postul său, — condiție ce i-a fost refuzată, datorită moravurilor politice, de a se

schimba directorii generali ca pe niște agenți electorali, — l-ar fi pus în împrejurări favorabile de a lăsa urme trainice și folositoare.

Așa, nu se poate contesta că nu s'a străduit, ca un bun cunoscător și pasionat amator de muzică, să procure publicului reprezentării excelente de acest gen. A adus în țară sub directoratul său pe marea noastră cântăreață internațională d-ra Teodorini (în Septembrie), pe Alice Barbi, cântăreața de salon de la Filarmonica din Viena (în Decembrie), și pe violonistul Toma Micheru (în Martie). De altă parte, a stăvilit atotputernicia operei, care într'o vreme alterna cu spectacolele dramatice, pe scena Teatrului Național. Apoi, a încheiat contracte de reprezentări în serie cu Sarah Bernhardt (în Decembrie) și cu Ernesto Rossi (în Ianuarie-Februarie). Călăuzit de principii mai rigoriste decât s'ar fi putut atribui « pornografului », n'a autorizat reprezentațiile teatrului de varietăți al d-nei Judic, decât cu recomandarea ministrului.

Detractorii direcției generale caragialiene săvârșeau nedreptatea de a nu privi rezultatele activității sale, prin prisma obiectivă a situației primei noastre scene. Așa bunăoară, se ignora cu rea voință criza producției noastre dramatice originale. Caragiale nu ar fi putut-o stimula, când nu primea oferte decât dela câte un N. Rădulescu-Niger, viitorul fabricant de pseudo-romane. Am găsit în arhivele teatrului o ridiculă protestare a acestuia, prin care cerea succesorului lui Caragiale să-i dezgroape o lucrare, primită de comitet, cu titlul « O dragoste la cataramă », refăcută sub numele « Amor nebun », și să se ia în cercetare alte patru piese: două localizări, « Un amor electric » și « Grupul tati » (sic), un monolog, « Kera Trianda », și o traducere « Imprumută-mi nevasta ». Rădulescu-Niger se plângea de Caragiale, că nu i-ar fi spus « verde 'n ochi: băete nu mai cerca, de vreme ce e rău ce ne-ai adus; ori, e bun și se va juca; nu i-a răspuns nimic nici verbal, nici în scris; dar promisiuni că « o să se facă », « o să se facă », îi da oricând *il* întâlnea ». « Cu astfel de sistemă, adăuga jelbarul, cu ce tragere de inimă se mai mai poate cineva pune la lucru? » De aceea, înlocuirea lui Caragiale « a fost salutăată cu dragoste de tinerimea literată », — așa de vrednic reprezentată de N. G. Rădulescu-Niger.

Nu rămân valabile decât rezervele cu privire la alcătuirea repertoriului său comic și mai ales cele neformulate, la vremea lor, asupra prea strâmtei sale concepții despre teatru, decurgând dintr'o sumară dramaturgie rutinară. Neîmplinirile direcției sale se cuvin atribuite încercării prea scurte, de o singură stagiune, care nu i-a îngăduit să formeze elementele noi de dramă, ce-i lipseau. De altă parte, prin administrația exemplară, prin munca, ordinea și disciplina care au domnit în Teatrul Național, Caragiale a dovedit rari resurse de organizator. Rigiditatea sa, în serviciul bunei gospodării, a fost însă reversul dăunător sie-și și amintirii direcției sale generale. Direcțiile generale nevertebrate s'au bucurat de o mai favorabilă amintire.

ȘERBAN CIOCULESCU

CURSURI ȘI UNIVERSITĂȚI DE VARĂ

Dacă este și la noi o întreagă lume, care abia așteaptă să sune clopotul cel mare al începutului vacanței, ca să pună la cale tot felul de cursuri și universități de vară, aceasta nu înseamnă o întoarcere. Acum o sută și mai bine de ani, întâile școli ale lui Petrache Poenaru nu se închideau la Sfinții Petru și Pavel și nu se speriau de arșița verii. Abia mai târziu marele organizator al învățământului a ajuns să propună împărțirea pe care o avem și astăzi a anului școlar.

Întâia noastră Școală de vară a fost Universitatea dela Văleni. Ea își chiamă și acum ascultătorii, între 15 Iulie și 15 August, în orășelul cu livezi dintre dealurile Teleajenului. Dela 1908, când studenți începători luam drumurile ei ca niște drumuri de pelerinaj, și până în anul dela Domnul 1939, lumea, țara și noi am trecut prin neasemănate schimbări. Universitatea din Văleni a rămas la locul vechi, luminând. A intrat, fără să se gândească, în istorie; plăci de marmoră încep să-i încarce pereții amintind de clipele mari care trebuiau astfel oprite în loc; cel care a înființat-o și a umplut-o de sufletul lui s'a încărcat și el de ani și de toate faptele întâmplare de atunci; alte rânduri de oameni au venit, alte probleme, altă înțelegere. Izvorul de aici seamănă cu cișmelele de lângă podul Vălenței, care curg mereu și la care ne împrosptăm acum treizeci de ani: el iese din aceleași adâncuri la fel de rece și de limpede.

Se pare că Universitatea din Văleni s'a născut la cererea unui bucovinean, aprigul profesor Tofan. El a avut numai timpul să apuce România, în care țara lui de zimbri și de morminte voievodale se întorsese în sfârșit după aproape un secol și jumătate de înstreinare, dar nu și pe acela să se bucure de ea. Îl văd încă la Văleni, înainte de război, hotărît și deschis în toate cuvintele pe care le rostea, fără nici o teamă de ce l-ar fi putut aștepta la întorsul acasă. A fost un mândru lucrător la zidirea țării așa cum o avem astăzi. Una din cele mai răscolitoare fapte ale lui este însuși gândul acestei universități. Ne-a spus că a pornit dela el

Nicolae Iorga, întemeietorul și cel mai în măsură să o știe. Omul s'a dus, dar gândul s'a păstrat și a zămislit viața.

Universitatea dela Văleni era o școală a noului naționalism. Ea se rezema pe trecut și pe tradiție și pregătea fățiș unirea tuturor Românilor. A fost o întrupare a unei porniri, care mișca deopotrivă tineretul din țara liberă, dar însuflețea în același timp și pe Români subjugăți, tot mai speriați de primejdia în creștere a desnaționalizării. Aduna într'un colț românesc de pământ, el însuși ca o ramă liniștită de istorie, Români de pretutindeni, ca să le dea, în aerul și în odihna vacanței, gândurile mari și încrederea în zăcămintele de putere ale neamului, de care vremea avea nevoie. Și deodată, idealul ei s'a făcut idealul tuturor. Nicio dată școala nu și-a împlinit mai bine rosturile.

Tocmai de aceea însă, după întoarcerea dela Iași și încheierea păcii s'a pus întrebarea dacă Universitatea dela Văleni mai trebuie sau nu deschisă. Au cerut-o, mi se pare, glasuri, de rândul acesta, dintre Români cei noi de altă limbă și obârșie, care voiau o școală unde să poată afla ce este țara cea nouă și bunurile ei culturale. La alte împrejurări universitatea se pricepea să dea răspunsul care i se cerea. Rămăsese și mai departe o trebuință. Dăinuia. Incepea să semene cu universitățile de vară din alte țări, ivite abia în urmă și care își strâng ascultători și din România, pentru împrietenirea într'o lună petrecută într'un oraș de munte, cu viață spirituală și cu limba țării, Italia, Franța, Germania. La Văleni încep să fie oaspeți obișnuiți, profesori și studenți, Italieni și Francezi, adevărate colonii minoritare, de Sași și de Unguri. Universitatea dela Văleni este o școală, atât pentru noi, cât mai ales pentru streini, de cunoaștere a țării și a problemelor ei. O ușoară regrupare a materiilor cercetate, cu o revizuire abia simțită a conferențiarilor, și o propagandă și publicitate organizată pot s'o schimbe într'o școală cu faimă și atracție internațională. Ea se găsește chiar de astăzi în cea mai bună tovărășie în ce privește această a două menire a sa. Zile mari pot încă să o aștepte. Legăturile cu alte țări, pentru ispitire de călători și de bunăvoințe, sunt abia la început. Universitatea dela Văleni este ca un arc de triumf, cu largă deschidere, pe sub care această lume așteptată și necunoscută își va îndrepta mai cu înlesnire pașii, decât pe alte drumuri.

Alte două școli, cu rosturi și întocmire de universități de vară, au îndrăznit de curând, după pilda marii lor înaintașe, să se așeze în cele mai frumoase orașe de munte pe care le avem: Brașovul și Sinaia.

Cea dintâi, de inițiativă universitară ieșeană, năzuește să fie o universitate latină. Ascultătorii și profesorii sunt dela noi, dar sunt și din Franța. Lecțiile și conferințele sunt mai ales de lite-

ratură și viață spirituală franceză. Trebuie să fie frumoasă o sărbătorire anul acesta sub Tâmpa, muntele împădurit, a scriitorului născut acum trei sute de ani la Ferté Milon și ale cărui piese de iubire își făceau loc în repertoriul nostru dramatic dela începuturile teatrului românesc, Racine, cel mai francez dintre scriitorii francezi ! Universitatea brașoveană de vară ar avea un înțeles mai restrâns dacă și-ar ține cursurile dincoace de munți. Pentru noi, încă de mai bine de un secol, legăturile cu Franța și dorința să ne pătrundem de tot ceea ce mintea și inima ei au descoperit, sunt dela sine înțeles. Dincolo, într'o lume supusă altor înrâuriri, cultura Franței înseamnă o ridicare de steag. Ea poate da naștere la o însuflețire nouă, pe care aici am schimbat-o de mult în bunuri mai trainice, dar chiar prin aceasta poate mai uscate și mai reci. Nu zadarnic Brașovul a fost totdeauna o poartă a Țării către Transilvania. Pe canaturile ei deschise de perete, își face astăzi intrarea viața cea nouă franceză, trecută mai întâi prin mintea noastră, în pământul unde își au izvorul Oltul, Mureșul și Someșul.

Cea de a doua școală de vară, care-și zice mult mai sfios Școală de studii engleze, este datorită cercului de iubitori ai culturii anglo-saxone dela Institutul Britanic din București, și se deschide de doi ani la Sinaia, la începutul lui Iulie. Ea urmărește să deștepte luarea aminte asupra limbii engleze și a creațiilor ei. Patronul acestei Universități ar putea fi Shakespeare. Profesorii universitari, Români și Englezi, care populează catedra, vorbesc despre forme de viață curat britanice sau de legături și înrudiri cu România și lucrează laolaltă, pornind dela două capete deosebite, la aceeași punte, între poporul nostru mai mărunț, cuibărit la Marea Neagră, și poporul imperial britanic, împrăștiat pe toate mările. « Times » de zilele acestea vorbea de Universitatea engleză dela Sinaia ca de un fapt cu un înțeles mai adânc și vrednic să fie cunoscut în lumea cititorilor lui. El amintea de cei două sute de ascultători români și de cei douăzeci de studenți, paisprezece băieți și șase fete, trimiși anume de Consiliul britanic dela Universitățile engleze. Dintre cei șapte conferențieri permanenți, șase sunt englezi. Școala se bucură astfel de o publicitate, care îi dă rostul de Universitate de vară pentru streini, în România. Ea mărește deodată orizontul nostru cultural.

Până mai ieri cunoșteam și o universitate germană de vară. Poate că unele conferințe, cu oameni de știință din Germania, se mai țin și acum, dar ele nu mai stârnesc vâlva de pe vremea când la Oficiul Cultural dela Sibiu își împlinea programul de lucru conducătorul lui, Csaki. Pentru meritele câștigate atunci, omul a căpătat o însărcinare de mare încredere în Reich, care este aceea de director al Institutului pentru Germanii din streinătate. Orașul ales fusese Sibiul, și toți cei care am ascultat, acele prelegeri de

filosofie, de artă și de cultură germană, vom păstra amintirea unor frumoase ședințe, în săli răcoroase și largi, cu verdeață la ferestrele cu gratii, în piața cea mare, odihnitoare ca un parc, dintre Palatul Astrei și Mitropolia lui Șaguna. Universitatea germană de vară ar sta astăzi ca o întregire binevenită alături de universitățile de vară română, franceză și engleză. Pe lângă rosturile mai mărginite și locale, așezate la temelia ei, școala ar avea, la fel cu celelalte, și rosturile mai cuprinzătoare și statornice ale punerii în lumină a valorilor omenești pentru toți, create în cursul secolelor de cultura germană, și a legăturilor cu lumea noastră dunăreană și Pontică. Aici, la Silistra, s'au scris întâiele cuvinte în limba germană, în traducerea gotică a Bibliei, de Episcopul arian Ulfilas, Lupușorul din secolul al patrulea. La noi au răsunat întâi acele cuvinte din codicele de argint: *Atta unsar, thu in himinam, Vater unser, du in Himmeln, Tatăl nostru* carele ești în Ceruri.

Muți ani și-a ținut cursurile de universitate de studii ortodoxe, un cerc de teologi și de oameni de cultură cu îndreptări noi în viața creștină, între zidurile celei mai puternice mănăstiri pe care o avem: Neamțu. Ne învățaserăm cu ele. Răspundeau unei cereri a sufletului românesc de după război. Bătaia vestitelor clopote, din pădurile de brazi, care ne chemau la lecții, le dădea o sfințenie proprie. Umbra starețului, care ne priveghia și le binecuvânta de departe, fără să se amestece de-a-dreptul, trecea înviorând, printre chilii și printre lecții. Era Patriarhul de astăzi al României I.P.S.S. Nicodim. Aveam înaintea noastră Universitatea sfântă de vară, care ar fi putut să adune, în frumusețile de gânduri și de locuri ale programului ei, nu numai ascultători dela noi, veniți cu trăsura dela Târgu Neamț prin satul catihetului Ion Creangă, dar și ascultători ortodocși din țările vecine! Insemnătatea ei era mai mare și mai rară, decât a universităților românești mirene de vară. Eram cei dintâi care chemam pe căutătorii de odihnă și de meditație ai vacanței, la adâncirea învățaturii și a întocmirii mai bune a bisericii ortodoxe. Ca pe vremuri, clopotele Mănăstirii Neamțu ar fi trecut peste hotarele țării și ar fi deșteptat pe toți credincioșii de aceeași lege răsăriteană. Cursurile universității ortodoxe de vară dela Neamțu nu se poate să fi suferit decât o întrerupere vremelnică. Ele ne trebuie, și îi trebuie Mănăstirii, tot atât cât vatra de pământuri și păduri care i s'a întors. Să-i întoarcem și o parte din vatra aceasta sufletească!

Singura noastră universitate de vară, care s'a gândit să atragă pe ascultătorii de timp liber, nu la munte, ci la Mare, a fost școala dela Balcic. Ea a încercat totodată ceva nou, care-i dădea dela început, între semenele ei mai mari, un drept de ființă aparte! Universitatea liberă dela Balcic era o școală de studii maritime. Ea înțelegea să facă iubită și cunoscută în întâiul rând marea româ-

nească, să arate ce legături strânse au fost între ea și neamul nostru în trecut și mai ales ce legături se pot crea în viitor și să fie acolo, deasupra celui mai frumos golf al țărmului Pontic, o lozincă de adunare în jurul unui nou crez. Ea stă să se deschidă și, poate, prin obiectul propriu, să aibă și să atragă ascultători, care să nu fie luați celorlalte universități de vară. Balcicul are un drept la mândrie, nu numai prin școala plastică, la care soarele și colorile lui au dat naștere, dar și prin această școală a mării, întâia în felul ei. Pânzele s'au întins și corăbiile pleacă. Portul le privește cu ochii lui albaștri. Un glas care vorbește de zilele lui Dionysos, de întâii apostoli veniți de pe apă și de călărimea ușoară a lui Mircea cel Bătrân, prinde să se aleagă în seara răcorită de o adiere. Au început prelegerile Universității de vară dela Balcic.

Dar vara românească se umple și de alte cursuri și conferințe. Chiar dacă lăsăm la o parte pe acelea de specialitate, care sunt mai ales de perfecționare și îmbrățișează mii de ascultători, în toate colțurile țării, uneori încadrate în tabere și lucrări practice la teren, cursuri și școli ale Ministerului Educației Naționale și ale Străzii Țării, suntem datori să spunem cel puțin un cuvânt despre adevărata rețea de cursuri și de școli ale Serviciului Social. Dela Poiana Cămpinei până la Valea Vinului, din Năsăud, și dela Orșova până la Soroca, dela cursuri de îndrumare pentru membrii echipelor studențești, șefi și comandanți de echipe, până la cursuri pentru membrii și conducătorii căminelor culturale, toată țara și întreaga problemă, a cercetării și ridicării satului românesc, după experiența Fundației Culturale Principele Carol și planul de lucru al Școlii sociologice dela București, înființată de Profesorul Dimitrie Gusti, se află în plină pregătire înaintea noastră.

Aceste cursuri și școli se întind pe tot anul, mai cu seamă de când legea dela 18 Octomvrie 1938 a făcut din Serviciul Social o îndoită îndatorire: pentru tineretul tuturor școlilor superioare sau speciale, încadrarea în echipe studențești și, pentru sate, întocmirea de cămine culturale. Ele au un program și niște ascultători anumiți. Dar oricine vrea să se apropie de taina metodei, care este numai a noastră, de cercetare a satului românesc și în deosebi de acest sat însuși, se îndreaptă către aceste cursuri și școli ca spre un liman. Rodul lor ultim este o echipă studențească la lucru, pe lângă un cămin cultural înzestrat cu elemente pregătite. De aceea, echipele studențești, care până acum au lucrat numai vara și anul acesta pleacă la sat dela 15 Iulie, au fost căutate de cercetători sociali atât din țară cât și din streinătate, pentru tot ce înseamnă alcătuirea lor și poate să dea munca ce o fac. Sociologi germani, francezi, englezi, etnografi și folkloriști elvețieni, critici de artă din alte țări, oameni de știință teoretică sau aplicată vor, în număr din ce în ce mai mare, să vadă în timpul

vacanței de vară o echipă în funcțiune și atâția au cerut și cer să lucreze alături de ea o campanie întreagă. Este pentru ei ca un curs de universitate practică, al cărei obiect ar fi cunoașterea și ridicarea satului într'o țară caracteristică de țărani, cum este România. Nicăeri nu li se poate înfățișa o experiență asemănătoare. Și astfel, în afară de ceea ce vor să zică pentru noi și ale noastre silințele organizate ale Serviciului Social, ele alcătuiesc o puternică ispită pentru străini și creează României faima unei țări de mari cercetări și înnoiri sociale, vrednice de urmărit și de cunoscut de oricine.

Nu era decât firesc, atunci, ca întâiul congres internațional de sociologie care se ține în țara noastră, la București, spre sfârșitul verii, din ultimele zile ale lui August în întâia decadă a lui Septemvrie, să cuprindă, atât în ordinea de zi și în programul de comunicări științifice, cât și în programul de excursii, activitatea echipelor regale studențești și satele din diferitele regiuni, unde ele vor putea fi văzute lucrând. Este ca o încununare, pe care streinătatea o aduce atâtor ani de încercări și de izbânzi, prin cei mai pricepuți și nepărtinitori fii ai săi. După ce satul a însemnat pentru neamul românesc, în mersul istoriei și astăzi, ca o temelie sigură în toate ramurile de viață, iată-l dându-i pe neașteptate, tot el, un loc pizmuț în știința universală. Va fi darul verii acesteia și o vrednică încheiere, aproape de apoteoză, a tuturor cursurilor, conferințelor, universităților și congreselor ei, unde s'au grăbit să vie atât băștinași, cât și oaspeți de pe alte plaiuri, ca să afle care sunt năzuințele și care sunt puterile unei țări, hotărâte să meargă înainte cu toți ai săi, prin orice greutateți.

Cursurile și universitățile de vară din România, cele amintite și altele rămase în umbră, s'au dezvoltat treptat până au ajuns la bogăția și felurimea de astăzi, ca un răspuns la mari cerințe ale vremii. Ele nu întregesc numai, așezate în alt anotimp, formele de învățământ sau de înrăurire prin cuvânt a opiniei publice. Rostul lor este altul, ca o desfacere din obișnuință și un îndemn la meditare, în legătură cu probleme temeinice, tocmai când sufletul lăsat odihnei este mai primitiv de astfel de popasuri și păstrează mai adânc anumite întipăriri. Dacă o plimbare de vacanță în munți, în singurătatea pietrei și a înălțimilor, nu se mai pierde din amintire, un subiect, ales cu aceeași grije, de gândire despre sine sau despre lume, în împrejurări cu totul asemănătoare, n'are de ce să nu aibă urmări la fel. Când prospectele de chemare în alte țări a străinilor, pentru lunile de vară, nu uită să așeze la locul cel mai văzut, cursurile și universitățile care pot fi urmate în acest anotimp, ele dovedesc o deosebită istețime. Nu este vorba de o desființare a vacanței, cu îndeletniciri de viață obișnuită, ci de o

întărire a ei printr'o schimbare și lărgire de orizont, nu numai geografic, dar și spiritual. Prospectele chiamă, iar oamenii, dornici de odihnă, aleargă.

Izvoarele acestea curg dela o vreme și pentru noi, la noi acasă. Am fi mai săraci, dacă am trece pe lângă ele, fără să le descoperim.

EMANOIL BUCUȚA

CARTEA FRANCEZĂ

SCRIITORI ȘI REVISTE

Putem distinge în evoluția unei literaturi o îmbinare, la prima vedere paradoxală, între expresia singulară a creației întrupată în opere de sine stătătoare, și manifestările de grup, presupunând o corespondență intimă între diferitele orientări spirituale ale artiștilor.

Operele de artă apar, într'adevăr, în esență, ca elaborări ale unor formații intelectuale proprii creatorilor și a unor noi viziuni asupra lumii; ele se definesc prin unicitate și originalitate. Cu cât coeficientul acestei originalități este mai afirmat, cu atât semnificația operei de artă, puterea și prestigiul ei sunt mai mari; în schimb, reluarea de teme dezbătute și cuprinderea realității dela perspective cunoscute sunt condamnate la banalitate. Opera artistică nu-și găsește justificare decât în primenirea viziunii pe care o configurează.

Există totuși între artiști afinități structurale pe care atmosfera unei epoci le scoate cu putere în evidență. Aparținând aceleiași ambianțe morale și aceluiași timp, doi scriitori, chiar adânc diferențiați prin tonalitate vitală, își vor descoperi orientări și rezonanțe comune. În acest fel, se stabilesc între universurile bine țărnuite ale operelor de artă, reprezentând, fiecare, un coeficient de viață specific, punți de legătură și caractere comune.

O literatură, privită în evoluția ei mare, va prezenta deci în același timp manifestări izolate, de opere afirmând un climat interior specific, dar și curente de sensibilitate, grupări de scriitori și «școli», înmănunchieri de forțe creatoare recunoscându-și afinități lăuntrice.

În cuprinsul unei literaturi vom deosebi un număr variabil de grupări scriitoricești, înjghebate după orientări comune. Putem reconstitui fizionomia generală a unei epoci literare după delimitarea acestor grupări și după stabilirea pozițiilor lor reciproce.

Nevoia unei afirmări de grup, a unei promovări de idealuri estetice comune, a condus la fundarea de reviste literare, expri-

mând credincios aceste curente. În principiu, putem postula: ori de câte ori mai mulți scriitori își descopăr idealuri estetice comune, adânc diferențiate de orientările grupărilor literare contemporane sau anterioare, se constituiesc într'o grupare nouă și fundează o revistă; aceasta din urmă își găsește în același timp justificare de existență și cheazășie de iradiere în masele cititoare.

Istoria literelor franceze în ultimele decenii ilustrează amănunțit aceste considerații, având, de altminteri, o valabilitate generală. Se pot desluși în câmpul activității literare franceze arii bine delimitate, reprezentate prin reviste, avându-și fiecare o formulă, un ideal estetic, o grupare de colaboratori bine determinate, și adresându-se unui anumit public. Expresie a unor cenacle literare, aceste reviste apar adesea, cu toate protestările colaboratorilor lor, ca tribune închise scriitorilor independenți, sau aparținând altor grupări literare. Un spirit exclusivist, sectar în sensul strict al cuvântului, domină în aceste redacții. Ne amintim în această privință mărturia unui colaborator al unei mari reviste literare, privitoare la dezbateră avută în redacție pentru organizarea unui număr comemorativ consacrat lui Remy de Gourmont. Un colaborator a indicat contribuția eventuală a unui amic intim al scriitorului. Propunerea a fost însă respinsă de majoritatea scriitorilor, sub cuvânt că o invitație de colaborare ar fi introdus în redacție un scriitor străin de cenacul.

O privire generală a revistelor apărute în ultimele decenii în Franța și o adâncire critică a semnificației lor respective alcătuiesc un capitol de istorie literară dintre cele mai spinoase ¹⁾).

Numărul acestor reviste ca și încrucișarea înrăuririi lor dau ultimilor decenii un aspect complex, brăzdat de tendințe contradictorii. Tendințe diferite, literare și politice, orientări variate, vădind rând pe rând năzuinți de a prezenta în coloanele revistei o imagine rezumativă a problemelor importante ale vremii, sau menținerea cu preferință în domeniul literar și artistic, dau acestor reviste formule și tehnici deosebite. Alături de revistele tradiționaliste, cu autoritate perpetuată în generații, apar reviste de avangardă, exprimând efervescența prezentului și noile curente de sensibilitate. Fiecare dintre aceste publicații apărute la un moment al evoluției literare, ca expresie a unei ideologii sau formule literare, și-a menținut poziția inițială, înțelegând totuși să-și adapteze cu oarecare supletă spiritul intim după evoluția literară. Astfel, pentru a ne menține la aceste exemple, *La Revue des Deux Mondes* apărută acum un secol din nevoia informației generale a publicului, mai cu deosebire sub raport geografic și etnografic,

¹⁾ Philoxène Bisson consacră revistelor literare dela începutul secolului un întreg capitol, în *Vingt-cinq ans de littérature française* de Eugène de Montfort. Librairie de France, Paris, Tome II, p. 267 ș. u.

devine în curând o revistă cu preocupări literare și exprimă evoluția școlilor literare, îmbrățișând succesiv romantismul, parnasionismul și, prin Henri de Régner, simbolismul, oprindu-se însă în pragul naturalismului ¹⁾; *Mercure de France*, apărut ca un organ oficial al simbolismului, devine cu timpul o revistă de cultură generală.

Alte reviste, pentru a-și menține adeziunea la public și contactul cu actualitatea, și-au schimbat chiar tehnica și formula, ca de pildă publicația *Le Crapouillot*.

Dealtminteri, periodicitatea revistelor, caracterul lor de manifestare colectivă, dimensiunile studiilor și articolelor le dau posibilitatea unei acțiuni directe asupra publicului și prin urmare și menținerea contactului cu spiritul vremii. Printre revistele literare din ultimele decenii, *La Nouvelle Revue Française* ocupă un loc aparte, atât prin spiritul care animă această publicație, cât și prin colaboratorii ei și prin acțiunea pe care o are asupra literelor franceze. Implinirea a treizeci de ani dela apariția revistei îngăduie un popas și un inventar critic. D-na Lina Morino își propune, într'un studiu recent, un atare examen ²⁾.

Prin filiație directă, scriitorii fondatori ai revistei *N. R. F.* aparțin școlii simboliste. Cea mai mare parte dintre ei au alcătuit redacția revistei *L'Ermitage*, având legături și cu *Mercure de France*. Dar apariția revistei nu trebuie să fie privită ca o manifestare simbolistă. Dimpotrivă, scriitorii recunosc că școala simbolistă își trăise, în epoca apariției revistei, ultimele palpări. Făcând să apară *N. R. F.*, ei se recunosc în același timp ca urmași ai acestui curent, dar și ca exponenți ai unei noi spiritualități. André Gide, Jean Schlumberger, Jacques Copeau, Henri Ghéon, André Ruyters și Michel Arnauld întemeiază deci o nouă grupare literară, căutând să reacționeze împotriva formulelor exclusive ale cenacelor anterioare. Ei postulează o totală independență de opinie a colaboratorilor (principiu care avea, dela început, să le creeze câteva dificultăți, repede înlăturate, de altminteri), o nouă etică, o onestitate de gând și o desăvârșită sinceritate de expresie.

Ca poziție doctrinală gruparea *N. R. F.* poate fi privită ca o manifestare a unui neo-clasicism, năzuind să exprime în formă clară, metodică, măsurată, o nouă realitate interioară. Gruparea se leagă cu întreaga tradiție literară franceză, pe care o exprimă și pe care își propune să o adapteze spiritului timpului;

¹⁾ A se vedea discursurile pronunțate la Sorbona cu prilejul serbării centenarului și mai ales expunerea lui André Bellesort în numărul din 1 Ianuarie 1930 al revistei.

²⁾ L. Morino, *La Nouvelle Revue Française dans l'histoire des lettres*, Gallimard, 1939.

ea nu neagă nici una din formele de echilibru ale vieții artistice din trecut, dar afirmă că aceste forme trebuiesc adaptate unui fel nou de simțire și unui nou stil de viață. Se afirmă în același timp autonomia faptului artistic și deschiderea de suflet care să accepte toate manifestările artistice, indiferent de formulă, naționalitate și epocă. O atare emancipare de sub spiritul intolerant avea să deschidă literaturii franceze orizontul unor literaturi și unor epoci literare până atunci superficial cunoscute. Dostoiewski și Dickens vor alcătui astfel un obiectiv al curiozității și vor deveni maeștrii unei sensibilități și ai unei tehnici artistice. Neînfeudați vreunei formule estetice, eliberați chiar de simbolism, pe care îl resping ca formulă estetică exprimând viața actualității, scriitorii dela *N. R. F.* își orientează luarea aminte către substanța de viață a operelor, către conținutul lor uman și vibrarea lor specifică de simțire; ei apar sub raportul aprecierii critice a operelor ca reprezentanți ai unei poziții vitaliste, definindu-se prin pasiune pentru idei, elan creator, tinerețe și noutate de simțire.

Sub direcția lui Jacques Rivière, *La Nouvelle Revue Française* și-a definit doctrina și orientările. Spirit complex, pătrunzător și subtil, frământat de probleme morale și estetice ¹⁾, Jacques Rivière ne înfățișează imaginea unui scriitor care-și trăiește viața interioară cu intensitate și patetism, identificându-se cu dezbaterele pe care inteligența sa și le propune. Sensibilitate fină, adânc ancorată în efervescența vieții contemporane, Rivière a participat cu adevărată maximă la toate problemele timpului. Conștient de cotitura pe care o reprezenta epoca din anii ce au precedat sau au urmat imediat războiului, el a înțeles că o revistă trebuie să se împărtășească din substanța vieții, din devenirea multiplă și irezistibilă a realității. Refractor anchilozei, el a proclamat nevoia «aventurii» sub toate formele, recunoscând în scurgerea vieții un neprevăzut depășind cadrele didactice ale înțelegerii mărunte.

Liberat de formule și sectarism, Rivière a reușit să grupeze în jurul revistei scriitorii care aveau să reprezinte adevărate autorități ale literaturii franceze: Péguy, Valéry, Proust, Alain-Fournier, Claudel, Giraudoux. Iar prin legăturile ce uneau revista cu teatrul *Vieux Colombier* de sub direcția lui Copeau, gruparea își manifestă prezența în reînnoirea vieții teatrale.

«Monstruoasa incubatie» a războiului avea să dea o expresie lămurită unor tendințe încă neîndestulător afirmate până în pragul noii ere. *La Nouvelle Revue Française* își propune, încă dela reparația ei în 1919, participarea activă la efervescența spiritualității

¹⁾ Mărturii prețioase pentru cunoașterea omului și scriitorului prezintă numărul din *N. R. F.* consacrat memoriei lui (1 April 1925). Cf. de asemenea: *Jacques Rivière et Alain Fournier, Correspondance*, 4 vol., Gallimard.

franceze și o contribuție efectivă la definirea și conturarea curentelor literare pe cale de înfiripare. După douăzeci de ani de activitate, putem înainta o apreciere de ansamblu asupra rolului acestei reviste în literatura franceză nouă: ea nu a fost străină niciunei dezbateri și niciunei neliniști specifice timpului. Revista a publicat operele cele mai reprezentative ale epocii, dela *Les caves du Vatican* a lui André Gide, care rămâne șeful spiritual al grupării, până la paginile reprezentantului ultimei generații scriitoricești, Jean-Paul Sarte, autorul remarcabilului volum *La nausée*. Gruparea revistei însumează talentele cele mai deosebite ale generațiilor literare de după război, iar spiritul care domnește în această publicație a făcut din *N. R. F.* o expresie a curentelor literare extremiste, dar menținând legătura între clasicismul tradiției și îndrăznelile actualității.

După moartea lui Jacques Rivière, noul director, Jean Paulhan, al cărui nume îl întâlnim imediat după război în paginile revistei de avangardă *Littérature*, alături de acelea ale lui Breton, Eluard, Max Jacob, Cendrars, Valery Larbaud, etc., întreține o legătură strânsă cu cele două școli literare post-belice, dadaismul și supra-realismul. Alături de numele de mare prestigiu ale revistei, Gide, Proust și Valéry, noii scriitori, în majoritate derivând din supra-realism, mențin actualitatea și vivacitatea revistei.

Nimic nu e mai unduios și mai comprehensiv decât tactul cu care Jean Paulhan își alege colaboratorii, alcătuește sumarul revistei sau distribue cronicile. Un număr al *N. R. F.* reprezintă un echilibru interior, o sinteză spirituală de tendințe varii. Lipsesc însă dintre colaboratori spiritele refractare devenirii, didacticii, teoreticienii găunoși, dar plini de gravitate; în schimb se întâlnesc penițe agere, gânditori subtili, poeți evoluți, scriitori originali și inconfortabili. Mai ales, aceștia din urmă. Oameni ca Julien Benda, cărturar distant și filosof, și mai ales Paul Léautaud, mizantropul arțăgos, casant, xenofob și plin de ciudățenii, scriind însă într'o proză în același timp somptuoasă și spirituală, alcătuiesc temperamente de scriitori pe care directorul publicației îi are în mare cinste. Dar mai presus de toate în redacția revistei domnește o libertate a opiniei și o independență, care explică prestigiul și înălțimea acestei tribune.

La Nouvelle Revue Française reprezintă deci o publicație de vastă sinteză a tradiției clasicizante cu spiritul nou, a artisticului cu politicul, a spiritului francez cu cel străin, a trecutului cu prezentul. Prin aceasta, ea este nu numai o revistă exprimând credincios literatura franceză în ceea ce are mai autentic, dar o publicație europeană de originală sinteză.

SIMBOLISMUL ARBORELUI SACRU

Cercetări recente în domeniul felurite — etnografie, arheologie, istoria religiilor — par a contesta din ce în ce mai serios așa numita « stupiditate primitivă ». Se știe că formula favorită a sfârșitului secolului al XIX-lea era, și în științele omului ca și în științele naturii, evoluționismul. La început omul a fost imbecil și fricos; cu trecerea timpului s'a mai luminat la minte și a scăpat de anumite spaime absurde; într'un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, omul se va desăvârși, devenind mai inteligent, mai moral, mai puternic. Puțini mai au astăzi curajul unei asemenea categorice afirmații. Cu cât pătrundem mai adânc înțelesul « istoriei », cu atât ne apare mai paradoxală funcția ei; căci nu întotdeauna ceea ce *a fost* se dovedește inferior celor ce *sunt*. Trecerea timpului, « istoria », nu îmbogățește obligatoriu substanța unei credințe sau a unei instituții. Nu se mai poate afirma, bunăoară, că tot ce era *la început* (idei, obiceiuri, etc.) era inferior celor ce *sunt* astăzi sau vor fi peste o sută de ani. Lăsând la o parte ideea ciclurilor istorice — în care este implicată « decadența » fatală a oricărei culturi și neam creator de istorie — tot nu se poate afirma categoric inferioritatea fără discuție a oricărui lucru de « început » față de lucrurile evolute. În ordinea spirituală, « începuturile » au, de cele mai multe ori, o valoare absolută, aidoma unei *revelații*. Un mesaj religios, o idee cuprinzătoare, o dragoste chiar — nu sunt sporite de « istorie », nu se desăvârșesc prin trecerea timpului. Dimpotrivă, timpul macină și adulterează și valorile absolute ale spiritului, întocmai cum macină valorile vieții. Indată ce se face înțeleasă, o idee începe să se degradeze; împărtășită și « trăită », o dragoste sau o religie se schimbă, se alterează. *Istoria corupe*. Evident, această « corupție » este de multe ori o victorie a vieții, o dovadă că nimic nu poate împietri aici, pe pământ, și că chiar valorile absolute ale spiritului — veșnic egal cu sine — pot « germina », adică se pot descompune și deveni altceva decât ceea ce au fost.

Foarte puține din formele de gândire arhaice au fost înțelese în secolul al XIX-lea. Dintr'un exces de scientism și istorism, secolului trecut i-a fost interzis accesul la formele de gândire tradițională: mit, simbol, icoană, etc. Nu numai că nu erau înțelese; dar cei care le înțelegeau în chip firesc erau considerați, chiar pentru motivul acestei solidarități cu forme arhaice de gândire, net inferiori occidentalilor și « civilizațiilor » în genere. Aceeași opacitate și același orgoliu occidental au dovedit-o misionarii creștini față de culturile asiatice, bunăoară. Au trebuit să treacă multe zeci de ani ca misionarii să înțeleagă funcția « idolilor » în cultele indiene; să înțeleagă, cu alte cuvinte, că nici chiar cel

mai înapoiat devot indian nu se ruga « idolului » său de piatră sau de lut ars, ci *puterii sacre* care sălășluia acolo. Au trecut iarăși foarte mulți ani până când occidentalii au izbutit să se convingă de sensul cosmologic al atâtor embleme și semne pictografice, frecvente în toate culturile pre-alfabetice, embleme și semne considerate până atunci simple ornamente fără semnificație consistentă, folosite doar în operațiile « magice ». Cercetarea atentă din ultimii 20-30 de ani a simbolului achitectonic asiatic, a simbolismului pietrelor scumpe și vestmântar, a dansurilor și gesturilor manuale « primitive », a artei și limbajelor secrete, etc. — a izbutit să modifice criteriul moștenit din secolul al XIX-lea. În deosebi înțelegerea artelor extra-europene — printre care trebuie să amintim importanța descoperirii canoanelor estetice indiene și chineze — a ajutat efectiv valorificarea, pentru conștiința occidentală, a unui număr considerabil de documente cărora nu li se acorda până atunci nicio semnificație, sau una cu totul obscură.

Incepe să se lumineze astăzi măcar punctul de plecare în asemenea cercetări: tot ce a fost *exprimat* într'o cultură arhaică — prin semne, prin gesturi, prin rituri și mituri — azi are o semnificație metafizică, adică se referă la un sistem de afirmații coerente asupra relațiilor ultime. E interesant de observat că la asemenea concluzii ajung chiar cercetători care nu-și propun decât să culegă, să claseze și să interpreteze serii reduse de fapte, fără să aibă veleități teoretice. Scrutându-și cu mai multă atenție materialul documentar și dezbărați fiind de superstițiile evoluționiste ale veacului trecut, asemenea cercetători se simt obligați să presupună concepții metafizice consistente acolo unde înaintașii lor vedeau doar simple « superstiții » magice.

Iată, bunăoară, două publicații recente asupra artei și iconografiei Asiei occidentale arhaice: Nell Perrot, *Les représentations de l'arbre sacré sur les monuments de Mésopotamie et d'Elam* (Paris, 1937, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 144 pag. + 32 pl., 80 fr.) și: Hélène Danthine, *Le palmier-dattier et les arbres sacrés dans l'iconographie de l'Asie occidentale ancienne* (Paris, 1937, Paul Geuthner, un volum de 277 pagini și un album de 206 planșe, dintre care 192 în fotografie și 14 în fototipie, grupând 1140 figuri, gr. în 4°, 300 fr.).

Ambele autoare vin în orientalistică din arheologie și istoria artelor. Dealtfel, o bună parte din textul cărților respective este ocupat cu analiza formală a arborilor sacri de pe monumentele asiatice. Rezultatele dobândite, cât ar fi ele de pasionante pentru arheolog și istoricul artelor, nu ne vor reține în cronica de față.

Mai interesante ni se par perspectivele pe care le deschid studiile acestea asupra înțelegerii simbolismului arhaic oriental. Căci arborele — ca și alte embleme frecvent reprezentate pe mo-

numente — avea, la cei vechi, un sens exclusiv simbolic și religios. Nicăieri nu întâlnim reprezentări complet realiste ale arborelui, afirmă d-ra Danthine (*op. cit.*, p. 76). Nici realism, nici decoarație — ci o valoare religioasă, cosmologică, metafizică. «Devant ces représentations, on ne peut songer ni à des données réalistes, ni à un but décoratif; la raison est certainement religieuse; peut-être cherche-t-on à dissimuler aux yeux profanes le sens exact, magique des figures; nous connaissons par les textes cette tendance à l'ésotérisme» (Danthine, *op. cit.*, p. 78). Chiar și *peisajul* pe monumentele mesopotamiene are o valoare simbolică (*ibid.*, p. 86). Scenele care ne apar la prima vedere profane — ceremonii agricole, silvice, vânători, etc. — nu se petrec, de fapt, într'un spațiu profan și nu aparțin acestei lumi. Ele reprezintă acte de un conținut religios, episoade care se desfășoară într'o lume supranaturală (*ibid.*, p. 87). Chiar acele bine cunoscute «scene de vânătoare și de luptă» de pe monumentele mesopotamiene se referă la cu totul altceva decât par a spune ele la prima vedere. Spațiul lor este un spațiu extraprofan, magic. Anumite embleme îl localizează pe un alt nivel decât cel terestru. Acei iezi sprinteni care se înalță ca să rupă câteva frunze dintr'un arbust (scena este foarte frecventă în gliptica mesopotamiană) au o semnificație religioasă. Caprideele, asociate arborelui, sunt o emblema a fertilității și scenele acestea în aparență atât de profane au o valoare religioasă (p. 158).

Arborele este formula iconografică a realității absolute, întocmai cum Brahman, bunăoară, este o formulă mitică sau dialectică a celeiași realități. Expresia: «Brahman este Totul» poate fi ușor omologată, pentru cel care înțelege limbajul simbolic al iconografiei, reprezentării canonice pe un monument oriental al Arborelui. Evident, ca toate simbolurile arhaice, și simbolismul soarelui este polivalent. «Tantôt il apparaît comme le symbole de la divinité... Il est parfois la demeure du dieu... Ailleurs, il est un arbre de vie dont le fruit donne la liqueur d'immortalité, ou simplement un végétal aux vertus thérapeutiques» (Nell Perrot, *Les représentations de l'arbre sacré*, p. 19). Într'adevăr, polivalența aceasta simbolică poate păcăli pe cercetătorii care se mărginesc să compare numai anumite serii de fapte. Așa se explică de ce unii arheologi au crezut că descoperă pe monumentele mesopotamiene Arborele Vieții de care vorbește Scriptura, alții Arborele Cosmologic, alții Arborele Înțelepciunii, iar alții au crezut că e vorba pur și simplu de un cult al arborelui.

Inutil să adăogăm că nici savantele autoare nu epuizează exegeza simbolismului Arborelui sacru în orient. Dealtfel, nici nu-și propun o asemenea lucrare, care depășește domeniul arheologic și iconografic. Dar d-ra Nell Perrot face o afirmație recon-

fortantă, cu atât mai mult cu cât vine din partea unei specialiste în arheologie, și nu dela un spirit familiar cu istoria religiilor și a filosofiilor orientale. « Il n'y a pas de culte de l'arbre lui-même », scrie autoarea; « sous cette figuration se cache toujours une entité spirituelle » (*op. cit.* p. 19). Asta dovedește că spiritualitatea arhaică devine accesibilă, măcar în aspectele ei periferice, chiar și « oamenilor de știință », tehnicienilor. Lucrul e important, din multe puncte de vedere. Se constată, însfârșit, că orice investigație « științifică » nu poate duce la niciun rezultat dacă, în prealabil, autorul nu e pe deplin lămurit asupra obiectului propriu zis al cercetării sale. Ignorând, bunăoară, simbolismul arborelui sacru și cercetând monumentele care reprezintă acest arbore cu prejudecata că e vorba de un « cult al arborilor » — cercetătorul respectiv va dobândi rezultate nevalabile. Un lucru e să crezi că arborele desenat era doar o copie a arborelui real, în fața căruia se prosternau, adorându-l, credincioșii — și cu totul alt lucru este să știi că acel arbore de pe monumente este un simbol formulat iconografic al Realității absolute, al vieții intuite ca totalitate.

Intr'adevăr, d-ra Danthine ajunge la concluzia că arborele sacru mesopotamian este mai mult un *simbol* decât un *obiect de cult*. « Ce n'est pas la copie d'une arbre réel plus ou moins enrichi d'ornements, mais bien une stylisation entièrement artificielle et, plutôt qu'un véritable objet culturel, il nous paraît être un symbole doué d'une grande puissance bénéfique » (*Le palmier-dattier*, p. 163-164). Afirmăția, cu toată prudența autoarei, are consecințe nevăzute. Ceea ce d-ra Danthine numește « une stylisation entièrement artificielle » este, de fapt, recunoașterea primatului *abstractului* în arta arhaică, primat verificat de altfel în numeroase sectoare, amerindian, paleoasiatic, austrasiatic, indian, etc.). Emblema, simbolul, semnul — acestea stau *la început*, iar nu copia realității, concretul, fragmentul. Arta și iconografia tradițională exprimă *res universalialia* prin simboluri abstracte: spirala, voluta, zigzagul, swastika, cercul, triunghiul, meandrele, etc. Chiar atunci când se încearcă exprimarea plastică a unui concept metafizic printr'un model luat din *viață* — cum e Arborele sau « monstrul » — se procedează la o construcție arbitrară, *abstractă* a imaginii. Că anumite arte au debutat prin a formula *idei* prin semne aniconice, adică au urmărit revelația acestor idei fără intermediul formelor concrete, împrumutate din *viață* — o dovedește, între altele, istoria artei indiene. « Abstractul » și aniconismul. Buddha a fost multă vreme reprezentat iconografic printr'un *loc gol*, apoi prin urma unui picior — și numai târziu, după influența sculpturii grecești, s'au ivit reprezentări antropomorfe ale lui Sakiamuni. Și exemplul acesta nu e izolat. Chiar în arta religioasă greacă, ideea pură a precedat concretul antropomorfic. Hermes a fost la

început un *hermes* (piatră phalică); Aphrodita, un con; Pallas, un *palladion*. La început, deci, a fost *puterea* impersonală, absolută, totală — actualizată în lucruri amorfe; apoi, au urmat procesele de *concretizare*, de personificare, etc.

În continuarea rândurilor citate mai sus, d-ra Danthine scrie: « En fait, nos représentations indiquent moins un culte de l'arbre qu'un culte de la végétation et, plus précisément, de la fertilité et de la fécondité » (p. 164). Într'adevăr, foarte adesea sunt reprezentați în documentele mesopotamiene mugurii, frunzele fragede, simbol al fertilității (p. 154). Dar « fertilitatea » este, în ordinea realităților biologice, un corespondent al *onticului* în ordinea metafizică. Arborele figurează plastic fertilitatea — dar arborele cosmic exprimă Creația, *the coming into being*. Fertilitatea, fecunditatea, sunt doar atribute ale *realității absolute*. Nimic nu se poate naște decât din ceea ce *este*. O sumă de considerații s'ar putea adăoga în legătură cu această interpretare, dar ele nu-și găsesc locul aici. Cititorul le va întâlni, pe larg dezvoltate, în cartea noastră *La Mandragore*.

Un simbol derivat dintr'o cosmologie coerentă — cum am văzut că e cazul arborelui sacru la mesopotamieni — poate juca într'o cultură vecină numai un rol decorativ. Reprezentarea arborilor pe monumente este foarte frecventă în tot basinalul mediteranean, dar deși în Egeea, bunăoară, el era o emblemă a Marii Zeițe, joacă aici, totuși, un rol mai mult decorativ (Danthine, p. 191). Autoarea constată acest lucru, fără să-l explice. De fapt, în lumea egeeană, arborele devine « decorativ » pentru că un alt simbol — femeia, șarpele, porumbața — i-a luat locul în religie și iconografie. Fertilitatea și fecunditatea sunt exprimate, în Egeea, printr'un simbolism împrumutat biologiei și eroticei. Să se presimtă în acest simbolism familiar cu realitățile « vii », *concrete*, revoluția mentală pe care o vor desfășura amestecul de rase pre-helenice și helenice? Fapt este că *ideea* e comunicată, în lumea egeeană, mai degrabă prin embleme vitale decât prin embleme arbitrar construite. Dar primatul simbolului rămâne același. Și se poate vorbi chiar de ecumenicitatea simbolului eurasiatic. Pentru că dacă *arborele* reprezintă, în Mesopotamia, aceeași realitate absolută pe care o reprezintă în Egeea *femeia* sau *șarpele* — se întâlnesc, în alte culturi, apropiate, asociații ale acestor simboluri. De pildă: femeia-șarpele-arborele, la Evreii pre-mosaici; femeia-arborele, la Indieni; femeia-șarpele, în culturile austro-asiatice, etc.

Toate acestea, firește, ne-ar duce prea departe dacă ar trebui să le examinăm cum se cuvine. O singură observație, ca să încheiem. Scriam la începutul notei de față că *istoria corupe*, trecerea timpului adulterează sensurile primordiale ale simbolului; că *ideea*

de progres, atât de scumpă secolului al XIX-lea, trebuie înlocuită, măcar în anumite sectoare ale vieții spiritului, cu ideea de regres. Simbolul Arborelui, bunăoară, are mai multă coerență metafizică în mileniul III în. Chr. decât în primele veacuri ale creștinismului, în aceleași regiuni asiaticе. Asistăm la un soi de degradare — nu a simbolului, în el însuși, ci a înțelegerii sensului său abscons. Când n'a mai fost considerat o formulă «vegetală» a Realității absolute, Arborele sacru a început să fie apreciat din punct de vedere decorativ. Simbolul golit de conținutul său metafizic, originar, a fost păstrat pentru valențele sale estetice sau empirice. Nu e singurul caz, de altfel. Arta populară din toate țările conservă serii întregi de simboluri cosmologice, devenite de multă vreme doar «motive» decorative.

MIRCEA ELIADE

UN STUDIU CAPITAL DESPRE ȚĂRĂNIME: „ALIMENTAȚIA POPORULUI ROMÂN“ DE D-RUL IOAN CLAUDIAN

D-rul Ioan Claudian, asistent la Facultatea de Medicină din București, a publicat recent o carte intitulată *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*¹⁾. Deși scrisă de un medic, lucrarea nu este rodul unei competențe de specialist unilateral, ci, dimpotrivă, a unui spirit foarte informat și stăpân pe o pluralitate de științe și metode, cu ajutorul cărora a izbutit să adâncească și să valorifice excepțional de temeinic tema pe care și-a propus-o.

Sociolog, economist și medic, d. Claudian întrebuițează o metodă complexă și un vast material pentru a studia și a răspunde problemei pe care și-a pus-o și care constă, după cum singur arată în prefață, în următoarele două întrebări fundamentale: 1) *de ce țin particularitățile alimentației poporului nostru* și 2) *care sunt cauzele subnutriției țărâmului român*.

Ocupându-ne, mai întâi, de metoda lucrării d-sale, pentru ca, apoi, să trecem la constatările și tendințele alarmante, consemnate de autor, trebuie să remarcăm că problemele de hrană discutate

¹⁾ Biblioteca Enciclopedică, Fundația pentru Literatură și Artă « Regele Carol II », 152 pagini, cu 5 hărți și o hartă în colorii.

în cartea de față sunt urmărite în legătură cu îndeletnicirile majorității poporului român și cu condițiile lui specifice.

În prima parte a cărții sunt luați în considerare factorii naturali, geografici (clima, geologia, geobotanica și geozoologia), care alcătuiesc laolaltă cadrul geografic sau spațial al alimentației, condiționarea ei statică, pentru ca partea a doua să urmărească factorul dinamic sau evolutiv, manifestările socio-economice în materie de alimentație, etapele sau fazele istoriei alimentației, legându-se astfel spațiul de timp, zona de etapă și « datul » de procesul în curs de desfășurare.

În prima parte, științele naturale își au rostul de a lămuri problema, într'a doua mai cu seamă științele sociale, în special sociologia, economia politică și istoria, ajutate firește de o seamă de elemente lingvistice, folklorice, etnografice și psihologice.

Ocupându-se de determinarea zonelor alimentare în funcție de mediul geofizic, autorul ne arată dificultățile ce le întâlnește, mai ales datorită faptului că astăzi « alimentația e mult mai legată de evoluția socială și economică decât de factorii geografici. Zonele alimentare se suprapun astăzi cu mult mai ușor pe zonele economice, pe regiunile de etapă economică, decât pe zonele climatice, sau biogeografice » (p. 23). Totuși, d. Claudiu a căutat să deosebească o seamă de obiceiuri alimentare statornicite de condițiile geografice și antropogeografice proprii țării noastre, ajungând chiar la o remarcabilă definire a « genului de viață al Românilor » din trecut, când influențele și prefacerile venite din alte părți erau mai reduse și mai încete. În partea a doua, va urmări cum o seamă de elemente sociale și economice, aduse de timp, au modificat obiceiurile alimentare și chiar genul de viață, prin substituiri și uneori renunțări, care vor constitui, de fapt, o regresivitate a alimentației populației.

Preocupare concretă, mai precis materială, alimentația nu poate fi privită decât dintr'o perspectivă geografică și economică, istoria fiind determinată, pe de o parte, de pământ și de condițiile lui, iar, pe de alta, de organizarea economică a societății. Fiecare din ele își are putințele și limitele de satisfacere a nevoilor omenești, dar a doua, organizarea economică, poate corecta neajunsurile condiției fizice, deși și această organizare își are fazele și evoluția ei, faze ce nu se pot sări sau interverti oricum, chiar dacă intervenția inteligenței voitoare de bine a omului poate modifica multe dar nu totul, raiul neputând fi niciodată statornicit pe pământ. În considerațiile sale socio-economice, D-rul Ioan Claudiu pare să se lase călăuzit de primatul economicului și de o concepție materialistă a istoriei, care în acest domeniu și atunci când nu este considerată suverană și omnivalabilă, poate fi rodnică, stabilind o seamă de fenomene semnificative. Dar cu condiția ca spiritul

critic față de trecut să nu treacă într'un dogmatism orb când e vorba de viitor. Autorul nu cade în astfel de păcate, ci ne dovedește limpede că în materie de alimentație evoluția noastră nu înseamnă câtuși de puțin progres, ci mai curând regres.

O seamă de îmbunătățiri sunt totuși posibile pentru viitor și unele sunt arătate în această carte cinstită și curajoasă. Dar orice îmbunătățire viitoare își va avea limitele și defectuozițiile ei, perfecția neputând fi atinsă, în nicio privință, de instabila, inegala și trecătoare existență omenească. Spiritul critic trebuie să vegheze și când se evocă neajunsurile trecutului sau dimpotrivă avantajele lui, dar și când se proiectează puțințele de ameliorare ale prezentului și viitorului. Și « soluțiile definitive » își au relativismul lor, oricât de absolută ar fi dorința și străduința noastră pentru încheierea unei desăvârșite ordini economice.

Și încă o adnotație înainte de a semnala o parte din constatările excepționale de semnificative ale acestui studiu excepțional. Prin popor, autorul înțelege marea masă a țărănimii românești și ca atare neglijează complet populația orașelor, a cărei alimentație nici nu este luată în seamă. Totuși, ar fi fost interesant și, totodată, științific ca alături de alimentația țărănimii, privită pe zone și secole, să găsim și date asupra alimentației boierimii de odinioară și a burgheziei de astăzi, pentru că, măcar în sens calitativ, orașul, prin hrana lui, potențează atâtea energii, majoritatea venite dela țară. Credem că alimentația nu este numai o problemă cantitativă, ci și calitativă, ea condiționând într'o anumită măsură manifestarea selectivă a unui popor. În fine, între sat și oraș este un necurmat schimb de tot felul de bunuri și, oricât de redusă este puterea de cumpărare a țaranului, nu se poate ignora cu totul produsele alimentare orășenești, cumpărate de țaran.

Este drept, însă, că autorul și-a delimitat voit tema, după cum recunoaște la început: « Urmărind în deosebi problemele de hrană legate de îndeletnicirile de căpetenie ale poporului român, voit, am lăsat de o parte, sau am atins numai în treacăt, cercetarea izvoarelor alimentare legate de tipuri regionale. Astfel, vânatul, peștele, fructele, cu atât mai mult alimentele de import, se situează pe un plan secundar, din punctul de vedere al biologiei și economiei sociale a maselor mari » (p. 7). Un astfel de criteriu statistic, cantitativ, nu poate fi, însă, la adăpost de orice critică. Dar chiar și cantitativ, un studiu care face abstracție de alimentarea aproape a unei cincimi din populație, cincime radical deosebită de rest, nu poate fi complet relevant. Această constatare este mai curând expresia dorinței ca acest studiu, remarcabil prin ceea ce ne-a dat, să fie întregit printr'un altul asupra alimentației celorlalte pături românești.

Iată, acum, câteva din semnificativele constatări antropogeo-

grafice ale d-lui Claudian. Țara noastră e o zonă de hotar, « în cuprinsul căreia se întretaie deosebite influențe. Influența continentală se traduce prin prezența fermentațiilor acide. Lipsa băuturilor de cereale fermentate, în funcțiune de prezența viței de vie, ne leagă de zona Mediteranei. În sfârșit, predominanța laptelui în alimentație — legată de prezența munților — ne apropie de populațiile pastorale din Sudul și Vestul Europei » (p. 29). Cum munții și dealurile ocupă trei sferturi din întinderea ținuturilor noastre, relieful pământului va fi factorul determinant în stabilirea « genului de viață » al Românilor (p. 33). Alături de păstoritul de oi a existat din cele mai vechi timpuri agricultura, dar, fapt foarte interesant și adesea neluat în seamă, « până în mijlocul Evului Mediu, agricultura noastră era, în bună parte, de munte. Acest fapt nu este decât o verificare a legii generale de antropogeografie, care vrea ca în țările puțin populate, regiunile improprii, de munte să fie primele utilizate pentru agricultură » (pp. 36—37). Păstoritul și prepararea laptelui erau la început o ocupație rezervată bărbaților, iar femeile se ocupau de agricultura rudimentară, fiind silite, ca și astăzi de altfel, să fie mai întâi muncitoare la câmp și apoi gospodine. Astfel explică autorul, mai de parte, de ce Româncea dela țară nu este o gospodină desăvârșită (p. 134).

Cuprinși între o « sedentaritate agricolă » și o « mobilitate pastorală », sedentaritatea fiind precară și relativă, din pricina atâtor condiții dificile (nevoia de a locui în munți), țărani români s'au hrănit mai ales cu lapte, iar dintre cereale ei au preferat pe acelea care cereau o îngrijire mai simplă și care rodeau mai repede, deci mai cu seamă meiul, care suportă climatul înălțimilor și un sol sărac, și, apoi, orzul și ovăzul. « Păstorul transhumant și agricultor » a fost nevoit să se mulțumească secole întregi cu cultura cerealelor nepanificabile, alimentația lui întârziind în faza fierturilor și galetelor, fierturi de cereale pisate sau măcinate, ca mămăliga (de mei și, numai târziu, în secolul al XVIII-lea de porumb), coleașa, păsatul, terciul, care, dovedește autorul, au fost cândva mâncări complementare ale laptelui (Capitolul I).

Acest « gen de viață », care l-au avut și Geții « numiți mâncători de lapte », l-au continuat Românii în toată faza lor patriarhală până la înmulțirea populației și la răspândirea poporului pe zone mai întinse. Până acum câteva secole eram « mai mult un Stat crescător de vite decât un Stat agricol » (p. 76). Meiul este cereala țaranului din preistorie și până la introducerea porumbului, cereala pe care boierii nu o consumau, iar străinii nu o cereau. Grâul, dimpotrivă, este o cereală de lux, consumată mai ales de boieri și căutată la export.

Panificația este târziu introdusă la noi, încă în secolul al XVIII-lea boierii mâncând în unele locuri azimă în loc de pâine,

iar țăranii bazându-se, ca și astăzi, pe fiertura cerealelor nepanificabile. Mierea și vinul erau de asemenea alimente tipice, pe când berea, deși cunoscută și consumată și sub Alexandru cel Bun, n'a pătruns niciodată în obiceiurile țărănești, iar băuturile alcoolice distilate, din prune, țuica și rachiurile de cereale nu se statornicesc în obiceiurile poporului decât în secolul al XVIII-lea (p. 85).

Vegetarismul a fost caracteristic la țăran, carnea mâncându-se doar ocazional, ca de altfel și astăzi la sate. Dar asta în vremurile bune, căci « hrana de foamete » la care îl împing uneori secetele, năvălirile și împilările se rezumă la buruieni și la fierturi din coaje de copaci.

Introducerea în secolul al XVIII-lea a porumbului a dus la înlocuirea tradiționalului mei, din pricina că era mai spornic și mai sășos. Mămăliga de mei este acum înlocuită prin cea de porumb. Cartoful se introduce la noi la începutul secolului al XIX-lea și e adoptat, alături de secară, în regiunile nordice și de munte, unde clima nu permite coacerea porumbului. Ca și meiul odinioară, porumbul « a salvat țările noastre și câteva ținuturi din Europa sudică, de o criză economică agrară » (p. 104).

Ajungând în era capitalistă și scăpând, prin tratatul dela Adrianopole (1829), de monopolul turcesc asupra cerealelor, țările noastre exportă grâul în străinătate și-și dezvoltă agricultura în vederea acestui export. Dar această prosperitate comercială, susține D-rul Claudian, « atrase după sine distrugerea bazei materiale a țăranului. . . Dispariția pământului de pășune în favoarea ogoarelor, duse la dispariția creșterii vitelor, unul din cele mai însemnate izvoare ale economiei rurale. De atunci și până astăzi, numărul vitelor țărănești scade aproape fără întrerupere (în 1860 se înregistrează 1,12 oi de cap de locuitor, în 1935 statisticile dau abia 0,68 oi de cap de locuitor » (p. 108).

Ținând seamă mai ales de elementul economic și de starea materială a țăranimii, autorul nu vede niciun progres în împroprietărirea și emanciparea țăranilor, săvârșită în 1864 de Cuza-Vodă și Kogălniceanu, căci această lege « a dat încă o lovitură economiei noastre țărănești », împuținându-se pășunile și ajungându-se la diminuarea vitelor, în timp ce pământul de arătură era insuficient pentru o populație în creștere rapidă (p. 109). Totuși, credem că datorită acestui început bine intenționat, chiar dacă imperfect și neprevăzător, țara noastră și-a dobândit dreptul la emanciparea politică ce avea să urmeze și la cea întărire, care avea să-i permită, nici peste două generații, să treacă pașnic și civilizată la marea reformă agrară. Așa cum a fost ea, legea lui Cuza-Vodă și a lui Kogălniceanu a fost în totul un bine — un bine relativ, așa cum sunt toate faptele bune pe care le săvârșește limitata putere a minții omenești.

Impuținându-se animalele țăranului, din pricina dispariției pășunelor, « cotropite de plugărie » (p. 110) și hrana lui s'a modificat, regresând, căci acestea au dus la lipsa laptelui, care odinioară întovărășise fierturile de cereale. « Condamnat la o hrană vegetală excesivă și aproape exclusiv maidică fără proteine animale, redus, cu un cuvânt, la mămăligă, fără complimentul ei tradițional și oarecum natural, laptele, pelagra a apărut pe la mijlocul veacului al XIX-lea, cam după o sută de ani dela adoptarea culturii porumbului » (p. 111).

De sigur că această situație este foarte tristă și trebuie remediată. Dar cauza principală a acestei stări, care s'a continuat atâtea decade, este lipsa de directive, de credit și de cooperatie, prin care capitalismul și economia deschisă, de schimb, ar fi putut compensa noile neajunsuri, dând agriculturii foloasele pe care le-a răpit păstorului și crescătorului de vite. Dar nu au făcut-o, după ce într'adevăr au surprins « economia țărănească într'o fază agrară inferioară, feudală, adică neindependentă » pe care era firesc ca vremea și noile condiții de accentuare a interdependenței dintre popoare să o fi sdruncinat. Indreptarea lucrurilor și deci ameliorarea alimentației țărănești sunt posibile tocmai prin ceea ce se face în țările înaintate, și deci în ultimii ani și la noi, adică prin intensificarea agriculturii și îndrumarea suprapopulației rurale spre industrie.

Fără a fi cătuși de puțin reacționari, trebuie, însă, să observăm că și aceste două soluții, pe care le pomenește și d. dr. Claudian, nu se pot realiza ușor și nu sunt ferite, mai ales a doua, de primejdii. Industrializarea excesivă, ca aceea din Statele-Unite, este amenințată de șomaj și de spectrul unei foamete, care fără intervenția Statului, poate fi uneori mai cruntă chiar decât foamea suferită pe vremuri de țăran. De asemenea, în urma exproprierii și a împrăștiării țăranimii, standardul de viață s'a îmbunătățit într'o oarecare măsură și după ce călătorești prin anumite State industriale, cu agricultură redusă din pricina sărăciei solului și a climei mai aspre, îți dai seama că țăranul nostru nu este într'o situație așa de disperată, că subnutriția lui ar putea fi lesne combătută, virtual el dispunând de posibilități de organizare a traiului pe care nu le au mulțimile din alte țări. El trebuie ajutat și învățat cum să-și sporească producția pentru el și pentru ceilalți.

Dacă hrana țărănească e lipsită, în special, de carne și de lapte lipsă strâns legată de aceea a pășunilor și a fânețelor cultivate (p. 142) și dacă « zona pelagrei se suprapune fidel pe zona lipsită de pășuni și săracă în vaci cu lapte » (p. 130), constatări de sigur adevărate, dar nu peste tot valabile la noi, mai ales în vremea din urmă și acolo unde țăranul muncește mai intens și cu sistem, nu la fel de adevărată ne pare concluzia autorului că « țăranul nostru

a rămas deci un proletar agricol » (p. 137). Numărul adevăraților proletari agricoli este infinit mai mic decât numărul țăranilor proprietari de pământ, iar rapida industrializare a țării, din ultima vreme, tinde să absoarbă pe adevărații proletari ai satelor.

Tabloul este mai sumbru și mai pesimist decât realitatea. « Reforma agrară nu a soluționat problema pășunatului, esențială pentru alimentația și sănătatea poporului. Nu ne putem aștepta deci la o schimbare simțitoare a alimentației țărănești » (p. 137). Poate că-i complet adevărată constatarea privitoare la pășunat (deși și aici este posibilă o intensificare și o organizare, care să corecteze parțial neajunsurile), dar reforma agrară a dat agricultorului alte puțințe de organizare și câștig, care dacă ar fi înlăptuite, i-ar aduce puțința unui trai mai sănătos și mai prosper decât acela de odinioară, care rezumându-se la fierturi și la lapte, nu reprezintă tipul ideal de alimentație, care să ne facă să regretăm prea mult trecutul îndepărtat.

În aceste alarmante constatări finale, medicul și patriotul au precumpănit asupra omului de știință obiectiv, cum uneori în judecarea istoriei economistul ne-a părut oarecum tiran. Dar pentru reprimarea relelor și neajunsurilor țărănimii nu este greșită metoda de a exagera, din dorință de bine, constatările grave, dar nuperate, ale științei. *Alimentația poporului român* este un studiu care trebuie cercetat de orice spirit preocupat de destinul neamului nostru. Este primul și cel mai serios studiu într'un domeniu vital pentru Statul nostru.

PETRU COMARNESCU

ACTUALITĂȚI CULTURALE EUROPENE

Se celebrează anul acesta în Franța cincizeci de ani dela moartea unuia din cei mai tipici reprezentanți ai spiritului francez, Barbey d'Aurevilly, autorul faimoaselor nuvele « Les diaboliques ». Într'o lume unde conversația și strălucirea verbală erau socotite ca cele mai meritorii îndeletniciri ale omului, Barbey d'Aurevilly trecea drept marele maestru al replicii ucigătoare.

Sclipirea vorbelor sale era așa de tare încât Baudelaire — el însuși causeur de mare reputație — zicea că, în prezența lui Barbey, trebuia să porți o vizieră verde de crupier.

Barbey era foarte franțuz pentru o mulțime de motive: fiindcă iubea ideile, fiindcă iubea ironia, fiindcă iubea controversa, fiindcă iubea credința (era catolic fervent, deși, zicea el, punea totdeauna pasiunile deasupra convingerilor — iconoclastie de asemeni spe-

cific franțuzească), apoi iubea paradoxul, iubea formula stilistică lapidară, iubea însfârșit atitudinile ușor cabotinești ale « panașului », cultivând cu mare dandism tot ce era cavalermism individual și morgă personală (într'o zi spunea unui prieten care-l găsisse fără cămașă: « vezi, fac ucenicie pentru meseria de statuie »). În sfârșit — căci toate calitățile enumerate mai sus n'ar face din el un tipic spirit francez dacă i-ar lipsi o calitate orice s'ar zice foarte franțuzească și dânsa — Barbey d'Aurevilly era un om în fond bun și duios. El spunea de pildă (citez după Normandy): « Poveștile la gura sobei sunt balurile bătrâneții »; sau: « Numai o femeie poate tămădui o altă femeie, după cum numai diamantul poate șterge zgârieturile diamantului ». Și, deși neînsurat, el a trăit ani de zile în casă cu o fermecătoare domnișoară numită Miss Read, întreținând cu ea relațiile cele mai caste.

I s'a zis lui Barbey — și i se va mai zice: le connétable des lettres françaises.

* * *

Revista « Marianne » face o anchetă asupra unei foarte interesante probleme artistice și anume: ilustrarea, cu desene, a operelor de literatură. Până acum s'au pronunțat vreo trei sufragani (printre care Dorgelès și Montherlant).

Bănuesc că și următorii vor răspunde cam la fel, în sensul că vor distinge ilustrațiile bune (făcute adică de desenatori care au onoarea să placă domniilor-lor personal) și ilustrațiile proaste — răspunzând, ați ghicit, unei definiții exact inverse.

Poate că ar fi fost mai util să se facă distincția pe opere: există opere care se pretează la ilustrații, și altele nu. S'ar putea preciza: operele clasice, despre care cititorul și-a făcut de mult o imagine, nu riscă să fie falsificate prin « poze ». Dar cine ne spune că *prima* lectură, încă dela vârsta de copil, a cutărei piese de Racine ori Shakespeare n'a fost făcută pe o carte cu gravuri, și deci că dela chiar prima lectură imaginea operei n'a fost dezastruos falsificată în mintea copilului?

În fond, se pune aci exact aceeași problemă de drept de autor și proprietate literară ca în cinema. Se știe câte procese izvorăsc din acuzațiile de plagiat adresate Caselor de filme. Și încă nu se urmărește principalul delict. Căci nu de uzul ilicit e aci important, ci folosința falsificatoare.

Un nuvelist, prin mijlocul vorbelor, pictează anumite imagini: personaje, situații, etc. Cu ce drept un pictor, un desenator (ba chiar, acum de curând, și fotograf) strică această imagine, o distruge înlocuind-o printr'o cu totul alta?

S'ar putea, desigur, răspunde aci că desenatorul — sau cinematograful — cumpără, pe bani, dela autorul cărții, acest drept

de a o ilustra sau de a trage un film dintr'însa. Iar dacă opera literară respectivă a intrat în «domeniul public», atunci, un anume subiect literar poate servi, drept model, orișicui.

Ne-am putea inspira după această normă, și decreta, legislativ, că, atâta vreme cât o operă literară nu a intrat în domeniul public, nimeni nu are dreptul să o ilustreze, nici chiar cu învoirea autorului, și nici chiar autorul el însuși dacă e desenator. Și asta pe baza principiului că o operă de artă nu aparține propriu zis autorului, ci spectatorului, citorului, auditorului. El a inspirat-o în ultima analiză. Lui trebuie să-i placă. Plăcerea sa e ceea ce dă valoarea unui simplu petec de hârtie. Onor. public este adevăratul proprietar. Și, el, poate cere să nu i se strice proprietatea prin schimbări de imagini.

Asta, firește, la început. După o primă perioadă, să zicem de 50 de ani, nu mai e nici o primejdie de falsificare; căci din două una: sau opera e foarte bună, și atunci, în 50 de ani, ea a devenit oarecum clasică și deci imaginea despre dânsa e deja formată; sau opera e proastă, și atunci, după cincizeci de ani, nu mai e nimeni tentat să-i facă o ediție ilustrată, și chiar dacă i-ar face, ar falsifica un pur neant.

S'ar putea chiar, pentru operele literare foarte bune, organiza niște, ca să zicem așa, plebiscite plastice, adică concursuri unde un mare număr de desenatori să zugrăvească, fiecare cum vede el, personajele poveștii (pe un Don Quichotte de pildă, sau pe Hamlet, etc.). Am avea o galerie de păreri vizuale. Și multiplicitatea lor e încă o garanție că, pe deasupra diversității de «puncte de miră», imaginea primitivă și originară va rămânea intactă.

Dar mă gândesc la o altă mică problemă anexă. Criticul literar, care explică personajele, care de pildă face din Hamlet un abulic, în timp ce un alt critic literar face din prințul danez un erou al Renașterii, cu voință de fier; criticul literar, și el, falsifică imaginea originară, poate chiar mai tare și mai persuasiv decât un desenator de ilustrații.

Atunci?

Atunci soluția problemei este tot libertatea.

Libertatea deplină. Ce e bun se alege dela sine de ce e rău. Literatura este o teorie dubioasă. Și — ca să revenim la Franța, — o teorie teribil de franțuzească.

În tot cazul, sunt curios de felul cum se va desfășura ancheta asupra ilustrațiilor, care abia a început. Sunt însă sigur că se va termina printr' o reafirmare de libertate, libertate de a întreprinde și libertate (prețioasă întru toate) de a greși.

* * *

André Maurois a fost primit la Academia Franceză. În discursul său de recepție, a trebuit să facă elogiul predecesorului.

Lucru teribil de greu. Căci predecesorul în chestie era René Doumic. E mult mai lesne, când ești literator, să lauzi pe un general de artilerie sau pe un constructor de poduri decât pe un critic literar care, ca Doumic, a acumulat cea mai impunătoare cantitate de aprecieri false, de verdicte eronate și greșeli de gust, păcate pe care critica posterioară și chiar opinia publică în genere le-au combătut victorios.

Dar, firește, ce e greu pentru alții nu poate fi greu pentru Maurois.

Fiu, nepot și strănepot de negustor de postav, negustor de postav multă vreme el înșuși, Maurois cunoaște arta de a fi amabil cu clientul, chiar când acesta e foarte prost făcut.

Intr'o gazetă pariziană se încerca a se scuza nu numai Maurois, dar și Doumic. Ūra acestuia pentru scriitori ca Zola, Hugo, Baudelaire ar ține de obiceiul de a numi numai clasici. Școala cere opere vechi, consacrate. De aci animozitatea ei pentru scriitori noi. Și critica literară e școala prin excelență. Dar — adaogă comentatorul — există o soluție. De ce profesorul să facă pe elevi să iubească pe Racine contra lui Giraudoux? Va da desigur greș. Căci școlarul va alege sigur altfel. Nu-i mai simplu ca dascălul să laude pe Racine în clasă, iar apoi, după oră în conversații intime cu discipolul, să-i vorbească, tot atât de entuziasmat, despre Giraudoux?

E foarte mult bun simț în această propunere. Decât, nu-i vorba de școală, ci de critică literară. Criticul scrie nu pentru liceeni, ci pentru toată lumea.

Și criticul are datoria să vorbească, în mod egal, și de vechi și de noi, ținând seama firește, de aceste deosebiri temporale, dar fără a se simți obligat să pună între antici și moderni bariere ca la cai. Pe ce temei să răpim criticului dreptul de a face apropieri între scriitori, și chiar, la urma urmei, de a iubi pe unul « *contra* » altuia? Tot libertatea e mai bună; firește, îmbinată cu corectivul ei natural: dreptul de a acuza pe criticul care a spus prostii, și de a dezaproba pe cei ce, ca Maurois, încearcă să-i apere de pedeapsă.

* * *

A apărut o carte de un francez, însă doar tradusă în franțuzește, căci ea a fost scrisă întâi în englezește și publicată în America.

Autorul se cheamă Béabenoit. Este un fost ocaș dela Cayennes, în Guyana franceză. Printre alte orori pe care le spune el despre regimul penitenciar de acolo (și de pe vremea lui, firește, căci de atunci lucrurile s'au mai îmbunătățit), ne povestește următorul fapt înfiorător.

Unuia din deținuți, mort în închisoare, i s'a tăiat, după aceea, capul.

Nu se știe de cine. Și capul acela, din ordinul guvernului, a fost pus în spirt, și arătat vizitatorilor, în galeria unde figurează și alte capete, acestea din urmă toate aparținând unor criminali feroși și incurabili. Decât, capul cel misterios tăiat fusese al unui deținut complet nevinovat. Se numea Bière. Cineva îi omorîse pe toți cei cinci ai săi. Pe lângă durerea lui de tată, el avea de suferit și acuzația de omor. Deși nicio probă nu se putuse aduce împotriva lui, a fost condamnat la muncă silnică pe viață, și dus în infernul dela Cayennes. După mulți ani, adevăratul ucigaș cuprins de remușcări face mărturisiri complete.

Credeți oare că lui Bière i s'a dat drumul? Nicidecum. Mai întâi, timp de doi ani, s'a căutat o procedură legală de a se revizui procesul. Iar după doi ani, s'a constatat că o asemenea procedură nu există. Și Bière a fost menținut în închisoare, până ce a murit de disperare. Era așa de simplu ca un simplu procuror să ia asupra-și răspunderea! Ar fi avut toată opinia publică pentru el.

Acum câțiva ani, apărea în America acea carte de care vorbeam, în care cazul Bière era repovestit. Ce au făcut atunci francezii? Au protestat diplomatic pe lângă guvernul dela Washington împotriva caracterului ofensător al acelei lucrări pentru prestigiul instituțiilor publice franceze? Ar fi să uităm că Franța este Franța. Dar fiindcă tocmai nu uităm, ni se părea perfect natural ca reacțiunea să fi fost traducerea urgentă a lucrării lui Béabenoit în franțuzește, astfel încât publicul francez să știe, să se indigneze și să facă mai grea, pe viitor, o tristă întâmplare ca aceea.

D. I. SUCHIANU

REVISTA „SOCIOLOGIE ROMÂNEASCĂ“

Cu numărul de față, anul IV, Nr. 1-3, Ianuarie-Martie 1939, revista Institutului de Cercetări Sociale al României « Sociologie Românească » intră în al patrulea an de apariție. Indreptar al sociologiei noastre, cu îmbunătățirile ce i se aduc număr de număr, ea ocupă printre publicațiile de specialitate și periodicele importante românești un loc de frunte.

Cuprinsul fiecărui caiet distribue rubricelor stabile (Studii, Cercetări, Documente, Discuții, Cronici, Recenzii și Insemnări)

un material deosebit de interesant, mai ales pentru cei doritori să cunoască și să se documenteze asupra realității românești.

Metoda de cunoaștere a acestei realități poate fi învățată mai ales din *Studiile* revistei, despărțământ ce formează întru câtva partea de doctrină.

Cercetările, întemeiate pe investigații serioase, îmbinând expunerea literară cu cea științifică, arată prin tablouri, grafice, diagrame și hărți aceea ce oglindește starea actuală a satelor noastre: felul lor de trai, îndeletnicirile, credințele, obiceiurile. Buna lor cunoaștere facilitează îndreptarea racilelor și împlinirea lipsurilor de care *atâta suferă satul românesc*.

Studiul cu care se deschide triplul caiet al *Sociologiei Românești* este semnat de d. D. Gusti și expune *Bazele științifice ale Serviciului Social*. Acest studiu a format obiectul comunicării pe care vicepreședintele S.S.-ului a făcut-o la Academia de Științe Morale și Politice din Paris, în Martie crt.

Legea Serviciului Social (promulgată la 18 Octomvrie) este arătată ca reprezentând o *contribuție originală la doctrina politicești științifice*. *Solida sa bază filosofică, doctrina sa sociologică, vederile sale etice și politice* — spune d. D. Gusti — *sunt rezultatul unei lungi și minuțioase experimentări, riguros controlate vreme de mai mulți ani. Doctrina științifică a Serviciului Social « se întemeiază pe afirmarea necesității de a studia realitatea socială, cu ajutorul cercetărilor directe ale monografiei sociologice, bazate pe o justă concepție a personalității umane și pe cercetarea mijloacelor de politică culturală, capabile să transforme o unitate socială într'o singură voință de creație »*.

Insuși caracterul doctrinei S.S.-ului cere trecerea imediată la fapte. Dintre acestea 1. *Anchetele monografice*; 2. *Căminele Culturale* — propunându-și să ocrotească sănătatea publică, să organizeze munca (tehnică și cooperativă), să formeze și să vegheze cultura morală (sufletul) ca și cea intelectuală (spiritul); 3. *Echipele Regale Studentești* sunt cele trei mari experiențe pe care se întemeiază Serviciul Social. Legea lui preconizează: a) Institutul de Cercetări Sociale al României — federalizând Institutele de Cercetări Speciale existente; b) Extinderea Căminelor Culturale și cea a Școalelor țărănești.

Autorul își termină astfel comunicarea sa: « *Acordăm încrederea noastră întreagă valorii intelectuale a tineretului nostru, arzătorului său patriotism și calităților sale de « ingineri sociali »*.

Acordăm deasemenea încredere țăranilor și intelectualilor satului. Marele curent de opinie care transformă azi țara noastră ne permite să afirmăm că România lucrează azi cu îndârjire la crearea propriului său destin » (p. 8).

D-nii H. H. Stahl și G. Serafim publică un extras din monografia sociologică a satului Nerej: *O situație juridică intolerabilă: Neorganizarea obștiilor răzășești din Vrancea*.

De proporții reduse, dar bine scris și ridicând probleme noi, studiul d-lui Dr. Cornel Groșoreanu, despre *Influența industrializării asupra țaranului român*, semnalează observația ce se desprinde din ancheta dela Ohababistra, întreprinsă de Institutul Social Banat-Crișana, anume: « însemnătatea covârșitoare a omului, și când zicem om, subînțelegem suflet, spiritualitate ». Și continuă autorul: « După un vis urât al secolului trecut, care ridicase apoteoza celui mai cras materialism, privind viața economică prin prisma beneficiului individual; degradând « omul » la slugărnicie față de mașină; transformând chiar și pe om în mașină, a venit cea mai admirabilă reacție în renașterea preponderanței spirituale... Omul decide (azi) soarta mașinei. Căci degeaba avem cea mai perfectă mașină, degeaba dispunem de cele mai perfecte arme, dacă omului, care se servește de aceste unelte, îi lipsește sufletul. »

E remarcată cu acest prilej: însemnătatea determinantă a conducătorului unei uzine. « Dacă conducătorul va ști să trezească în muncitorii săi acel simț de solidaritate frățească; — dacă va ști să convingă pe cel mai umil muncitor de însemnătatea muncii sale; — dacă va infiltra în convingerea fiecăruia că munca depusă este în interesul neamului și al patriei, atunci munca mașinală, istovitoare, se va preface în sufletul muncitorului într'o disciplină funcțională, executată pentru binele comun.

... « Acest rezultat depinde de doi factori determinanți: de utilizarea beneficiului, ce nu se poate mărgini la interesul exclusiv egocentric și capitalist, și de personalitatea conducătorului.

« Dacă conducătorul nu este el singur convins de necesitatea patriotică a activității sale; nu va avea acea forță sugestivă, prin care ar putea crea omul nou; pe muncitorul însuflețit ».

Serviciul Social în Chili, studiul d-nei Christina Galitz-Brătescu, observă realizările acestui serviciu într'un stat care de mult l-a adoptat, cu rezultate admirabile.

D. Valer Butura schițează problemele ce se pun în domeniul etnobotanicei cu toată competența unui specialist, într'un stil însă nu tocmai românesc.

Din monografia *Clopotiva, un sat din Hațeg*, d. Ion Conea publică unele observații asupra graiului, concludând: « Clopotiva, pe hărțile de geografie lingvistică, se situează chiar pe hotarul dinspre Oltenia al teritoriului dacic, pe care geografia lingvistică ni-l arată ca fiind fost cel mai romanizat și care a păstrat formele cele mai multe, mai vechi și mai autentic-latinești » (p. 48).

Despre *Orașul Sighet* d. dr. Vasile Ilea scrie animat de căldă dragoste pentru centrul vechi românesc al Maramureșului, ară-

tând cum elementul autohton a înfruntat vicisitudini crâncene, fără însă ca vreodată să lase altcuiva supremația.

Cercetări, privind *Ocupațiile anexe ale locuitorilor din Căinul Mic, Someș*, semnează d-nii Gh. Reteganul și Gh. Bucurescu.

Migrațiunea sezonală a Bulgarilor hușeni este cercetată de d. I. Gugiuiman. Despre *Numiri de grupări regionale din Mehedinți și Vrancea* scrie d. I. Vintilescu. Insoțind articolul de harta drumurilor lui, d. Mircea Tiriung, prezintă pe *Un basarabean în căutare de lucru*. D. Florea Florescu, în *Acțiunea unui misionar greco-catolic în Maramureș*, îl lasă pe Petru Balea Flutur să-și povestească slujbele pe care le face umblând din sat în sat. *Măturătorii Capitalei* este un reportaj semnat de secretarul de redacție al *Sociologiei Românești*, d. Ștefan Popescu.

Pe lângă *Documente, Discuții și Cronici*, revista recensează numeroase cărți și reviste, evidențiind printr'o critică analitică fondul lor.

Insemnări și Marginalii la cuprinsul numărului de față semnate de redactorul publicației, d. Anton Golopenția, ca un potrivit raccourci, încheie caietul ce-l recenzăm.

ȘTEFAN POPESCU

ȘTIINȚELE FIZICO-CHIMICE ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR

Instrucțiunea secundară a fost imediat după război turburată de nesfârșitele programe reformatoare și este încă în căutarea unei formule de echilibru. Vântul de premenire care a suflat dela război peste instituțiunile cele mai bine așezate pe temeliiile lor a pătruns vijelios și în școală, producând o profundă confuziune.

Spiritul reformator unit cu un fel de pripeală, care a caracterizat întreaga activitate febrilă post-belică, a slujit destul de rău școala.

Programele au suferit neconținut de lipsa unui echilibru launtric, iar un ochi avertit recunoaște cu ușurință absența unei concepțiuni centrale și unitare.

Comisiunea de specialiști, care a elaborat la diferite epoci programul, a dovedit o dată mai mult că un specialist nu știe totdeauna să ocolească atât de mult cunoscuta deformațiune profesională.

Iată pentru ce s'au găsit oameni de școală care să afirme că

un program judicios ar trebui întocmit mai degrabă de o mână de oameni nespecialiști, sau de oameni în orice caz familiarizați și cu ideile generale.

S'ar părea că propozițiunea de mai sus conține un paradox, dar în realitate propunerea merită să fie luată în considerațiune.

În actualele împrejurări a cerceta locul pe care îl ocupă fiecare obiect în instrucțiunea secundară ni se pare de cel mai mare interes.

Să examinăm cazul științelor fizico-chimice.

În programul școlar figurează ca științe exacte matematica, fizico-chimicele și științele naturale.

Între aceste discipline socotim că științele fizico-chimice ocupă un loc special atât prin natura lor, cât și prin felul în care sunt predate.

În adevăr matematica este mai ales caracterizată prin aspectul său abstract. Ea se adresează direct inteligenței, mai exact unui aspect particular al ei. De aici și un vechi conflict care s'a semnalat totdeauna între această disciplină și elevii școlii secundare. S'a mers până acolo încât inteligența matematică s'a socotit oarecum deosebită înăluntru capacității generale de înțelegere.

Chiar problemele, aspectul practic al matematicelor de liceu, includ incontestabil o cantitate mare de abstracțiuni.

Științele naturale, spre deosebire de matematică, aparțin disciplinelor descriptive și sunt prin aceasta mai apropiate de gradul de formațiune intelectuală a copiilor de liceu.

Firește nu trebuie să conchidem că științele naturale se adresează mai mult memoriei, așa cum este cazul general al disciplinelor descriptive. Puterea de judecată este și ea sollicitată și pusă larg la contribuție de materialul care constituie substanța științelor naturale.

Locul de mijloc îl ocupă științele fizico-chimice, care adună la un loc într'o mai justă proporție elementele de ordin abstract și elementele de ordin descriptiv.

Principiile și legile care alcătuiesc eșafodajul acestei discipline fac apel la puterea de abstractizare a elevului, în timp ce materialul experimental ține mai mult de resortul descriptiv.

Aici găsim și rațiunea profundă pentru care științele fizico-chimice nu trebuiesc niciodată predate numai teoretic sau numai descriptiv. S'ar comite astfel o gravă eroare. Teoreticul și descriptivul se cer înfrățite prin natura însăși a acestei discipline.

Legile și principiile trebuiesc folosite în sensul de a dezvolta în elev capacitatea sa de judecare și capacitatea sa de a-și apropria o idee.

În măsura în care toate studiile de liceu au datoria să pregătească intelectuali, adică oameni capabili să mânuiască idei și să-și

însușească un text scris, apoi laturea teoretică a științelor fizico-chimice trebuie să contribuie a familiariza elevul cu idei.

În fond principiile și legile nu sunt decât idei și profesorul are datoria să facă pe elev să *gândească* aceste idei, iar nu să le memoreze, trecând accentul principal exclusiv pe experiență, care devine astfel un simplu joc amuzant.

Puterea de judecată a elevului se găsește pusă la contribuție nu numai de enunțarea unui principiu sau a unei legi, dar și de legătura pe care elevul are obligația să o facă între diferitele principii și legi, care se leagă în mod organic în desfășurarea științelor fizico-chimice.

Din acest punct de vedere este o mare greșeală să se creadă că legile și principiile disciplinei fizico-chimiei trebuiesc pe cât posibil eliminate, pentru a face o largă parte experienței. Știința nu este numai experiență. E o mare greșeală să se creadă aceasta și să se treacă în conștiința elevului o asemenea eroare.

Simpla experiență, fie ea chiar însoțită de principiul care îi aparține, nu promovează știința și nici nu o epuizează. Izolată și circumscrisă numai la ea, nu prezintă nici o valoare, nici din punct de vedere strict științific și mai puțin din punct de vedere educativ.

Iată de ce experiențele și mai ales legile și principiile, baza științelor, trebuiesc neconținut înlănțuite și considerate în ansamblul lor.

Numai în felul acesta științele fizico-chimice pot pune în mișcare întreg mecanismul de gândire, al elevului.

Prin urmare în condițiunile evidențiate mai sus, partea teoretică a științelor fizico-chimice se adresează puterii de judecată a elevului, adică acelei părți, care caracterizează mai ales inteligența.

Dar inteligența se găsește asociată și cu alte elemente care o însoțesc totdeauna și care se găsesc amplu solicitate de studii chimiei și al fizicii.

Partea experimentală vine atunci ca o fericită completare.

Elevul urmărind desfășurarea unei experiențe își face educația spiritului său de observație, pentru că o experiență se alcătuiește dintr'o sumă infinită de amănunte, de nuanțe, dintr'o bogată înșirare de detalii.

O experiență bine condusă este un prilej unic de a stimula spiritul de observație.

De cele mai multe ori observația poate fi dublată și de consecințele de ordin teoretic, care se desprind din succesiunea momentelor unei experiențe.

Unele popoare, cum sunt spre pildă Englezii, au folosit nu numai desfășurarea experienței, dar chiar aparatul legată de

efectuarea unei experiențe, în scopul de a face educația spiritului de observație.

Există în Anglia cărți care cuprind instalațiuni de aparate, executate voit defectuos. Elevul este însărcinat să examineze un timp determinat figura și să găsească toate greșelile instalațiunii rău făcute.

Este un minunat exercițiu.

Experiența mărește și face educația atenției și a puterii de concentrare.

Pe măsură ce experiențele se înmulțesc și devin mai complete, atenția trebuie să crească și o dată cu ea în mod necesar și puterea de concentrare.

Experiența trezește și dezvoltă puterea de asociație.

Faptele precise care alcătuiesc o disciplină științifică, în special fizica și chimia, sunt într'o asemenea strânsă legătură încât este cu neputință ca un fapt, fie el chiar de o importanță secundară, să nu cheme la lumină altele. Astfel facultatea asociativă se găsește slujită în mod particular.

Experiența centrează întreaga activitate cerebrală pe date precise, contribuind prin aceasta să înlătore mereu mai mult înfățișarea confuză, pe care o îmbracă mai ales mintea adolescentului.

Elementele precise, care construiesc disciplina exactă a științelor fizico-chimice, se infiltrează în spiritul elevului și îl deprind să aprecieze importanța cunoștinței clare, exacte.

Paralel se dezvoltă acel sens al realității, care, cel puțin pentru unii din elevi, va fi mai târziu punctul de plecare al unei activități creatoare.

Acest sens al realităților însemnează în fond un ascuțit discernământ, singurul care poate conduce mai târziu la surprinderea și descifrarea acelor legături mai profunde dintre fapte și lucruri din care țâșnește opera de creație.

În fine experiența aduce cu sine un respect al adevărului, care se impune peste capul oamenilor, iar simțul de obiectivitate care există în fiecare om nu are decât de câștigat de pe urma acestei împrejurări.

Dar în măsura în care științele fizico-chimice reușesc să stărnească respectul pentru adevăr, ele operează și o mare transformare de ordin etic, întregind astfel personalitatea elevului.

Atragem însă din nou atenția că sub nici un motiv studiul fizico-chimiei nu trebuie să se transforme, prin utilizarea abuzivă a experienței, într'un joc amuzant.

S'ar da elevului o icoană cu totul falsă despre ceea ce este în realitate o disciplină științifică.

Profesorul nu trebuie să uite nici un moment că știința a progresat mai ales grație oamenilor de idei pe care i-a avut.

Experiența provoacă o idee sau o verifică. Ea este o garanție în efortul de cunoaștere al omului. Experiența în ea însăși, detașată de planul ideilor, nu prezintă o importanță deosebită.

Ea capătă o semnificație numai în lăuntrul unei concepții generale, numai în lăuntrul unei viziuni de ansamblu asupra lumii.

E o greșeală de neiertat să se facă, chiar în cadrul liceului, din predarea fizico-chimiei, un simplu prilej de exclusivă încântare sau minunare a ochiului.

Elevul trebuie să afle în mod hotărât că este aici vorba, în primul rând, de o disciplină a gândului.

AL. MIRONESCU

LITERATURA ONIRICA

Calitatea simplificatoare a formulelor îngăduie adesea surprinderea unei realități în caracteristicile ei proprii, dar îi viciază prea adesea complexitatea ei de structură. Spiritul și cultura franceză au putut lua în fața străinilor înfățișări fragmentare datorite circulației întinse a câtorva formule generale, care tindeau să rezume și să exprime integral această viață spirituală. « Claritatea », logica și strictețea spiritului francez sunt astfel invocate pentru a defini o spiritualitate care are mai multe caractere și virtualități decât aceste note distinctive. Alături de trăsăturile dominante ale unui spirit etnic se înșirue calitățile neîndestulător afirmate în cursul evoluției istorice sau vinovat lăsate la o parte de spiritul simplificator al teoreticienilor. Omul obișnuit acceptă validitatea caracterizărilor largi nu în spiritul lor general, ci în indicația lor limitată, reducând multiplicitatea de manifestări a unei vieți colective la definiția strictă a formulei generale. În acest fel, se obține o imagine incompletă și viciată a realității spirituale, a cărei înțelegere este urmărită.

Înțelegerea spiritului francez în esența lui intimă a fost în acest sens îngreunată de existența câtorva definiții, valabile în generalitatea lor, dar având nevoie de precizări complementare în aplicarea lor practică. Reducerea vieții franceze la zona strict logică a conștiinței, simplificarea culturii franceze până la claritatea de contur a operelor exprimând precizia gândirii lucide și înlăturarea dramelor obscure care ne macină stratele de adâncime ale

fineții, reprezintă, fără îndoială, o vedere incompletă a spiritualității franceze. Pentru a ne menține la producția literară a ultimilor decenii, vom observa că nota dominantă a lucidității și rigorii de gândire franceze a fost completată cu manifestări izvorînd dintr'o regiune sufletească mai adâncă, irațională, fantezistă, negând cadrele gândirii curente. Școlile literare care au urmat războiului, sau autorii premergători acestor curente literare au deschis o largă perspectivă asupra vieții subconștiente, asupra regiunii de penumbră și dramă tănuită a ființei omenеști. Moraliștii clasici, logici și oarecum geometrizați, au fost întregiți cu scriitorii având asupra vieții interioare o viziune mult mai cuprinzătoare și mai adâncită. Apollinaire sau Proust, Allain-Fournier sau Claudel prezintă, cu toată diferențierea lor adâncă de tonalitate sufletească sau de viziune, caractere comune, care îi apropie de zona de adâncime a conștiinței.

O dovadă a interesului pentru această viață, depășind claritatea logicii clasice, și un indiciu pentru evoluția ulterioară a literaturii franceze, o oferă cărțile publicate în ultima vreme asupra vieții onirice.

Vom deosebi în această producție mai multe categorii de lucrări, din care vom elimina din capul locului cercetările strict științifice consacrate somnului, ca manifestare pur fiziologică, problemă asupra căreia se oprește Profesorul Lhermitte într'un număr recent din *Revue de Paris*. Cercetările științifice asupra mecanismului cât și semnificației biologice a somnului alcătuiesc într'adevăr un domeniu depășind zona realității onirice, a universului specific cu care omul adormit comunică în permanență. Problema fiziologică a somnului reprezintă un corespondent al universului oniric, ajutându-ne uneori să-l explicăm în structura lui, dar fără a ne introduce în atmosfera lui particulară.

Mai puțin periferic se situează cercetările orientate cu predominanță asupra manifestărilor onirice propriu zise și utilizând metode destinate a explica structura visului prin mecanisme psihologice bine statornicite. În această privință, metoda freudiană este dominantă. Rareori istoria științelor a putut nota o înrăurire mai tiranică a unei metode de lucru în interpretarea unui domeniu de fapte. Cercetătorii recunoscând filiația sau influența freudiană își anulează implicit posibilitatea oricărei libertăți și coeficientul propriu în examenul fenomenelor onirice. Tributari exclusivi ai metodei profesorului Freud, ei nu fac decât să aplice în genere fără suplețe această metodă de lucru, ceea ce le îngustează notabil excursia investigației proprii și a aportului de noi contribuții. Dominația tiranică a metodei freudiene anulează chiar originalitatea incontestabilă a unor psihologi pătrunzători, care adoptă până în exagerările sale o teorie străină, străduindu-se a-i aduce

verificări și ilustrări concrete ¹⁾. Sunt câteva capitole ale cercetării freudiene care viciază examenul vieții onirice, cu deosebire simbolismul visului și explicațiile viselor de origine sexuală, pe care acești autori le acceptă fără simț critic și fără reacție împotriva lipsei de măsură și adesea a ridicolului acestor teorii. În aceste condiții, interpretările viselor sunt atât de aventuroase, iar concluziile obținute atât de nesigure, încât examenul își pierde eficiența, iar metoda valabilitatea. Înmulțirea lucrărilor de acest fel va trebui să trezească cu timpul o reacțiune critică, pentru a elimina din această teorie părțile exagerate și a îndemna la prudență și simț critic pe cercetătorii care o mănuesc.

Independent însă de aceste încercări cu intenții strict științifice și cu aplicare psihologică și psihiatrică, înrăurirea lui Freud asupra vieții literare, atât de accentuată în anii urmând imediat războiului ²⁾, se face încă simțită, dacă nu direct și mărturisit, cel puțin derivat și implicit. Înrauriți de metoda de investigație freudiană diferiți romancieri și poeți vor reprezenta în viața literară o derivație colaterală a școlii psihanalitice, cu răsfrângeri în activitatea pur literară. Interesul pentru viața subconștientă, pentru simbolismul oniric și pentru procesele vieții subliminale se trădează de altminteri nu numai prin preocupări psihologice, dar și printr'un vocabular special de origine freudiană: refulare, sublimare, transfert, libido, etc.

Un interes susținut pentru problema visului au prezentat încă de la începutul activității lor literare scriitorii suprealiști. Precursorii ai unei eliberări din simetriile gândirii logice, acești scriitori au găsit în vis un domeniu al libertății interioare. Viziunile onirice au alimentat în bună parte construcțiile artiștilor plastici suprealiști, iar mersul gândirii omului adormit cu lipsa ei de control logic, a călăuzit adesea pe scriitorii acestei școli. Orientarea suprealiștilor către vis și manifestările subconștiente au prilejuit numeroase mărturii de valoare și semnificație variabile. O încercare de sinteză o datorăm lui André Breton, care a consacrat visului un număr al Caetelor G. L. M. ³⁾, având între altele colaborarea lui Albert Béguin. În această prezentare de texte, de reproduceri de opere plastice, de mărturii directe și studii consacrate visului, deslușim o mai mare libertate interioară a autorilor și o emancipare de sub influența teoriilor sistematizante. Unele texte și desene, ca de pildă schița lui Albrecht Dürer, prin exactitudinea redării plastice și mai ales prin împrejurarea că notarea visului a avut loc

¹⁾ Dr. René Allendy, *Rêves expliqués*. Gallimard.

²⁾ A se vedea, între alte manifestări, numărul special consacrat lui Freud de revista belgiană de avangardă: *Le disque vert. Freud et la psychanalyse*. Anul II, Seria III.

³⁾ *Cahiers G. L. M.* Septième cahier. Mars, 1938.

la deșteptare, alcătuiesc documente psihologice de prim ordin. Observații asemănătoare, în care menționăm de asemeni analiza subtilă a lui André Breton, par a ne oferi condiții optime de exactitate și de surprindere a vieții onirice în realitatea ei imediată. Dar alături de aceste texte și documente se găsesc notări și considerații lipsite de spirit critic, sau, ceea ce e mai grav, reflecții recunoscând originea unei teoretizări fără îndeustulătoare temeuri în examenul direct al faptelor de observație. Totuși, prin spiritul larg eclectic care a prezidat la întocmirea acestei culegeri, cercetătorul poate găsi indicații prețioase asupra realităților vieții de dincolo de veghe.

Visul nu e însă numai un obiect de studiu, prilej de investigație și adunare de material documentar. Prin însăși structura lui alogică, prin ștergerea demarcației și conturilor dintre lucruri după legea participării, dar mai ales prin cufundarea adormitului într'un nou regim de viață, scăldat de o altă atmosferă și infiltrat de un halo emoțional particular, visul este tărâmul care conduce la elaborarea poetică. Transpunerea literară a vieții onirice sub forma poemului în proză savant cizelat, poate alcătui un material poetic dintre cele mai bogate, prin luxurianța și noutatea imaginilor ca și prin ineditul invenției. Reînoirea neistovită a fanteziei visului, țâsnirea spontană a formelor și perindarea inconsistentă a halucinațiilor oferă scriitorului teme de o nebănuită sevă poetică. Fără a amesteca într'o interpretare permanentă visul cu realul, zborul imaginativ cu plastica conturată a faptelor veghe, ca în romanul lui Allain-Fournier, menținându-se deci în planul exclusiv al visului, scriitorii vor putea răspândi în scrierile lor jerba neistovită a imageriei visului, după exemplul romanticului Jean-Paul. Exactitudinea notării și valoarea documentară a viselor astfel redată nu se mai pune, cum nu se pune nici în literatura romanticilor, în care literaturizarea materialului oniric apare evident. Rămâne însă din această excursie în țara visului mărturia bătătoririi unui tărâm de realitate aproape inedit și rezultatul unei literaturi somptuoase și bogate în teme. Sub această perspectivă va trebui să citim ultimul volum al d-nei Marguerite Yourcenar ¹⁾).

Cîțitorul care deschide cartea, trecând peste considerațiile mai degrabă teoretice ale prefetei, intră în țara vrajei. El este plimbat în afară de timp, în ținuturi scăldate într'o atmosferă rarefiată; colorile vii sau nuanțele delicate ale lucrurilor dau acestor tărâmurii irizări bogate și schimbătoare, deschizând perspective de peisaje astrale; densitatea variabilă a acestei lumi perindă aspecte contrastante de lucruri, clarificate uneori în transparențe, sau învăluite alteori în neguri apăsătoare; decorului polimorf i se

¹⁾ Marguerite Yourcenar, *Les songes et les sorts*. Grasset.

adaugă printr'un fel de însuflețire, de creștere, sensuri obscure, implicite, subînțelese. În mijlocul acestor singurătăți mute, populate în viziuni și entități nedeslușite, se petrec întâmplări tainice, între ființe anonime, care revin stăruitor dela vis la vis, impunându-și prezența obsedantă. Este o perindare de evenimente strani, turburi, misterioase, a căror deslușire căutăm zadarnic să o pătrundem cu înțelegerea veghii. Se petrec în această lume evenimente mari, cutremurătoare, al căror tâlc nu îndrăznim să-l cuprindem, dar a căror frumusețe ne domină prin dinamismul și plenitudinea lor. (Cităm visele având un conținut atât de deosebit ca *Les Chevaux sauvages* și *La route au crépuscule*, poeme de atmosferă și incantație.)

Autorul reconstruște în acest mod, cu imagini și cuvinte, o lume identică cu ea însăși, revenind aceeași dela vis la vis, corespunzând dincolo de planul veghii prin substratul adânc al extazelor nocturne; fiecare vis ne cufundă din nou în același univers, lipsit de determinări precise, în care organele de simțuri își multiplică funcțiunile, adâncindu-și-le, anexând alte domenii de viață, printr'un fel de hiperacuitate și multiplicare, în care evaziunile, extazul, transele emotive dau realității o nouă dimensiune, subiectivă, intimă. Dar în același timp se deslușește în această literatură onirică personalitatea adâncă a autorului, subtilitatea, delicatetea unei simțiri ascuțite și mai presus de toate o adâncă feminitate.

ION BIBERI

ȘTIRI MUZICALE DIN STRĂINĂTATE

Anglia

— La Old Vic Theater s'a reprezentat o operă uitată de Haendel, *Rodelinda*, creată în anul 1725 la Londra.

— A 45-a stagiune a Concertelor de promenadă s'a deschis la 12 August, sub direcția fondatorului lor Sir Henry Wood, căruia Londra muzicală îi datorează de aproape jumătate de veac, aceste minunate concerte.

— Compozitorul Armstrong Gibbs, a terminat de scris « *Odysseus* » pentru cor și orchestră, care va fi executată în stagiunea de toamnă de Royal Choral Society.

Elveția

— Un grup de mai mulți muzicanți străini, ajutați și de financiari se gândesc de a face din orașul Lausanne, un centru

artistic internațional. Cei mai mari șefi de orchestră din lume: Arturo Toscanini, Bruno Walter, Weingartner și Stokowski, vor să creeze în acest oraș un teatru universal. Realizarea acestui teatru va costa între 5 și 6 milioane de franci elvețieni (circa 200 milioane de lei). Noul proiect prevede construirea unui imens edificiu, care va conține un teatru pentru 2800 locuri, o sală mare de 1200 locuri, și săli diferite pentru expoziții. De 2 ori pe an, primăvara și toamna, vor avea loc mari spectacole lirice și concerte simfonice.

— În anul 1940, la Selzach va fi creată o « Pasiune » pentru care Arthur Honneger a scris muzica.

F r a n Ț a

— Compozitorul rus A. Gretchaninoff, domiciliat acum la Paris, lucrează actualmente la a 6-a simfonie.

— Manuel Rosenthal a scris o partitură nouă inspirată de Lully, care va servi de muzică de scenă pentru reluarea comediei lui Molière « Amorul doctor », pe scena Comediei franceze.

— În amfiteatrul din Orange s'au reprezentat vara aceasta: Orfeu de Gluck, cu ansamblul Operei Mari din Paris de sub direcția lui Philippe Gaubert, « Creațiunile lui Prometheus » balet de Beethoven, și « Bacanala » din Tannhäuser, dansate de corpul de balet al Operei Mari.

G e r m a n i a

— Reprezentațiunile « Pasiunii » la Oberamergau în anul 1940, vor avea loc dela 27 Mai la 22 Septemvrie (în total 31 reprezentații).

— Orașul Düsseldorf va reconstrui teatrul său de operă; noua sală va conține 2500 locuri.

— Guvernul german a decis ca Badonviller-marș compus în timpul războiului (în anul 1914) și bucată favorită a cancelarului Adolf Hitler să nu poată fi executat decât la ceremoniile la care el ia parte. Cei ce nu vor respecta prezenta decizie vor putea fi condamnați la amendă și închisoare.

— Celebra nuvelă a lui Mörike, Călătoria lui Mozart la Praga, va servi ca text, pentru facerea unui film.

— Autoritățile germane au scos din repertoriul operei din Praga, opera « Libussa » de Fr. Smetana, a cărei reprezentare dădea naștere la manifestațiuni cu caracter național ceh.

— Nimeni nu era mai în măsură să studieze cu ocazia aniversării a 75 ani dela nașterea lui R. Strauss, personalitatea și opera sa, decât colaboratorul său actual, Iosef Gregor, directorul general al Bibliotecii Naționale din Viena, care a scos de curând o carte asupra lui Richard Strauss.

Italia

— În arena amfiteatrului din Verona au avut și vara aceasta spectacole de operă în aer liber. S'au cântat operele Rigoletto, Faust, Tosca și Romeo și Julietta, aceasta din urmă sub direcția autorului Riccardo Zandonai.

— Centenarul morții lui Nicolas Paganini va avea loc deabia anul viitor, deoarece marele violonist a murit la Nissa la 27 Mai 1840. De pe acum se prepară în Italia programul festivităților ce vor fi organizate în onoarea sa.

Printre manifestațiunile prevăzute e vorba de organizarea unui concurs internațional de vioară, care va avea loc la Genua, premiul I fiind în valoare de 100.000 lire italiene.

Orașul Genua va organiza și o serie de concerte unde vor fi executate lucrările lui Nicolas Paganini; iar profesorul Mompellio dela Conservatorul din Milano va scoate o bibliografie completă a marelui violonist.

— Lodovci Rocca, autorul operei «Dibuk», a terminat de scris o nouă operă «Monte Ivnor», pe care teatrul Reale din Roma o va reprezenta în stagiunea de iarnă.

Olanda

— Societatea olandeză de istoria muzicii a revenit asupra hotărîrii pe care o luase de a muta la Utrecht biblioteca muzicală din Amsterdam.

— La Casinoul din Scheveningen, Ernest Ansermet și Carl Schuricht au dirijat concertele simfonice ale stagiunii de vară.

— Societatea de compozitori, denumită «Maneto» a dat un concert, executând lucrările compozitorilor moderni olandezi, Vermeulen, Andriessen, Flothuis și Landre.

Statele-Unite

— La Biblioteca din Washington a fost regăsit manuscrisul primei uverturi pe care Wagner a scris-o pentru opera Tannhäuser și la care renunță din cauza lungimei ei.

De asemeni s'a descoperit și publicat pentru prima oară o lucrare din tinerețe a lui Brahms, compusă în anul 1853: Un Trio în la major, pentru pian, vioară și violoncel.

Argentina

— Pianistul și dirijorul José Iturbi a reapărut în fruntea orchestrei Teatrului Colon din Buneos Ayres. La unul din concerte sora distinsului pianist și conducător de orchestră, Amparo Iturbi, a executat Concertul Nr. 4, pentru piano și orchestră

de Beethoven, iar la un alt concert, Amparo și José Iturbi au executat la 2 pianе în primă audiție dansuri spaniole de Infante.

Brazilia

— In cadrul programului primului concert oficial al orchestrei Conservatorului din Rio de Janerio, a figurat « Serie braziliană » de J. Itibere de Cunha. Această lucrare originală scrisă pentru piano, admirabil orchestrată de F. Mignone a dobândit un mare succes.

NICOLAE MISSIR

REVISTA REVISTELOR

STRĂINE

LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE

Anul 27 — Nr. 30 — 1 Iulie 1939

Precedat de un articol despre actualitatea lui Péguy, scris de tânărul esseist A. M. Petitjean (poate într'un prea violent ton de manifest, în contrast cu gravitatea obișnuită a revistei), ni se oferă un studiu politic inedit al lui Charles Péguy, care fusese destinat să apară în 1905, în « Cahiers de la Quinzaine », dar care pentru anumite motive redacționale fusese scos din pagini în ultimul moment, fără a mai fi fost vreodată dat publicității până azi.

O notă introductivă semnată de d. Pierre Péguy (fiul scriitorului) subliniază actualitatea acestui articol regăsit.

Dăm în traducere câteva fragmente:

« Popoarele de cultură și de libertate, națiunile liberale sau libertare, în sfârșit popoarele de oarecare cultură și de oarecare libertate... ocupă pe harta lumii o fâșie îngustă, mizerabilă și precară, strâmtă în largime, mică în adâncime, o peliculă subțire, fragilă, mereu agitată, mereu amenințată... Această umanitate liberă, mai mult sau mai puțin liberată, această mică fracțiune, singura care de bine de rău cunoaște oarecare libertate, acest mic fragment care plutește și se poate oricând îneca, este, așa cum se află, singura nădejde a lumii. Cei care fac parte din această fracțiune de omenire, pentruca s'au născut în ea, cei care au norocul și onoarea și răspunderea de a face parte din ea, de ce crimă nu s'ar face vinovați dacă ar uita, și ei, greoaia masă a barbariei?.. »

Parcelele de cultură și de libertate pe care omenirea, pe care o anumita omenire le-a dobândit și cucerit cu greu, sunt neîncetat amenințate de enorme valuri de barbarie, barbarii năvălind aproape de pretutindeni... Căci ar fi să comitem o greșeală grosolană dacă ne-am închipui că libertatea și cultura au câștig de cauză în aceste țări din îngusta zona occidentală. Neîncetate mișcări de demagogie ne arată dimpotrivă că noi suntem moștenitorii și administratorii responsabili ai unui domeniu fără încetare amenințat.

Domeniu unic și prin consecință de o valoare nesfârșită. De unde reiese și o răspundere nesfârșită. Ar fi să comitem o greșeală grosolană, dacă ne-am închipui că mersul culturii, al justiției și al libertății în istoria omenirii este asigurat de cine știe ce fatalitate binevoitoare...

...Au mai fost civilizații care au murit. Această civilizație modernă, puțina cultură câtă mai există în lumea modernă, este și ea uimitoare. Cu atât mai uimitoare, cu atât mai expusă morții, cu cât e mai puțin adâncă, mai puțin înrădăcinată în inima omului, de cât au fost cea mai mare parte din vechile civilizații, ea fiind mult mai puțin cultivată, mult mai puțin civilizată, mult mai puțin interioară și mult mai puțin profundă.

Soarta omului și a omenirii este fără îndoială esențialmente precară. Dar soarta omenirii n'a fost niciodată atât de precară, atât de mizerabilă, atât de primejduită...

Discutând o lege recent votată de Senatul francez, pentru «apărarea bunelor moravuri», d. Marcel Arland, la rubrica sa obișnuită de « esouri critice », face câteva reflexiuni asupra unei probleme, care și la noi a fost viu dezbătută în ultimii ani:

« Dificultatea începe cu cărțile care nu caută deloc un succes de scandal și care, fără să se teamă de un asemenea succes, nu ascultă totuși decât de grija artei și a adevărului. Este probabil că s'ar interzice astăzi *Lady Chatterly*, cărțile lui Céline, poate chiar *Corydon* al lui André Gide, ceea ce mi s'ar părea destul de grav. Nu-mi place *Lady Chatterly*, una din cărțile cele mai triste și mai lamentabile din câte am citit, dar poate tocmai de aceea una din cele mai morale. Cât despre d. Céline, ce este primejdios în el? Inspiră cumva dorința de a i se imita eroii, fie numai în felul lor de a vorbi? Nu cumva acest limbaj este un element indispensabil al elocvenței sale, al dramei, al cântecului său? Cât despre *Corydon*, care n'ar fi fost de sigur de ajuns pentru gloria lui Gide, am considerat totdeauna că publicarea lui a fost un act de curaj.

Alunecând pe această pantă, vom ajunge să-l condamnăm pe Rabelais, a cărui obscenitate nu este decât un tonic sau un revulsiv după sensibilitatea cititorului. Și pe Laclos, mai perfid, mai amoral, dar atât de esențial. Și pe Baudelaire, pe foarte castul Baudelaire, a cărui influență, știu, ar putea fi gravă pentru un suflet tânăr; dar putem dori ca *Les Fleurs du Mal* să nu fi apărut? Vom ajunge să condamnăm Phedra (am auzit pe unul din oamenii cei mai influenți în difuzarea literaturii, regretând că fiul său era obligat s'o citească), Phedra, opera cea mai pură a teatrului nostru, această Phedra în care binele și răul se decantează, se topesc într'un imn perfect de poezie, de luciditate și de înaltă concepție morală.

Aș regreta până și dispariția anumitor opere minore, mărturii sau confesiuni, cărora li s'ar putea reproșa erotismul. Obscenitatea mă oprimă, frivolitatea îmi repugnă, dar erotismul cuprinde o mare parte de spirit!...»

LA REVUE HEBDOMADAIRE

Anul 48 — Nr. 27 — 8 Iulie 1939

Această revistă de cultură generală, cu un conținut eclectic și totdeauna interesant, publică în numărul dela 8 Iulie nuvela scriitoarei române, d-ra *Lucia Demetrius*, intitulată « *Générations* ». Traducerea se datorește d-nei Assia Lassaigne, care a reușit să redea pe franțuzește întreaga atmosferă a textului original.

CHARPENTES

Nr. 1 — Iunie 1939

O nouă publicație franceză condusă de un grup de tineri scriitori, d-nii *Gaston Diehl, Roger Hallot, Lucien Combelle, Georges Pelorson și Pierre Petitbon*, cu « binevoitoarea aprobare » a d-lor *J. Copeau, André Gide, Jean Giono, J. Giraudoux, M. Jouhandeau, Valery Larbaud, Jules Romains, Armand Salacrou și Jules Supervielle*. *Charpentes*, care își are drept subtitlu « revue mensuelle d'expression française », își propune să servească pentru întărirea legăturilor între provinciile și coloniile franceze, între țările de limbă franceză și centrele străine care sunt interesate în cultura franceză, precum și alte obiective, la fel de interesante. Să redea « omului » o rațiune de a trăi, să restabilească legătura între pământ și meșteșug, să « regăsească echilibrul între universul dat și universul construit », să dea muncii și ideii răspunderea deplinei lor valori, să pătrundă formele cele mai vii ale tradiției populare, pentru a regăsi adevăratul chip al omului și dăinuirea lui și, în sfârșit, să redea spiritului critic funcția sa primordială: dovada creativității sale.

Revista are mai multe capitole ca *France Métropolitaine, Afrique du Nord, Afrique Noire, Madagascar, Indochine, Belgique, Canada, Egypte, Haïti, Luxembourg, Roumanie, Suisse*, în afară de cronici.

României îi sunt consacrate cinci pagini, în care sunt publicate un articol semnat *Sorana Gurian*, « *Les Daina, chansons de la terre et de l'eau* », și o traducere din *Tudor Arghezi*, « *Les Billets de Coco* », făcută probabil tot de d-na *Sorana Gurian*, ale cărei inițiale le găsim menționate.

Revista aceasta tinerească se arată bine intenționată și, având un vast program, foarte inteligent alcătuit, are toate șansele să izbândească. Și ca format, și ca rubrici, și ca stil revista dovedește tinerețe, noutate, vioiciune.

THE PERSONALIST

Anul al 20-lea — Nr. 3 — Vara 1939

Revista de Filosofie, Religie și Literatură a Școlii de Filosofie a Universității Southern California din Los Angeles continuă să apară din ce în ce ca o publicație cu legături internaționale. În afară de directorul ei, *Profesorul R. T. Flewelling* și de redactorii săi permanenți, d-nii *R. F. A. Hornlé, W. H. Long, H. L. Searles, B. A. G. Fuller, Paul R. Helsel, Heinrich Gomperz, Richard Hope, William Van Wyck, Edgar S. Brightman, James B. Pratt, Wm. Pepperell Montague*, revista și-a constituit un grup de redactori străini (*foreign advisory editors*). Acești redactori străini sunt: *Etienne Gilson, Paris; N. Lossky, Praga; Fernand Menegoz, Strassbourg; Ph. Kohnstamm, Amsterdam; Petru Comarnescu, București*.

Ultimul număr al revistei *The Personalist* conține următoarele studii: « *Tragic Drama-Modern Style* » (Drama Tragică și stilul modern) de *Profesorul Ralph Tyllor Flewelling*, directorul și însuflețitorul curentului personalist în Statele-Unite ale Americii, personalismul fiind filosofia și metafizica ce preocupă această publicație (d. *Albert Knudson* semnează un studiu despre

« *Personalism și Teologie* »); « *Răspunderea Absolut Morală* » de N. Lossky, și « *Concepția despre Timp a Sfântului Augustin* » de Herman Hausheer. Interesantă că această veche publicație americană, inspirată de curentul și mai vechi al personalismului lui Bowne, și-a stabilit legături ideologice cu întregul curent al filosofiei personaliste din lume. În acest număr, Emmanuel Mounier, personalistul francez, iscălește un studiu intitulat « *Observații asupra Tradiției Personalismului Francez* ». Amintim în treacăt că atât concepția personalistă americană cât și cea franceză diferă de personalismul conceput de d. Profesor C. Rădulescu-Motru, în cazul curentelor străine fiind vorba de o metafizică personalistă și nu de o etică bazată de psihologie. Este interesant a se compara toate aceste specii științifice ale personalismului mondial, pentru a se vedea în ce măsură este posibilă o cooperare între ele.

ROMÂNEȘTI

ARTĂ ȘI TEHNICĂ GRAFICĂ Caietul 8 — Iunie—Septembrie 1939

În condiții tehnice strălucite, această revistă continuă să publice studii de strictă specialitate (cum e de exemplu studiul d-lui inginer Al. D. Bunescu despre *Tehnica grafică*) și studii despre diverse probleme de ordin plastic (pictură, ceramică, iconografie, etc.). Un remarcabil eseu intitulat « *Impresionism grafic* » semnează d. Eugen Ballan. Sunt observații pătrunzătoare despre bibliografie și literatură.

Materialului grafic i se adaugă un document literar de deosebită însemnătate: sunt câteva pagine de confesiuni ale d-lui Liviu Rebreanu, despre primele sale amintiri, prefăcute mai târziu în opera sa de romancier și mai ales în « *Ion* ».

Reproducem în întregime acest document, de care istoricii literari vor ține de sigur seama cândva:

« Poate cunoașteți romanul *Ion*?

Ațiunea se petrece în satul Prislop, lângă Năsăud; în roman satul se numește Pripas. Pentru a situa aproximativ locurile și întâmplările, pornesc din primele rânduri cu cititorul pe șoseaua națională ce leagă Ardealul cu Bucovina prin trecătoarea Rodnei, mă abat din sus de Armadia, pe o șosea laterală care trece Someșul. Apoi prin satul Jidovița, ajungem în Pripas.

Să adaug îndată că Armadia e numele găsit orașelului Năsăud, precum Jidovița indică satul ce se numea mai înainte Tradam, dintre Năsăud și Prislop. Comisiunea oficială care, după unire, a revizuit și verificat numele tuturor localităților din România Mare, a adoptat în loc de Tradam, numele Jidovița pe care i l-am dat eu în roman și care exprimă într'un fel și o realitate, Jidovița fiind un sat pur jidovesc în regiunea noastră pur românească; de altfel unicul sat ovreesc din Ardeal, afară, bine înțeles, de Maramureș.

Descrierea drumului până la Pripas și chiar a satului și a împrejurimilor corespund în mare parte realității, firește cu rotunjirile și retușările cerute de necesitățile și economia artei.

De când romanul *Ion* a devenit mult cunoscut, și satul Prislop a dobândit o faimă pe care el însuși niciodată n'ar fi nădărdit-o, călătorilor de vază, care se rătăcesc prin părțile locului, li se arată de către șefii autorităților din Bistrița sau din Năsăud, de sigur în lipsă de alte curiozități, casa în care ar fi stat învățătorul Herdelea, crucea din capul satului cu Cristul de tinichea bătrână, casa lui Ion Glanetașu, cărciuma lui Avram pe care azi o ține tot un nepot de-al lui, și diverse alte lucruri din roman. Nu mai spun că elevii liceului grăniceresc se plimbă deseori până la Pripas, urmând pașii lui Titu Herdelea și ai surorilor lui, căutând să fixeze cu precizie locul unde s'a întâlnit întâia oară Titu cu Roza Lang, și altele, și altele. . .

Și totuși petrecerea dela horă, scandalul, cheful dela cărciumă, bătaia dintre flăcăi și toate amănuntele celelalte, deși plasate în Pripas, în sufletul meu trăiau întăplate în alt sat, în satul primei mele copilării.

Tatăl meu, fiind învățător, a trebuit să cutreiere multe sate până să se fixeze undeva. Așa era obiceiul. Când nu-l muta din oficiu autoritatea, cerea dânsul să fie mutat în altă comună, sperând să găsească aiurea condiții de viață mai bune. Astfel eu m'am născut într'un sat, anume Târlișuia, pe care nici pe hartă nu l-am putut descoperi niciodată și care totuși trebuie să existe, de vreme ce părinții mei au stat acolo un an de zile, iar eu însumi acolo mi-am petrecut primele luni de viață.

Prin care și câte alte sate a mai vagabondat bietul tatăl meu, n'aș putea spune, până ce a ajuns în comuna mare și frumoasă Maieru, pe valea Someșului, lângă Rodna-Veche, unde s'a fixat pentru mai mulți ani. De Maieru deci se leagă toată copilăria mea și toate aducerile aminte asupra primului contact cu lumea exterioară.

Eram de vreo doi ani și jumătate când ne-am mutat la Maieru. Cea dintâi amintire a existenței mele e chiar dela sosirea noastră aici. Amintirea nu e precis conturată și este mai mult de ordin auditiv. Cred că am ajuns noaptea târziu în sat, cu o căruță pe care erau încărcate diferite mobile și bagaje și în care, undeva, mă găseam și eu. Nu în brațele mamei, aproape cu siguranță, căci mama trebuie să fi ținut, cu destulă greutate, pe fratele meu al doilea, sosit în lume la un an după mine și pe urma căruia, chiar atunci, era pe drum al treilea. Amintirea aceasta dintâi e ca o deșteptare din somn prin întunec, când urechea înlocuște toate celelalte simțuri.

Părea că se oprise căruța; încetase zgomotul roților, un zgomot în care domina scârțâitul ușor al osiilor și hârâitul monoton al obezilor brăzdând adânc trupul pietros al șoselei. Poate că tocmai încetarea bruscă a acestui zgomot, adormitor prin insistența lui, mi-a deșteptat și mi-a deschis conștiința. După o tăcere de câteva clipe, am auzit deodată un zgomot nou, ciudat, zgomotul pe care-l face când se sparge o tablă de geam, acoperită cu stofă. Imediat apoi glasul tatii, cunoscut: « Na, că s'a spart ceva ». Și după el glasul mamei, mai liniștitor pentru sine, deși atunci glasul părea speriat: « Vai de mine, numai să nu se fi prăpădit oglinda cea mare ! » Amândurora le-a răspuns nepăsător, mormăind somnoros, un glas cu totul necunoscut: « Apoi că prea multe catrafuse. . . ». Glasul acesta străin a fost acoperit și întrerupt de un

sunet metalic, clar și dulce, de clopoțel scuturat nervos; calul, extenuat, încercase de sigur să-și izgonească osteneala din oase...

Câteva clipe fu iarăși tăcere. Doar cineva umbla pe lângă căruță cu pași moi care parcă se topeau în beznă. Pe urmă, brusc, alt zgomot straniu: niște aripi care se zvârcoleau undeva în preajma mea, urmate de un « cucurigu » prelung și foarte pătrunzător.

— Tii, trăznite-ar că mai și speriat, cocoș nebun ce ești ! făcu glasul mamei, căutând să-și ascundă spaima adevărată sub o închipuire de glumă.

— Apoi el își face datoria cum i-a poruncit Dumnezeu — murmură glasul necunoscut, cu pauze icnitoare, ca și când ar fi deslegat cu greutate ceva în timp ce vorbea.

Atât e amintirea. Intr'un continuu de întuneric, glasuri foarte distincte, cuvinte rămase în ureche (când aud și azi mai ales cuvântul « catrafuse », îmi răsună în suflet culoarea și tonalitatea glasului de atunci), sunetul de clopoței și cântecul cocoșului.

De câte ori călătoresc noaptea cu trăsura și opresc undeva pe șosea, prima clipă de liniște deplină face să mi se trezească îndată în toată ființa mea simțăminte ale celui întâi moment de viață conștientă. De câte ori aud noaptea o căruță trecând pe șosea și sunetul clopoțelilor, inima mea vibrează întocmai ca în cea dintâi deșteptare a conștiinței, vibrează fără voia mea, ca și când s'ar fi atins coarda cea mai trainică a existenței mele sau poate însăși axa imaterială, enigmatică și eternă a sufletului. Cântecul cocoșului îmi inspiră și azi totdeauna o spaimă amestecată cu plăcere.

De satul Maieru se leagă pe urmă primele impresii care au lăsat urme ce nu se pot șterge în toate domeniile percepției și ale cunoașterii. De-acolo mi-a rămas imaginea jocului românesc, așa cum l-am zugrăvit în primul capitol din *Ion*, cu învărtita, cu fetele care așteaptă să fie poftite, cu nevestele și bătrânele în grup separat de privitoare, cu bărbații care palavragesc cu gravitate... Acolo au trăit aievea lăutarii din *Ion*, și Briceag, și Holbea, și Găvan, numai că se numeau altfel. De acolo am luat pe dracii de copii care fac fel de fel de nebunii, fură florile din mâinile fetelor emoționate, se adună lângă jucători și, plecându-se pe vine, privesc cu înfrigurare la picioarele fetelor și tot așteaptă ca, în toiul învărtitei furtunoase, să se ridice mai sus poalele și să zărească poate ceva. Am fost, negreșit, și eu printre dracii aceia plini de toate curiozitățile, în care se manifestă, fără seama lor, instincte și pasiuni încă embrionare.

În Maieru mi s'a trezit în inimă întâia oară chiar și simțământul iubirii. Eu aveam vreo cinci ani, iar ea era o fată de vreo douăzeci, fată de măritat. Nu știu cum o chema. În casa noastră, când o pomenea cineva, i se zicea fata prundarului. Iubeam pe fata prundarului și iubirea se exterioriza printr'o dorință dureroasă de-a o vedea și de-a mă apropia de ea. Firește, nu mi-aș fi mărturisit cuiva pasiunea aceasta pentru nimica în lume. O socoteam o mare rușine, mai ales că toți băieții de vârsta mea aveau un dispreț suveran pentru tot ce era feminin. Cu atât mai puțin aș fi îndrăznit să-i spun ei ceva, iubitei mele. Totuși fata, deși o simplă fată de prundar, avea aceleași priviri scrută-

toare și înțelegătoare pe care le au în genere toate fetele și femeile când e vorba să descopere pe cineva care le iubește și nu îndrăznește. Și deci fata prundarului, cum-necum, a băgat de seamă că mi-e dragă, îmi râdea și ea cu drag când mă vedea; ba odată, cum se întorcea dela horă, dând cu ochii de mine pe uliță, m'a luat în brațe și m'a înăbușit în sărutări. În brațele iubitei mele totuși numai plăcere n'am simțit. Eram profund jicnit că m'a ridicat în brațe ca pe un copil și apoi îmi era rușine de moarte că ortacii mei, ceilalți copii, au văzut cum m'a sărutat fata prundarului, o ființă feminină și deci vrednică numai de dispreț... Cu sărutările acestea s'a isprăvit de altfel prima mea idilă amoroasă. Incetul cu încetul din sufletul meu a dispărut până și imaginea tru-pească a acestei prime tresăriri erotice. Nu mi-aș mai putea reconstitui nici ochii ei, nici părul, necum figura ei. Și cu toate astea evocarea fetei prundarului îmi face totdeauna inima să fie alintată de o mângâiere eterică, deși toate eforturile amintirii nu mai pot redeştepta și filtra azi din subconștientul în care se înneacă încetișor tot trecutul omului, decât un foarte vag surâs cald de fecioară și două șiraguri de dinți foarte albi...

Fata prundarului mi-a rămas însă o palpăire de amintire atât de scumpă că, în a doua povestire pe care am publicat-o la începutul carierei mele de scriitor, pe ea am făcută eroină. Din nenorocire, acolo, în povestire, iubita mea a ieșit cam prost, încât am renunțat s'o mai republic în vreun volum...

Cele dintâi plăceri ale slovei tipărite și ale științei de carte tot în Maieru le-am avut, în forma primelor lecturi care m'au pasionat, *Poveștile Ardelenesti* ale lui Ion Pop Reteganul, vreo cinci volume, pe care nu mai departe decât acum câțiva ani le-am recitit cu o dragoste înfiorată de vechi amintiri... Smeii și zânele și balaurii și câinii năzdrăvani și toate minunățiile cuprinse în toate basmele ce le citeam atunci, în zilele următoare, însoțit de cete de tovarăși voinicoși ca și mine, umblam și căutam să le descoperim vii și naturale pe dealurile și râpile de pe malurile Someșului, pe măgurile înalte, pe tot cuprinsul hotarului comunal...

În Maieru am văzut întâia oară, la crășmarul Tupcil, un chef țărănesc cu lăutari, sfârșindu-se cu o bătălie generală pe urma căreia ovreiuul a trebuit să plătească toate oalele sparte...

În Maieru am trăit cele mai frumoase și mai fericite zile ale vieții mele până ce, când am împlinit zece ani, a trebuit să merg la Năsăud, la liceu. Dela Maieru până la Năsăud, cale de cinci-șase ore cu trăsura, am plâns amar, parcă instinctul mi-ar fi spus că nu voi mai avea niciodată bucuria de viață ce am simțit-o în anii de copilărie în comuna mare și bogată dela poalele Ineului cel cu zăpadă eternă... »

VIATA ROMÂNEASCĂ

1939 — Anul XXXI — Nr. 7 Iulie

Număr închinat Franței, cu prilejul aniversării a 150 de ani dela Revoluția Franceză. Un cuvânt introductiv al d-lui D. I. Suchianu explică sensul acestei inițiative. Cronicarii obișnuiți ai revistei (dd. Vladimir Streinu, Al. Philippide, Al. Graur, C. Vișoianu, Ion Biberi, Gh. Oprescu și Mihail Sebastian) studiază

influența revoluției franceze în domenii diferite, cărora aparțin cronicile respective, artă plastică și teatru. Două studii de istorie și economie militară a Revoluției semnează dd. V. Nicolau și Paul Fotta.

Cea mai mare parte a sumarului este ocupată de colaboratori francezi, care publică studii și eseuri inedite, scrise anume pentru Viața Românească. Diversitatea semnăturilor este egalată de bogăția și diversitatea subiectelor tratate: Emile Henriot (*Spiritul*), Henri Focillon (*Franța severă*), Julien Benda (*Umanismul francez*), André Thérive (*Limba franceză și civilizația*), Edouard Pilon (*Parisul modern*), André Chamson (*Palatul din Versailles*), Jean Zay (*Spiritul reformei învătământului în Franța*), Alain (*Marea Revoluție*), Henri Bordeaux (*Familia franceză*), Edouard Bourdet (*Deznodăminte*), Gaston Baty (*Cum concep francezii direcția de scenă*), Maurice Const. Weyer (*Vinurile Franței*), Jacques Debû Bridel (*Țăranul francez*), Tristan Derême (*Visuri ale poeziei franceze*), Jean Perrier (*Organizarea cercetării științifice în Franța*).

Proape întreg acest material merită a fi menționat în mod special și în orice caz întreaga revistă trebuie citită: lectura ei oferă un tablou al realităților franceze de azi și de totdeauna.

Să facem totuși o mențiune deosebită pentru articolul d-lui Henri Focillon, care, fără să nege aspectul «blând, gingaș și generos» sau caracterul de «grație feminină» al Franței, insistă asupra unui alt caracter al său, mai aspru, mai adânc, mai sobru. D. Focillon ne vorbește despre o Franță «severă», «fără fast, fără capricii», o Franță de «sărăcie robustă», cu o «ordine austeră».

«Să iubim tot ceea ce înseamnă trecutul nostru. Să nu renegăm nimic. A căuta să reconstruim aspra Franță de altădată nu înseamnă a ne întoarce fața dela Franța maternă, dela farmecul ei neseecat. Amândouă sunt strâns legate împreună, în taina sufletelor. Și când vocile lor se acordă pe un dublu registru — armonia este fără seamăn. Aceasta este Renașterea noastră, care nu seamănă cu nicio alta. Ea cuprinde toți oamenii, amestecă toate familiile spirituale, vizonarii, umaniștii, misticii, creatorii de noi orânduirii și pe cei care au luptat pentru credință. Ea frământă ultimul delir gotic cu îmbelșugarea imperială și cu prostul gust lombard. Este un zbcucium și o nostalgie. Această clocotire de bogății nu șterge trăsătura de inflexibilă puritate prin care Franța secolului al XVI-lea dovedește și definește autoritatea geniului său.

«Dar, nu numai poezii Reformei, cu fălcile încheștate de ură și dispreț, au fost acei care au cunoscut taina acestei puteri concentrate. În ținuturile pașnice, într'un clar-obscur primitiv, care sugerează câteodată oarecare duioșie, pictorii, desenatorii și gravorii noștri de portrete (vizitatorii muzeului Toma Stelian o știu bine), par a deștepta în șoaptă, la modelele lor, o viață veșnică, aprigă și pură ca timpul. Fără fast, fără capricii, nici chiar de gust, însă cu ascuțimea de observație analitică și cu laconismul unui meșteșug care nu lasă nicio urmă și care nu se lasă niciodată în voia lui.

Trăim în obsesia istoriei «succesive»: Nu ne putem dezbăra de ideea că umanitatea schimbă secolul cum o dramă schimbă decorul și că aportul fiecărei generații este brusc inedit. Dar anumite mari constanțe umane mențin valori

morale, care nu sunt decât superficial atinse de cronologie. Succesiunea faptelor, ondulația stilurilor nu ating adâncimea straturilor subterane. Grupurile unite prin afinități rămân legate în decursul veacurilor. Istoriceste și teologiceste nu există nici o comună măsură între Cistercieni și Janseniști; dar și unii și alții traduc cu fidelitate anumite exigențe franceze — aceeași repulsiune pentru un exces de gândire, care se exprimă aici prin dialectică și acolo prin casuistică. Și se înțelege cum pe deasupra doctrinelor s'au putut stabili acele mari acorduri ale vieții morale. »

Desprindem de asemeni din articolul d-lui André Thérive, un fragment despre funcționarea intelectuală ce-i revine limbii franceze, în criza prin care trece spiritul omenesc de azi.

« Caracterul intelectual al limbii franceze n'are nevoie să fie dovedit decât prin observații foarte simple: tendința la abstracție, la stil substantival, punând accentul frazelor pe substantive și nu pe verbe, în scurt prin rezultatele unei acțiuni îndeplinite și nu a acțiunii în curs. Este incontestabil că limba noastră pare câteodată rece, uscată, despărțită de viață și realitate prin această calitate unică. Literații sau scriitorii luptă contra acestui pericol; destinată însă prin natura sa expresiilor stabile, conceptelor precise, ea refuză expresia vagului și a devenirii, — iată un avantaj de prim ordin. Fără a asupra genul, sa apărăm în acest secol saturat de confuziune și haos, vechile reguli ale spiritului omenesc. Sau civilizația e destinată să se scufunde în întregime, și umanitatea să revie la starea animală sau chiar vegetală (ceea ce în adevăr nu cred deloc), sau va trebui să păstreze și să restaureze vechile valori și gândirea. Este oare prea pretențios acest ultim cuvânt? Să spunem atunci meșteșugul cel mai încercat, cel mai potrivit pentru a filtra, valul existenței — val cam turbure, dacă nu veghezi. Vor fi totdeauna poeți, copii, femei, vor fi totdeauna melancolii fermecătoare, nevroze sublime și sfinte nebunii; dar alături de acest demonism, alături de Marsyas, Apolon are nevoie să fie apărat; cât despre Minerva! Dacă limba franceză n'ar avea drept vocație decât să perpetueze această zeiță austeră și încorsetată, ar fi încă un destin strălucit. Și ultima apărare a intelectualismului în această lume, va fi limba franceză. »

ZALMOXIS

I — 1938

Sub direcția d-lui Mircea Eliade se tipărește la București în limba engleză și franceză revista de studii religioase *Zalmoxis*, difuzându-se la noi prin Librăria Cartea Românească, iar în străinătate prin Librăria Orientalistă din Paris, Paul Geuthner. Este o publicație științifică de mare valoare, cu colaborări ilustre ale specialiștilor streini și români. Primul număr, pe anul 1938, a apărut de curând și are 256 pagini, dintre care 226 sunt consacrate studiilor, iar restul dărilor de seamă despre diferite publicații străine și românești în aceeași materie.

Rezumăm conținutul studiilor importante din acest număr și temele mai însemnate din ele.

În studiul său « *Le corps parsemé d'yeux* », *Raffaella Pettazzoni* ilustrează teza sa bine cunoscută asupra originii noțiunii de Dumnezeu. Profesorul de Istoria Religiiilor dela Roma crede că monoteismul a izvorât din credința într'o făptură divină celestă. « Ochii Cerului » de care vorbește o epigramă atribuită lui Plato sunt stelele. Pettazzoni cercetează în acest studiu tradiția personajelor divine cu mai mulți ochi în Grecia, Egipt, India, Iran, la Evrei și la Gnostici. Studiul este extrem de documentat.

Jean Przyluski, profesor la Collège de France, care studiază de o bucată de vreme rolul Sciților în istoria universală, în deosebi în legătură cu cultul soarelui, publică un studiu: « *Le Culte de l'étendard chez les Scythes et dans L'Inde* ». În acest studiu d-sa descoperă interesante paralele între cultele indiene și scite, cercetând urmele « zeului mobil », foarte puțin cunoscut în istoria religiilor. « Zeul mobil » se opune « zeului static », deoarece primul este în legătură cu războiul și riturile sângeroase, iar al doilea este în legătură cu pacea și riturile civile.

Ananda K. Coomaraswamy publică un studiu plin de semnificații despre « Filosofia artei medievale și orientale » (*The Philosophy of mediaeval and oriental Art*), arătând că pentru a cunoaște arta oricărui popor trebuie să te transpui în spiritualitatea lui, ceea ce înseamnă infinit mai mult decât o simplă experiență estetică. Este un frumos studiu despre înțelegerea artei în semnificația ei proprie, în spiritul realității ei, în structura ei intimă, ajungându-se astfel la o cunoaștere interioară, la acel act al intelectului denumit pe englezește *inknowing* (cunoașterea interioară, sau substanțială).

În « *Le Culte de l'ours ou de tigre et le t'ao-t'ie* », Profesorul *Carl Hentze* dela — Anvers, specializat în etnografia și istoria religiunilor circumpacifice și ale cărui studii asupra tradițiilor arhaice chineze și amerindiene au devenit clasice, — analizează câteva culte arhaice chineze, ajungând la concluzia că ele nu sunt totemice, ci aparțin unui ciclu de credințe relative la ritmurile cosmice (lumină-întunec, viață-moarte, renaștere). Profesorul Hentze demonstrează că mitologiile asiatice și amerindiene au la baza lor anumite concepții metafizice în legătură cu ideea de viață cosmică.

Benjamin Rowland jr. dela Fogg Museum din Statele-Unite, recent înapoiat dintr'o expediție în Afganistan, publică un studiu despre « *Budha and the Sun God* » (Buda și zeul Soare), comunicând primele concluzii generale în legătură cu descoperirile sale dela Bhamiyan. Distinsul arheolog a dat la iveală numeroase fresce în care se pot identifica elementele solare grupate cu timpul în legendele lui Buddha. Ceea ce e mai interesant, frescele dela Bhamiyan dovedesc un curios sincretism religios. Căci elementele solare din legenda lui Buddha sunt de origine vedică, iar anumite amănunte iconografice dovedesc influențe sasanide și chiar helenice. Influențele acestea sunt însă târzii, și ele arată funcția de religie universală pe care a avut-o budhismul la sfârșitul antichității.

D. Mircea Eliade în studiul său « *Metallurgy, Magic and Alchemy* » (Metalurgie, Magie și Alchimie) își continuă cercetările asupra originii tehnicilor științifice și a concepțiilor filosofice orientale. Studiul de față se compune

dintr'o serie de mici monografii asupra: meteoritelor, secretelor metalurgiei, sexualitatea plantelor și mineralelor, « nunta, moartea și învierea » metalelor, alchimia babiloniană, asupra sacrificiilor obstetrice și metalurgice, mistică și alchimie. Plecând dela asemenea date etnografice, folklorice, folklorice și orientaliste — d. Mircea Eliade încearcă să elaboreze o teorie personală asupra originilor științelor. Inapoi tehnicienilor științifice, scrie d. Eliade în *Zalmoxis*, nu au fost practici empirice, ci teorii cosmologice și metafizice. Se știa de mult că imaginea Cosmosului era antropomorfică. D-sa aduce anumite modificări acestei interpretări. Nu e vorba de o omologare a Cosmosului cu Omul — ci de indentificarea funcțiunilor creatoare (erotică, naștere, renaștere) în fiecare fragment al Cosmosului. O stâncă nu e « însuflețită » cum credeau teoreticienii animismului — ci e sexuată; din această solidarizare a ei cu funcția genetică derivă « însuflețirea » ei. Astfel că o mină metalurgică este concepută ca o matrice, și mineralul scos din mină ca un embrion încă neevoluat. De aceea d. Mircea Eliade observă analogii izbitoare între sacrificiile metalurgice și cele obstetrice. Din această concepție a metalelor ca embrioane — derivă alchimia. Metalele se pot « naște » și pot « muri », întocmai ca omul. Dar alchimia încearcă o « reînviere » a metalelor, o « purificare » a lor prin « suferințe » (căci acesta este termenul prin care se exprimau, în limbaj alchimic, « combustia » sau « dizolvarea »). Operația alchimică se aseamănă cu experiența mistică. Autorul dovedește și aci teza sa din *Alchimia Asiatică* (1935) că alchimia nu este o pre-chimie, nu e o tehnică științifică, ci una soteriologică. Aurul alchimic era, de fapt, starea de absolută libertate a spiritului; dobândită prin asceză și prin practici contemplative. O altă concluzie la care ajunge în studiul din *Zalmoxis* d. Mircea Eliade este originea magică a ideii că omul poate desăvârși natura.

D. Jean Coman în studiul « *Orphée, civilisateur de l'humanité* » grupează un număr considerabil de documente literare grecești asupra rolului civilizator al lui Orfeu. O strânsă analiză a acestor texte îl duce la concluzia istoricității acestui personaj considerat multă vreme un erou mitic. Studiul interesant al d-lui Coman ne interesează și prin originile thracice ale lui Orfeu, asupra cărora stăruie autorul pe bună dreptate.

D. Petru Caraman, eruditul folklorist și slavist, publică începutul unui vast studiu asupra originii omului din lemn și piatră în tradițiile populare ale Europei orientale. În studiul de față « *Xilogénèse et lithogénèse de l'homme* » sunt reproduse și analizate legende românești, ucrainiene și rusești.

Sub titlul « *Mélanges: I. Démonologie, II. Locum refrigerii* » d. Mircea Eliade publică un mic articol în legătură cu demonologia indiană, babiloniană și românească, și o lungă notă asupra valorii rituale și simbolice a apei, în deosebi în legătură cu uzul libațiilor funerare. În articol d-sa are interesante concluzii asupra originii « răului » în India și în Creștinism, iar în nota cealaltă d-sa analizează funcția apei în credințele « renașterii » prin germinație.

În sfârșit, studiul « *Le Culte de la Mandragore en Roumanie* », tot al d-lui Mircea Eliade, trece în revistă toate credințele asupra mătrăgunei din România. Informație vastă, îndeosebi inedită. Concluzia la care ajunge autorul

este că în cultul mărăgunei s'au păstrat elemente din mitul străvechi al « ierbii vieții ».

JURNALUL LITERAR

Anul I — Nr. 31 — 30 Iulie 1939

La « Cronica Mizantropului » Aristarc se ocupă de « Soarta lui Caragiale » arătând pricinile pentru care marele scriitor nu este prea citit astăzi. Cităm:

« Prin urmare o întâie cauză a discreditării, de sigur temporare, a lui Caragiale este scăderea nivelului intelectual al publicului. Așa se explică și împuținarea cititorilor de cărți. Literatura e în punctul ei redus tot mai fină, dar tocmai de aceea publicul ei se rărește. Cu cât literatura română va fi mai înaltă cu atât publicul o va părăsi. Flaubert în Franța n'a avut cititori la început. Noi am avut mari talente, care toate s'au pus în slujba unui ideal social, interesând grupuri mari de cetățeni. Am avut însă și o clasă aleasă de boieri și universitari care au cultivat valorile în sine. Acum vulgul, ca în Occident, se ridică, dar n'a ajuns încă la interesul pentru lucrurile gratuite. Savoarea limbii lui Caragiale îi rămâne străină.

« O a doua cauză, consecință a celei dintâi, este împuținarea spiritului critic. Nu suntem încă copii să gustăm libera, artistică expresie a unei personalități. . . . Junimismul, care el însuși, s'a limitat într'o sferă mai mult gramaticală, este înăbușit de felurile curente « sănătoase ». Când ai norocul ca în Rusia să ai un Dostoiewski, un Tolstoi, totul e bine și e frumoasă împăcarea trebuințelor sufletești ale unei mulțimi cu cerințele artei. Dar nouă ne trebuie o elită care să corecteze direcțiile de jos, fără a cădea în indiferența de viață. Ei bine, de câțiva ani, bântue la noi o mentalitate asiatică, ruinătoare pentru spirite fine ca Odobescu, Caragiale, Macedonski.

. . . « Țăranul nu se regăsește acolo, lucrătorul nu. Iar mahalagiul bucureștean nu citește. Iar ce e fin, rabelaisian, în opera lui Caragiale, scapă ochiului cititorului de azi. Soarta lui Caragiale e și a lui Maiorescu. Ce savuroasă pentru noi este ironia maioresciană, ce artistică în sine ! Maiorescu se citește mereu cu plăcere. Dar tinerii sunt toți mirați când îi întrebi dacă le place Maiorescu. În critic ei văd un « om de știință ». Manualele citează pe Maiorescu, fără a atrage atenția asupra valorii lui literare. Tinerii nu citesc pe Ibrăileanu, pe Lovinescu, ignorându-le marile merite de artiști ai dialecticei critice. Caragiale este și el un subtil al vorbei, pentru care e nevoie de o societate aleasă, de un salon. Numai aristocratul gustă argotul mahalagesc, putând avea senzații.

« Nu este cazul de a osândi curente și tendințele. Ele sunt trebuitoare. Se cade să provocăm crearea unei societăți restrânse de cititori care să nu caute în artă aliment pentru suflet, ci excitații pentru gustul literar. Caragiale va sluji ca un indicator. Când va crește admirația pentru el, va fi sporit implicit simțul critic. Un cititor care nu gustă pe Caragiale e un om de treabă, dar nu e un om subțire. »

ROMÂNIA LITERARĂ

Anul I — Nr. 19

În articolul său « *Urme românești în Egipt* », d. Marcu Beza arată că a găsit o Evanghelie grecească a lui Matei Basarab. Articolul acesta este însoțit de interesante reproduceri ale Evangheliei dela 1640, mai cu seamă portretele lui Matei Basarab și al Doamnei Elena. Revista mai reproduce și un epigonation românesc aflat în Mitropolia din Cairo.

Iată textul d-lui Marcu Beza privitor la această vrednică descoperire:

« De multe ori am întârziat în biblioteca Patriarhiei Alexandriei dinaintea câtorva codice, cuprinzând scrisori ale domnitorilor noștri — scrisori publicate de Gherasim Mazarakis în volumul: *Studiu asupra istoriei bisericii ortodoxe egiptene*.

De curând biblioteca s'a îmbogățit și printr'o seamă de manuscrise, aduse din Cairo, între care și unul *Despre Suflet* al lui Teofil Coridaleu. Pe întâia filă autorul înseamnă, că l-a sfârșit:

« în strălucita școală domnească dela Sf. Sava, pe vremea înălțatului Domn și Principe a toată Ungrovlahia, Ioan Constantin Nicolae Vodă Mavrocordat, la 1745, Noembrie 13 ».

Intr'un rând am dorit să cercetez și visteria Patriarhiei. Mi s'a răspuns:

— Nu avem nicio visterie. Puținele obiecte ce-au putut rămâne se găsesc în Cairo.

— Unde anume ?

— La mitropolia ortodoxă. Aceasta se află într'un colț ascuns și darăpănat al bazarului. E înnoită. Numai o singură lature, cu scara ce suie din curte și cu balconul de lemn, mai stăruie din vechea clădire.

Părintele-epitrop al Mitropoliei mă duce într'o încăpere strâmtă de altar și-mi scoate înainte: cruci în lemn sculptat, vestimente bisericesti, un chivot de argint, cădelnițe, și câteva manuscrise, între care mă opresc lung din întâia clipă asupra unuia.

Caut mirat. Și nu mă înșel. E ceea ce bănuiam de mult: o evanghelie grecească a lui Matei Basarab.

D. Dimitrie G. Ionescu spune în cartea sa, *Relațiile Țărilor Române cu Patriarhia din Alexandria*, ieșită la 1935:

« Este sigur că Matei Basarab a donat o evanghelie și patriarhiei din Alexandria. Nu avem însă nici o informație cu privire la aceasta ».

Iată acum ! O am sub ochi în plină frumusețe, așa de minunat păstrată ! Parcă s'ar fi scris eri. Cu scoarțe grele de argint și aurării, înfățișând pe o parte Invierea lui Iisus și pe alta Restignirea. Inscricția slavonă de pe amândoua fețele sună:

« Această evanghelie s'a făcut de Io Matei Voevod și Doamna sa Elena și au dăruit-o Prealuminatului Ioanichie al Alexandriei ».

... Chipurile dăruitorilor evangheliei sunt clar zugrăvite pe întâiele foi, iar sub acel al Voevodului se citește inscripția grecească:

« Portretul Preastrălucitului și Prealuminatului Domn Io Matei Basaraba, Voevod a toată Ungrovlahia care a fost ales Domn al Țării sale Ungrovlahia

de tot norodul, clerici și laici, de arhonți și de strategii, la anul 1632; iar portretul s'a zugrăvit în 1640 ».

La sfârșit o notiță tot în limba greacă ne lămurește:

« Această dumnezeiască și sfântă evanghelie s'a scris de către Antim Ieromonah, din Ianina, la anul 1640, cu sprijinul și cheltuiala Preacinstiului și Preaslăvitului Domn Io Matei Basaraba. Voevod a toată Ungrovlahia ».

Intreagă evanghelia este bogat și îngrijit ilustrată, cu frontispicii și inițiale în colorii și cu numeroase miniaturi. Cât privește ornamentația, nu seamănă cu evanghelia Matei Basarab dela Sfântul Mormânt; precum socot eu, că se deosebește și de celelalte două evanghelii ale aceluiași voevod, aflătoare la Biblioteca Națională din Paris și la Muzeul Bizantin din Atena.

Am găsit la Mitropolia din Cairo și un epigonation românesc. Intruchipează în măestrită broderie învierea lui Iisus; și la stânga se arată două figuri voevodale, cari, îmi dau cu gândul, trebuie să fie tot Matei Basarab și Doamna Elena. »

INSEMNĂRI IEȘENE

Anul IV — Vol. XI — Nr. 8 — 1 August 1939

D. Dan A. Bădăreu iscălește un studiu despre *Semn, Simbol și Limbaj*, excepțional de interesant. Statornicind deosebirea dintre semn și simbol, dar arătând tendința semnului de a deveni simbol, autorul trece apoi la problema limbajului, arătând pentru ce cuvintele « se pot încărcă cu un număr extrem de mare de sensuri vecine și se pot preta să intre în combinațiile verbale cele mai variate și cele mai neprevăzute ».

Cităm câteva pasaje mai însemnate din acest studiu:

« Un simbol este supus unei reguli de integrațiune: acest lucru ni se pare clar. Nu există integrațiune între foc și fum, ci o relație de ordin extern, și de asta zicem, pe bună dreptate, că fumul este semnul focului, și nu simbolul focului. Și tot așa zicem că paloarea feței este semnul fricei. Psihologii vor trebui deci să spue că simbolul este o reprezentare concretă, pe când semnul presupune o asociere a unui obiect accesoriu altui obiect care rămâne într'un raport extern cu acesta. »

... « Trebuie totuși să ținem seama de faptul că, din pricina nelămuririlor sensurilor, cuvintele *simbol* și *sens* și-au apărut granițele cu greutate, și că nu rareori vom descoperi zona de încălecare care ne va da pseudo-simboluri, veritabile interferențe între semne și simboluri. Asta cu atât mai mult, cu cât un semn, în accepțiunea noastră de mai sus, poate să fie totodată — sau, mai curând, să devie — și un simbol. Este de ajuns, pentru asta, ca să se producă, pentru a face o primă aproximație, reprezentarea de către semn a lucrului semnificat. În acest fel, securea de execuții care, la anumite ceremonii, îl *desemnează* pe cel ce o poartă în calitatea sa de călău, va putea fi evocată în mod separat pentru a ni-l sugera indirect pe executor (și va simboliza, în cele din urmă, legalitatea). Tot așa, buzduganul pe care Domnul îl ține în mână și care îl deosebește pe acesta, în ochii mulțimii, în mijlocul curtenilor călări ca și el, va deveni imaginea suveranității. În ambele cazuri, am avut

semne după care deosebeam anumite personaje; și aceste semne, mulțumită reliefului prestigios pe care îl dobândesc în ochii poporului, devin simboluri; temuta secure reține privirile mai mult decât cel ce o poartă spre a ne semnifica funcția sa de găde; ea ne face să uităm de omul pregătit a o mânui, operându-se o întărire în folosul accesoriului. Majoritatea simbolurilor s'au obținut pe această cale: ele sunt ex-semne. Și procesul ne arată, în mod incontestabil, că însăși calitatea de simbol și de semn se raportează nu obiectelor, ci atitudinii mintale a celui ce privește obiectele; oridecâteori un obiect este considerat ca accesoriul unui alt obiect pe care ni-l evocă, zicem că avem aface cu un semn; când obiectul constituie conținutul unui alt obiect, și îl reprezintă supunându-l unui tratament despre care vom vorbi mai la vale, ne găsim în prezența unui simbol; acesta din urmă presupune deci că unui obiect reprezentativ îi conferim, printr'o operație mai mult sau mai puțin voită, calități ce convin unui alt obiect. Mîntea însă, chiar dacă săvârșește operația în afară de voința ei deplină, nu se lasă cu totul înșelată în operația simbolică; printr'un joc care aparține familiei jocurilor de artă și care este subordonat necesității mintale de a găsi unei calități abstracte o întrupare capabilă să o susție, ea se face a crede că obiectul simbolizant reține calitățile obiectului simbolizat, fără a înceta să înțeleagă duplicitatea în prezența căreia se află; dacă cineva și-ar închipui că securea cu dela sine putere și vrere taie capetele celor vinovați de violarea legii comune, acel cineva n'ar mai fi autorul unei traduceri simbolice, ci, pur și simplu, victima unei erori. Luciditatea presupusă în procesul semnului este încă și mai perfectă; când susținem că cutare lucru « este » semn bun sau semn rău, nu înseamnă deloc că conferim aceluia lucru, chiar în joacă, calitatea de bun sau de rău, ci numai că-l privim ca prevestitorul unui alt lucru care este el bun sau rău; întâlnim din nou aceeași caracteristică a semnului care, pentru a rămâne atare, nu ne substituie semnificatului. Ajunși în acest punct al analizei, vedem ușor cum se săvârșește trecerea dela semn la simbol indicată mai sus; în stadiul de formație a simbolului, în stadiul adică de pseudo-simbol, avem o întunecare a lucrului semnificat în profitul fostului semn, mulțumită unui joc al minții care se preface să transfere semnului calitățile semnificatului transformat în lucru simbolizat; de aici înainte calitățile vor fi evocate împreună cu fostul semn, fără însă ca acesta să fie conceput altfel decât ca un reprezentant, fără ca acestuia să-i conferim titlul de purtător real al atributelor în chestie. Am semnalat mai sus cazuri în care se săvârșește această transpunere; și este de ajuns să adăugăm, pentru a îngloba în considerațiile noastre o categorie cât de vastă, că *emblema* este îndeobște un semn distinctiv care tinde spre simbol, dar are caracteristica de a putea fi întrebuițată în ambele sensuri ».

... * Dar cuvântul mai are o calitate încă ce-l face propriu să devie un substitut de imagine. Atât timp cât ne slujim de imagini vizuale, suntem în prezența unor conținuturi simbolice subiective și incomunicabile; dimpotrivă, articulațiile verbale pot fi produse de oricine în același fel, și se știe, de altfel, câtă grijă pun comunitățile linguistice ca formele limbii să rămâine neschimbate în timp și în spațiu. Imaginile verbale, așa dar, sunt universale,

ele constituie simboluri obiective care pot fi transmise și care devin puncte de reazăm ale unei științe comune, adică a unei civilizații. Astfel că, avantajul pe care-l prezintă substitutul verbal, în acest sens, asupra imaginilor simbolice de rând, are o importanță formidabilă pentru propășirea cugetării omenești.

Judecata, în tot cazul, operează cu simboluri și cu substitute de simboluri capabile de a conferi conținuturilor pe care le mănuește acel caracter evanescent care le face pe acestea atât de maniabile; ea se întărește și devine într'adevăr fapt uman când, cu cuvântul, substitutul folosit se prezintă ca economic cu desăvârșire, ca neutru și ca obiectiv. »

MONITORUL OFICIAL, ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI 1939